

FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI

FELSEFE LİSANS PROGRAMI

PROF. DR. M. CÜNEYT KAYA

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

FELSEFE LİSANS PROGRAMI

FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI

Prof. Dr. M. Cüneyt Kaya

Yazar Notu

Elinizdeki bu eser, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış **bir ders notu niteliğindedir.**

ÖNSÖZ

Bu derste, klasik yani modern öncesi dönemde felsefenin nasıl algılandığı, hangi kavramlar üzerine inşa edildiği, nasıl bir işleve sahip olduğu ve ne tür eleştirilerle karşılaştığı gibi sorular, İslâm medeniyetindeki felsefî geleneğin belli başlı temsilcilerinin (Kindî, Âmirî, İbn Hindû, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Rüşd) metinlerine ve onlar dolayısıyla da felsefenin iki büyük ustası, Eflatun ve Aristoteles'e atıfla ele alınacaktır.

Felsefe lisans programı boyunca farklı derslerde her bir felsefe disiplinin belli başlı kavramları ayrıntılı olarak ele alınacağından, bu derste genel bir perspektif sunulmaya ve bunu yaparken özellikle klasik yani modern öncesi dönemi merkeze almaya özen gösterilecektir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
YAZAR NOTU.....	V
1. FELSEFE VE FİLOZOF KAVRAMLARI -I.....	1
1.1. Felsefe ve Filozof Kavramları.....	7
2. FELSEFE VE FİLOZOF KAVRAMLARI -II.....	16
2.1. Felsefe ve Filozof Kavramları.....	22
3. FELSEFENİN ANAVATANI MESELESİ I.....	32
3.1. Felsefenin Anavatani Meselesi.....	38
4. FELSEFENİN ANAVATANI MESELESİ -II.....	48
4.1. Felsefenin Anavatani Meselesi.....	54
5. FELSEFENİN GELENEKSEL TANIMLARI	63
5.1. Felsefenin Geleneksel Tanımları.....	69
6. HİKMET/BİLGELİK VE HAKÎM/BİLGE KAVRAMLARI.....	78
6.1. Hikmet/Bilgelik ve Hakîm/Bilge Kavramları.....	84
7. FELSEFENİN ÖNEMİ VE İŞLEVİ.....	95
7.1. Felsefenin Önemi ve İşlevi.....	101
8. FELSEFİYİ YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -I.....	108
8.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler	114
9. FELSEFEYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -II.....	135
9.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler	141
10. FELSEFEYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -III.....	148
10.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler	154
11. FELSEFE SAVUNUSU	164
11.1. Felsefe Savunusu	170
12. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLAR -I	181
12.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları.....	187
13. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI -II	196
13.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları.....	202
14. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI -III	212
14.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları.....	218

KISALTMALAR

c.: Cilt

çev.: Çeviren, tercüme eden

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

m.ö.: Milattan önce

nşr.: Neşreden, yayınlayan

ö.: Ölümü

s.: Sayfa

sy. Sayı

YAZAR NOTU

1. FELSEFE VE FİLOZOF KAVRAMLARI -I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

1.1. Felsefe ve Filozof Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İlahî bilginin özelliklerini tartışınız.
2. Bilimsel bilgi ile felsefî bilgi arasında nasıl bir ilişki vardır?
3. Felsefî bilginin spekülâtif olması ne anlama gelmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1	İlâhî ve beşerî bilgi arasındaki farkları öğrenmek.	Okuyarak
1	Bilimsel bilgi ile felsefî bilginin ayırt edici özelliklerini öğrenmek.	Okuyarak
1	Felsefe, bilim ve din arasındaki ilişkiler hakkında genel bir perspektife kavuşmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Bilim
- Din
- İlahî bilgi
- Beşerî bilgi

Giriş

Bu bölümde ana hatlarıyla ilâhî/dinî bilgi, beşerî/aklî bilgi çerçevesinde bilgi türleri incelenecek ve felsefî bilginin konumu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunun yanında “felsefe” ve “filozof” kavramlarının kökeni ve ortaya çıkışı hakkında bilgi verilecek ve ilk İslâm filozofu olarak kabul edilen Kindî'nin metinlerinden hareketle felsefe ve filozof kavramlarının içeriği irdelenecektir.

1.1. Felsefe ve Filozof Kavramları

Varlığı anlama ve anlamlandırmaya yönelik bilgi türleri genelde biri ilâhî/dinî, öteki beşerî/aklî olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Tarih sahnesine çıkışları itibarıyla elbette ki dinî bilginin önceliği tartışılmaz. Ancak, mahiyeti açısından din bir teori olmayıp kaynağını ilahî vahiyden alan, insanın duygu ve düşünce dünyasını kuşatan, onun kadar köklü ve sürekli olan bir olgudur. Vahiy ürünü olan dinî söylemin muhatabı insan olduğuna göre din insandan yaşadığı bu evreni, kendi zihnî kapasitesi ölçüsünde sorgulayıp bilinçli bir şekilde kavramasını, dolayısıyla varlığı ve hayatı doğru olarak anlamlandırmasını ister. Bu bağlamda Tanrı-evren, Tanrı-insan ilişkisini; insanın evrendeki yeri, değeri, ödevi, sorumluluğu ve hayatın amacı gibi felsefenin de ortak olduğu konulara dikkat çekmek suretiyle insan aklına kılavuzluk eder. Aynı zamanda o, insanın bu varlığı derinden kavrayıp onu en iyi bir şekilde kendi yararına kullanmasını ve dünyayı bayındır hale getirmesini salık verir. Bir yerde bu onun en temel misyonudur.

Şu var ki, ilahî kaynaklı olan bu bilgi her ne kadar menşei itibarıyla iman konusu olup tartışmaya açık değilse de onu işleyip yorumlama görev ve yetkisine sahip bulunan aklın, din adına ortaya koyduğu bilgi bir dogma sayılmaz; bu yüzden de her zaman eleştiriye açık olma durumundadır. Bunun böyle olması hem dinî düşünceye büyük bir dinamizm ve geniş bir alanı kazandırmakta hem de bilim ve felsefeye önemli imkânlar hazırlamaktadır.

Kesinlik konusuna gelince, vahiy bilgisi ancak inananlar açısından kesinlik ifade eder; fakat bu durum onun için bir kusur değil, tam tersine, dinin insan iradesine gösterdiği saygının bir ifadesidir. Çünkü inanmak, bilgiden çok bir irade işidir. Eğer o da bilimsel bilgi gibi kesin sonuç verseydi o zaman inanmanın bir espirisi kalmaz, o da bilim olurdu.

Bu konuda gözardı edilmemesi gereken bir başka husus, insana aklı verenin de ona vahiy gönderenin de aynı “Kutsal İrade” olduğu gerçeğidir. Öyleyse bu iki bilgi türü arasında herhangi bir çelişki bulunduğu düşünülmemelidir. En azından İslam açısından durum böyledir. Şayet çelişki gibi gözükse bir durum söz konusuysa bu ya bilgi eksikliğinden veya akıl gücünün yetkin olmayışından ya da yanlış yöntem kullanılmasından kaynaklanmış olmalıdır. Aksi halde akılla ve insan gerçeğiyle çelişen bir bilgiyi vahiy olarak göndermenin ilâhî hikmet ve siyasetle bağdaşır bir yanı yoktur.

Beşerî/aklî bilgiye gelince bu tür bilginin bilim ve felsefe olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Her ikisinin kaynağı da akıl olduğu için bunlar aklın soyutlama, algılama, genelleme, birleştirme, inceleme, sorgulama ve düzenleme gücünden yararlanarak gerçeklik adına ortaya koyduklarının haklı, doğru, tutarlı ve geçerli olduğunu göstermeye çalışırlar. Aralarındaki farka gelince, bilim tikele yönelir yani belli bir konu ve olgular üzerinde ilerlerken felsefe tümel hedefler; hem olguları hem de değerleri sorgular. Bir başka söyleyişle bilim bir olgunun “nasıl”ını inceler, felsefe ise “niçin” ve “neden”lerini araştırır. Dolayısıyla tümel kavramlar, anlamlar, amaç ve idealler bilimin değil felsefenin konusudur. Bilimin ileri sürdüğü önermeler doğrulanabilir türden olduğu halde felsefi önermeler bilimsel kesinlikte doğrulanamaz; doğrulanacak olursa artık o bilgi felsefenin konusu olmaktan çıkar, bilimin malı olur. Ayrıca bilimin uyguladığı araştırma yöntemleri öğretilebilir türdendir, fakat

felsefede, bütün filozofların üzerinde anlaştığı bir yöntem mevcut değildir. Son tahlilde bilimsel çalışmaların amacı pratiğe yani uygulamaya yönelik kalırken, felsefe kendi problemlerini teorik düzeyde temellendirir.

Bütün bunlara rağmen bilim ve felsefenin dayandığı akıl masum ve yanılmaz değildir. Nitekim aklın en büyük eseri olan bilim, tarih boyunca hep değişegelmıştır. Felsefe alanındaki spekülasyonlar ise farklı ad ve akımlar halinde sürüp gitmektedir.

O halde felsefe aklın ürünü olduğu için bilime, spekülatif bir bilgi olduğu için dine yakın durmaktadır. Daha doğrusu o, din ile bilim arasında ayrı bir bilgi türüdür.

Grekçe olan felsefe, sevmek anlamına gelen *filos* (*filein* fiilinden) ile hikmet ve bilgelik anlamındaki *sofia*'dan oluşmuş birleşik bir kelime olup "hikmet sevgisi" demektir. Filozof ise seven anlamındaki *filos* ile hakîm ve bilge manasına gelen *sofos*'tan oluşmuş yine birleşik bir kelimedir ve "hikmeti seven" anlamına gelmektedir. Bu iki kelime VIII. yüzyılda Grekçeden Arapçaya yapılan tercüme sırasında *felsefe* ve *feylesûf* olarak çevrilmiş, bizim dilimize de oradan geçmiştir.

Anlatıldığına göre Pisagor'a gelinceye kadar eski Yunanlılar kuşatıcı ve eksiksiz bilgiye sahip olanlara *sofos* derlermiş. Ancak, Pisagor böylesine küllî ve eksiksiz bilgiye ancak tanrıların sahip olacağını söyleyerek, insanlara *sofos* değil *filos sofos* yani hikmeti seven denileceğini ileri sürmüş ve filozof ünvanını ilk kez o kullanmıştır. Nitekim filozof deyiminin ortaya çıkışını Romalı Çiçeron (m.ö. 43), Eflâtun'un talebelerinden Pontoslu Herakleides'i kaynak göstererek şöyle anlatır: Pisagor yaptığı seyahatlerinden birinde Yunanistan'daki Mora yarımadasında bulunan Phlius şehrine gider ve oranın hükümdarı Leon ile görüşür. Yaptıkları sohbetten memnun kalan ve onun derin düşüncesine, geniş bilgisine ve üstün belâgatına hayran kalan Leon, Pisagor'a sanat ve mesleğinin ne olduğunu sorunca şu cevabı alır: "İnsan hayatı Yunanlıların görkemli bir şekilde düzenledikleri olimpiyatlara benzer. Oraya gidenlerin bir kısmı çeşitli müsabakalara katılıp ödül almak ve ün kazanmak ister. Bir kısmı alışveriş yapmak için gider. Büyük bir kısmı da eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için orada bulunur. Fakat onların arasında zekaca seçkin ve özgürlüğe düşkün birkaç kişi daha bulunur ki, onların üne kavuşmak ve para kazanmak gibi bir kaygıları yoktur. Sadece olimpiyatlarda neler olup bittiğini anlamak ve anlamlandırmak için oraya gitmişlerdir. İşte bunun gibi biz insanlar bir başka âleme gitmek üzere şu hayat sahnesine gireriz. İçimizden bazıları şan-şeref, kimisi mal ve servet peşinde koşar. Birkaç kişi de vardır ki kendilerini varlığın hakikatini araştırmaya vakfetmişlerdir. İşte *filos sofos* (filozof) dediğim bu kimselerdir."

Felsefe tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Diogenes Leartius'un da naklettiği bu olayı bir menkıbe tarzında yorumlayanlar varsa da Eflâtun'un *Phaidros* adlı diyalogunun sonunda yer alan bir ifade Sokrat'ın da Pythagoras gibi düşündüğünü yani *sofos*'u yalnız tanrılara yaraşır bir sıfat olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Nitekim diyalogda Sokrat; Homeros, Solon, diğer şairler, hatip ve kanun koyucular için şöyle der: "Yazdıklarınızı hakikatin ne olduğunu bilerek yazdınızsa, tartışmaya girişip yazdıklarınızı savunabilirsiniz, hatipliğiniz yazdıklarınızı gölgede bırakabilirse size bu yeryüzünde kullanılan sıfatlardan biri

değil, fakat hakikat denilen üstün şeye bağlanmış olanlara verilen sıfatlar verecektir. Phaidros: - Onlara vereceğin sıfatlar nelerdir? Sokrat: - Bana göre *sofos* (bilge) demek biraz fazla olacak; çünkü bu ancak tanrılara yaraşır. Bunlara *filozof* demek yahut buna benzer başka bir ad vermek daha uygun olur, hem de daha çok yakışır.”

Görüldüğü gibi Sokrat, filozof deyiminin, hakikati araştırıp ortaya koyan ve onu tutarlı bir şekilde savunanlara verilmesini uygun görmekte, bilgeliğin ise çok yüce bir şey olduğunu, onun ancak tanrılara isnat edileceğini savunmaktadır. Ne var ki, Pisagor ile Sokrat’ın bu konuda gösterdikleri duyarlılık giderek unutulmuş ve uzun zamandan beri filozof *sofosun* yerini almıştır; yani herkes filozofu bilge anlamında kullanmaktadır.

Bu aşamada “ilk İslâm filozofu” olarak bilinen Kindî’nin (ö. ykl. 866) felsefe algısına değinmek ve onun *İlk Felsefe Üzerine* adlı eserinin girişinden bir kısmı doğrudan alıntılanmak yerinde olacaktır:

“İnsan sanatlarının değer ve mertbe bakımından en üstünü felsefedir. Felsefenin tarii: “İnsanın gücü ölçüsünde varlığın hakikatini bilmesidir.” Çünkü filozofun bilgidен amacı gerçeğin bilgisini yakalamak, davranışının amacı ise sürekli fiil değil, gerçeğe göre davranmaktır. Çünkü biz gerçeğe ulaştıkça [o yöndeki] fiilimiz sona erer.

Biz sebeplilik bağıntısı olmadan gerçeğin bilgisini elde edemeyiz. Her şeyin varlığının ve sürekliliğinin sebebi gerçekliktir. Zira mâhiyeti olan her şeyin gerçekliği de (*inniyet*) vardır. Şu halde mevcut mâhiyetlerin zorunlu olarak gerçekliği vardır.

Felsefenin en değerlisi ve mertbe bakımından en yücresi “ilk felsefe”dir; bununla, her gerçeğin sebebi olan “İlk Gerçek” hakkındaki bilgisiyi kastediyorum. Bunun içindir ki tam ve değerli bir filozofun, bu değerli bilgiyi kuşatan kişi olması gerekir. Çünkü sebebin bilgisi sebeplinin bilgisinden daha değerlidir. Ayrıca biz bilgilerimizin herbirinin sebebini bilirsek, ancak o zaman onları tam olarak bilmiş oluruz. Her sebep ya maddî, ya formel (*sûrî*), ya etkin (*fâil*) –ki bununla hareket ettireni kastediyorum– ya da tamamlayıcı (*mütemmim*) sebeptir ki, bununla da bir şeyin oluşundaki amacı kastediyorum.

Başka yerdeki felsefî görüşlerimizde belirttiğimiz gibi, varlık hakkındaki bilgi dört terimle soruşturulur: Bunlar; “mıdır” (*hel*), “nedir” (*mâ*), “hangisidir” (*eyyu*) ve “niçin” (*lime*)dir. “Mıdır” sadece mâhiyeti soruşturur. Her mâhiyetin bir cinsi vardır, işte “nedir” o cinsi soruşturur. “Hangisidir” mâhiyetin faslını soruşturur. “Nedir” ve “hangisidir” ikisi birlikte mâhiyetin türünü soruşturur. “Niçin” ise onun tamamlayıcı (*gâye*) sebebini soruşturur; çünkü “niçin” sorusu mutlak sebebi araştıran bir sorudur.

Şurası açıkça bellidir ki biz bir şeyin maddî sebebine ait bilgi edindiğimiz zaman onun cinsine ait bilgiyi de edinmiş oluruz; formuna ait bilgi edindiğimiz zaman onun türüne ait bilgiyi de edinmiş sayılırız. Buna göre türün bilgisi içinde faslın bilgisi de vardır. Biz bir varlığın maddî, formel ve tamamlayıcı (*gâye*) sebebine ait bilgi edindiğimizde onun tarifine ait bilgiyi edinmiş oluruz, zira her tarif edilene ait gerçek, tarifin içinde mevcuttur.

Öyleyse “İlk Sebeb”in bilgisine “ilk felsefe” adının verilmesi gerçekten yerindedir. Çünkü “ilk felsefe”ye ait bilgi, felsefenin geriye kalan tüm disiplinlerini kuşatmış durumdadır. Zira İlk Sebeb’in bilgisi değer ve cins bakımından, bir şeyin kesin bilgisine ulaşmadaki tertip yönünden ve zaman bakımından ilktir. Çünkü ilk Sebep zamanın da sebebidir.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde ilâhî bilgi ile beşerî bilgi/aklî bilgi arasındaki farkları, beşerî/aklî bilgi kapsamındaki bilim ve felsefenin ilâhî bilgiden ayrıldığı noktaları ve bilim ile felsefeyi birbirinden farklılaştıran hususları öğrenerek klasik felsefe algılarına bir örnek olmak üzere ilk İslâm filozofu olarak bilinen Kindî'nin yaklaşımı hakkında bilgi sahibi olduk.

Bölüm Soruları

1. “Bilimsel çalışmaların amacı pratiğe yani uygulamaya yönelik kalırken, felsefe kendi problemlerini teorik düzeyde temellendirir.”

Aşağıdakilerden hangisi yukarıda verilen bilgi ile çelişmektedir.

- A) Bilimsel çalışmalarda deneysel yöntem kullanılır.
- B) Felsefe ilgilendiği konular hakkında ilkeler koyar.
- C) Bilimsel bilgi denetlenebilir bilgidir.
- D) Felsefi sorunların birden fazla çözümü olabilir.
- E) Varlığa ilişkin sorular bilimin konuları arasında yer alır.

2. Aşağıdakilerden hangisi felsefenin cevap arayacağı bir soru değildir?

- A) Varlığın temel ilkesi nedir?
- B) Doğru bilginin kaynağı nedir?
- C) İdeal devletin yönetim biçimi ne olmalıdır?
- D) Canlıların ölümü nasıl meydana gelir?
- E) Evrensel ahlak yasası var mıdır?

3. “Düşünme ancak yüzyıllardır kutsanan aklın, düşünmenin önündeki en büyük engel olduğunun anlaşıldığı yerde başlar.”

Yukarıdaki cümlede vurgulanan düşünce aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- A) Hem felsefenin hem de dinin ortak kaynağı akıldır.
- B) Bütün filozofların akılcı oldukları bir dönem olmalıdır.
- C) Akıl masum ve yanılmaz değildir.
- D) Bilim aklın ilkelerine göre hareket eder.
- E) İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik akıldır.

4. “Felsefenin en değerlisi ve merteye bakımından en yücesi “ilk felsefe”dir.”

Kindî'ye göre “ilk felsefe”ye dair bilgi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Her gerçeğin sebebi olan “İlk Gerçek” hakkındaki bilgi.
- B) Felsefe tarihinde ilk ortaya konulan bilgi.
- C) İnsan ahlakına dair bilgi.
- D) Oluş ve bozuluşun ilkelerinin bilgisi.
- E) İnsan ruhuna dair bilgi.

5. “Varlık hakkındaki bilgi dört terimle soruşturulur.”

Aşağıdakilerden hangisi varlığı soruşturmada kullanılan dört kavramdan birisi değildir?

- A) -mıdır
- B) Nedir
- C) Hangisidir
- D) Niçin
- E) Ne zaman

Cevaplar

1)e, 2)d, 3)c, 4)a, 5)e

1. İlahî bilginin özelliklerini tartışınız.
2. Bilimsel bilgi ile felsefî bilgi arasında nasıl bir ilişki vardır?
3. Felsefî bilginin spekülatif olması ne anlama gelmektedir?
4. Kindî’ye göre felsefenin anlamı nedir?
5. Kindî “ilk felsefe” ile neyi kastetmektedir?

2. FELSEFE VE FİLOZOF KAVRAMLARI -II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

2.1. Felsefe ve Filozof Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Sizce felsefeyi tanımlamak mümkün müdür?
2. Sizce felsefe disiplini neyi içermektedir ve onu diğer disiplinlerden ayırt eden özelliği nedir?
3. Felsefenin ortaya çıkışına dair ne tür açıklamalar getirilebilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği geliştirileceği veya
2	Klasik dönemdeki felsefe algısı hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak
2	Felsefenin nasıl sınıflandırıldığını öğrenmek.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Teorik felsefe
- Pratik felsefe
- Mantık

Giriş

Bu bölümde felsefe ve filozof kavramlarına dair incelememize İbn Hindû (ö. 1032) adlı bir filozof-tabibin eserinden yaptığımız seçki çerçevesinde devam edeceğiz. Bu seçki, klasik dönemde felsefeye yüklenen anlamı daha belirgin hale getirecektir.

2.1. Felsefe ve Filozof Kavramları

İbn Hindû, günümüze bir kısmı gelen ve *Felsefeye Çağrı* adıyla Türkçeleştirebileceğimiz *er-Risâletü'l-müşevvika fi'l-medhal ilâ ilmi'l-felsefe*'de felsefeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Eski Düşünürleri Felsefe [Adında Bir İlim] Ortaya Koymaya Sevk Eden Sebep Hakkında

Filozoflar, yaratılışı açısından insanda biri *bilen (âlime)* (bu güç sayesinde çocuklar masalları dinlemeye alışır—*bihâ yeste'nisü's-sıbyânu bi'stimâ'i'l-hurâfât*) ve diğeri *eyleyen (âmile)* (bu güç sayesinde ise insan fiilde bulunmaya girer ve hissetmese bile bedeninin hiçbir organı işlevsiz kalmaz; hatta boş kaldığında bile sakalıyla, sarığıyla (*bi'btidâri imâmetihî*), çakıl taşıyla veya bir tahta parçasıyla oynar, çünkü insan, tabiatı itibarıyla eyleyici olarak yaratıldığından boş durması mümkün değildir) olmak üzere iki güç bulunduğunu gözlemleyip her gücün bir yetkinliğinin olduğunu, eyleyen gücün yetkinliğinin bu güçten çıkmak durumundaki fiilin mümkün olan en mükemmel şekilde varlığa gelmesi olduğunu, bilen güç aracılığıyla var olan şeylerin gerçekliklerinin bilinip diğer güçle de amaçlanan iyi işlerin yapıldığını anladıkları zaman, Yunancada *felsefe* olarak isimlendirilen *hikmet* bilgisini ortaya koymuşlar (*istahracû*) ve onu bilgi ve eylem şeklinde iki kısma ayırmışlardır.

Felsefenin Tanımı Hakkında

[Felsefe], insanın gücü ölçüsünde yüce Tanrı'ya (*el-ilâh*) benzemesidir. Bu [yani Tanrı'ya benzemek] ise iyinin ve doğrunun bilinip, hakkında bilgi sahibi olunan iyinin fiile dökülmesidir. Felsefe sanatların sanatıdır.

Felsefenin Kısımları Hakkında

Daha önce belirttiğimiz üzere felsefe iki kısma ayrılmaktadır: Pratik (*amelî*) ve Teorik (*ilmî*). [Felsefenin] teorik kısmı varlıkların gerçekliklerini içermektedir ve varlıkların kısımlarına uygun olarak o da kısımlara ayrılmaktadır. Varlıklar üç kısımdır:

Birinci kısım: Maddede bulunan varlık ki onlar, cisimler ve cismanî olan [varlık]lardır ve bunlar *tabiî varlıklar (tabî'ıyyât)*, [bunları inceleyen ilim dalı da *tabiat bilimleri*] olarak isimlendirilir.

İkinci kısım: Sayılar ve geometrik şekiller gibi maddeden soyut olarak tasavvur edilebilen maddî varlıklardır ki bunlar *matematik varlıklar (riyâziyyât)*, [bunları inceleyen ilim dalı da *matematik bilimler*] olarak isimlendirilir.

Üçüncü kısım: Akıl, yüce Tanrı ve bu ikisi dışındaki şeylerin özleri gibi maddeden soyut, ruhanî varlıklardır (*umûr*) ki bunlar *metafizik varlıklar (ilâhiyyât)*, [bunları inceleyen ilim dalı da *metafizik bilimler*] olarak isimlendirilir.

[Felsefenin] pratik kısmı da aynı şekilde üç bölüme [ayrılır]:

Birincisi, nefsin idaresine (*siyâse*) dair ilimdir ve *ahlak ilmi (ilmü'l-ahlâk)* olarak isimlendirilir.

İkincisi, ev idaresi (*siyâse*) ve *ev yönetimi (tedbîrü'l-men zil)* olarak isimlendirilir.

Üçüncüsü, şehir yönetimine dair ilimdir (*ilmü siyâseti'l-medîne*) ve *halkın yönetilmesi (siyâsetü'l-âmm e)* olarak isimlendirilir. Bu üçüncü [kısım] da iki kısım[a ayrılır]: Birincisi, şeriatların ve kanunların konulmasıdır ki o, *peygamberliktir (nübüvvet)*. İkincisi ise yönetimde (*mülk*) bu kanunların uygulanması ve bu kanunların nizamının korunmasıdır ki o da *hükümranlıktır (mülk)*.

Mantık Sanatı, Tanımı, İsimlendirilişi ve Amacı Hakkında

Elde edilmeleri için düşünce üretimine ve akıl yürütmeye ihtiyaç duyulan ilimler yanlışlıklara maruzdurlar. Sağlıklı bir yaratılış bu yanlışlıklardan korunmak için [tek başına] yeterli değildir. İşte bu sebeple [filozoflar] gerçeği asılsızdan, doğruyu yanlıştan ayırt edecek bir terazi ve alet ortaya koymuşlardır. Bilinmesi [hedeflenen] şeyin bilgisine kendileri sayesinde ulaşılabilecek olan deliller (*berâhîn*) [bu terazi ve alet] ile ölçülür. Öyleyse o, ilimler sözkonusu olduğunda gerçeğin asılsızdan, fiiller konusunda ise iyinin kötüden ayırt edilmesini sağlayan bir sanattır. [Bu sanatın] “mantık” olarak isimlendirilmesi, insandaki akıl gücünü (*el-kuvvetü'n-nutkiyye*) düzeltmesinden/düzenlemesinden (*yukavvîmu*) kaynaklanmaktadır. Mantık sayesinde lafzî konuşma (*en-nutku'l-lafzî*) da düzenlenmiş olur. Lafzî konuşma, insana özgü olan akıl gücü, yani akledilirlerin idraki hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Mantığın Değeri Hakkında

Daha önce öğrendiğimiz üzere, her şeyin değeri (*şeref*), kendisine özgü olan fiillerinin mümkün olan en mükemmel şekliyle ondan varlığa gelmesi durumunda bulunmasından ibarettir. İnsana özgü olan fiil, ayırt etmek (*temyîz*) ve kıyas kullanımı olduğuna ve bu fiilin en mükemmel haliyle gerçekleşmesi ancak mantık ile mümkün olduğuna göre insanın değeri[nden ancak] mantık sanatı yoluyla [söz edebiliriz]. Bu durumda mantık, sanatların en değerlisi olmak durumundadır.

Mantık Kitaplarının Ayrıntısı Hakkında

Mantık kitaplarının ilki *İsâgûcî* olarak da isimlendirilen *Mantığa Giriş Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-medhal fi'l-mantık*). Bazı [filozoflar] *Giriş*'i mantık kitapları arasında saymamışlardır. Bu durumda mantık kitapları sekiz tanedir ve bunların ilki *Tekil Kelimeler Kitabı* (*Kitâbu'l-elfâzi'l-müfred e*) olup Yunanca *Kategorias Kitabı* olarak isimlendirilir. Bu kitap, tüm varlıkları kapsayan on üst cinse delalet eden tekil kelimelerin anlatımını içermektedir.

İkincisi, Yunanca *Peri Hermenias Kitabı* olarak isimlendirilen *Öncüller Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-mukaddemât*).

Üçüncüsü, tüm kıyasları kapsayan *Kıyas Kitabı*'dır ve *Analûtikâ el-Ûlâ* olarak isimlendirilir.

Dördüncüsü, *Burhan [Kitabı]*'dır ve *Analûtikâ es-Sâniye* olarak isimlendirilir. Bu kitap burhanî kıyasları ihtiva etmektedir.

Beşincisi, *Cedel Kitabı*'dır ve *Topika* olarak isimlendirilir. Bu kitap ise dinler (*diyânât*) ve sanatlarda kullanılan cedelî kıyasları içermektedir.

Altıncısı, *Hatâbe Kitabı*'dır ve *Retorika* olarak isimlendirilir. Bu kitap, siyasetçiler (*ashâbu's-siyâsât*), şeriatlar ve dinlerin (*milel*) koruyucuları, kadılar, valiler, katipler, hatipler ve işadamlarının (*ehlü'l-mu'âmelât*) kullandığı kıyasları ihtiva etmektedir.

Yedincisi, *Mugâlatalar Kitabı*'dır ve *Sofistika* olarak isimlendirilir. Bu kitapta hilekârların (*ashâbu't-telbîs*) ve gerçek sanatlar ve ilimlere düşman olanların gerçeği iptal edip asılsız olanı ispat amacıyla kullandıkları safsatalardan bahsedilmektedir.

Sekizincisi, *Şiir Kitabı*'dır [ve *Poetika* olarak isimlendirilir]. Bu kitapta şairlerin övgü, hiciv ve benzeri şiir türlerinde kullandıkları yanlış kıyaslar ele alınmaktadır.

Kıyaslar beş çeşittir, çünkü ya bir kıyasın tüm öncülleri doğrudur (o burhandır), ya hepsi yanlıştır (o şairlerin kıyasıdır), ya çoğu doğrudur (o cedecilerin kıyasıdır), ya çoğu yanlıştır (o safsatacılarının kıyasıdır) ya da doğruluk ve yanlışlık eşit düzeydedir (o da retorik kıyastır). Kıyasların [doğruluk değeri açısından] sıralaması ise şu şekildedir: Burhan, cedel, hatâbe, safsata ve şiir.

Felsefe Kitaplarının Sıralaması Hakkında

[Felsefe kitaplarının sıralaması şu şekildedir:] Yönetim bilimleri (*siyâse*), tabiat bilimleri, matematik bilimler ve metafizik alanındaki kitaplar.

Yönetim alanındaki kitaplar üç tanedir. Birincisi nefsin yönetimidir ve *ahlak ilmi* olarak isimlendirilir. İkincisi ev yönetimi, üçüncüsü ise şehir yönetimidir. Şehir yönetimi iki kısım olup bunlardan üçüncü fasılda bahsetmiştik.

Tabiat bilimlerine dair kitaplar sekiz tanedir:

Birincisi *Tabiata Dair Duyuş Kitabı*'dır (*Kitâbu's-semâ 'i't-tabî'î*) kitabıdır. Bu kitapta suret, madde ve benzeri tabiî cisimlerin ilkeleri ile cisimlerin bu ilkelerine ilişen şeyler ele alınmaktadır. Kitabın bu şekilde isimlendirilmesi, tabiat bilimine dair ilk işitilen şey olmasından kaynaklanmaktadır.

İkincisi *Gökyüzü ve Âlem Kitabı*'dır (*Kitâbu's-semâ ve'l-âlem*). Bu kitap sadece gökyüzünden bahsetmemekte, dört unsuru da kapsamaktadır. Ancak konuları içinden en değerli olan [dikkate alınarak bu şekilde] isimlendirilmiştir.

Üçüncüsü, *Oluş ve Bozuluş Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-kevn ve'l-fesâd*).

Dördüncüsü, *Yüce Etkiler Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-âsâri'l-ulviyye*). Bu kitap da ele aldığı konular içinden daha değerli olan [dikkate alınarak bu şekilde isimlendirilmiştir]; çünkü kitapta aşağı derecedeki etkiler de incelenmektedir.

Beşincisi, *Bitkiler Kitabı*'dır (*Kitâbu'n-nebât*).

Altıncısı, *Canlılar Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-hayevân*).

Yedincisi, *Nefs Kitabı*'dır (*Kitâbu'n-nefs*).

Sekizincisi, *Duyu ve Duyulur Kitabı*'dır (*Kitâbu'l-his ve'l-mahsûs*).

Matematik bilimlere dair kitaplar ise dört tanedir:

Birincisi, *Sayı [Kitabı]*'dır (*Kitâbu'l-aded*).

İkincisi, *Geometri [Kitabı]*'dır (*Kitâbu'l-hendese*).

Üçüncüsü, *Astronomi [Kitabı]*'dır (*Kitâbu't-tencîm*).

Dördüncüsü, *Mûsikî [Kitabı]*'dır (*Kitâbu'l-mûsika*).

Metafiziğe (*el-ilâhiyyât*) gelince [Aristoteles] onu çeşitli makaleler halinde [kaleme almış] ve [her makaleyi] bir harfle nitelemiştir. Onlardan birisinin alameti “elif”, bir başkasının “bâ”, bir diğerinin alameti ise “cîm”dir. Bütün bu makalelerin ortak ismi Yunanca *Metafizika*'dır. İşte [felsefe] kitaplarının ayrıntıları bundan ibarettir.

Öğrenim (*ta'allüm*) için [takip etmemiz] gereken sıralamaya gelince; o, üç çeşittir: Tabii sıralama, değer ve üstünlük açısından sıralama ve öğretim sıralaması.

Tabii sıralama, bir sayısının ikiye, suretin cisimdeki maddeyi öncelemesi gibi tabiat itibarıyla önce olanın [öğrenimde de] öncelenmesidir.

Değer açısından yapılan sıralama ise, metafiziğin tabiat bilimlerini öncelemesi gibi daha değerlinin daha değersizine göre ön sırada yer almasıdır.

Öğretim sıralaması (*et-tertibü't-ta'limî*) ise öğrenci açısından kolaylaştırmayı hedefleyen bir sıralamadır, çünkü öğrencinin bunu ancak böyle bir sıralama ile öğrenebilmesi mümkündür.

Aristoteles bu [sonuncu] öğretim sıralamasını benimsemiş ve öğrenilen her şeyin doğruluğunun kendisi aracılığıyla bilindiği mantıkla başlamıştır. İnsan nefsinin olgunlaşması ve ilmi kabul etmeye hazır hale gelmesi için ikinci sıraya yönetim bilimlerini koymuştur. Üçüncü sıraya tabiat bilimlerini yerleştirmiştir, çünkü onlar insanın gözlemlediği varlıklar[ı konu edinmektedir]. Dördüncü sıraya ise matematik bilimleri koymuştur, çünkü onlar tabiat bilimlerine göre daha kapalıdır ve metafizik hakkında bilgi elde etme konusunda bizim işimize daha çok yaramaktadır. [Felsefe] sanatının sonuna ise metafiziği yerleştirmiştir, zira

metafizik son derece kapalı ve anlaşılmazdır.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde İbn Hindû'nun felsefeye giriş amacıyla kaleme aldığı eser çerçevesinde felsefenin geleneksel tanımını, felsefenin sınıflamasını, felsefe kapsamındaki disiplinleri, bu disiplinler içinde mantığın özel yerini ve felsefe öğreniminin hangi sıralamaya göre yapılması gerektiğini öğrendik.

Bölüm Soruları

1. İbn Hindû'ya göre ahlak ilminin tanımı aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- A) Ahlak, nefsin yönetimidir.
- B) Ahlak, faydayı hedefleyen ilimdir.
- C) Ahlak, insanın aklını kullanmasını sağlayan bilgidir.
- D) Ahlak, felsefenin gayesi olan ilimdir.
- E) Ahlak, insanı hatadan koruyan ilimdir.

2. "Aristoteles bu öğretim sıralamasındani dördüncü sıraya koymuştur, çünkü onlar tabiat bilimlerine göre daha kapalıdır ve metafizik hakkında bilgi elde etme konusunda bizim işimize daha çok yaramaktadır."

Yukarıda boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- A) Fizik bilimi
- B) Mantık bilimi
- C) Yönetim bilimleri
- D) Matematik bilimleri
- E) Ahlak bilimi

3. Aşağıdakilerden hangisi klasik felsefenin bir dalı olan matematik bilimlerine dair yazılan kitaplar arasında yer almaz?

- A) Sayı Kitabı (Kitâbu'l-aded).
- B) Geometri Kitabı (Kitâbu'l-hendese).
- C) Astronomi Kitabı (Kitâbu't-tencîm).
- D) Mûsikî Kitabı (Kitâbu'l-mûsika).
- E) Oluş ve Bozuluş Kitabı (Kitâbu'l-kevn ve'l-fesâd).

4. Mantık kitaplarından beşincisi,'dır ve Topika olarak isimlendirilir. Bu kitap ise dinler (diyânât) ve sanatlarda kullanılan kıyasları içermektedir.

Boş bırakılan yer aşağıdakilerden hangisi ile doldurulmalıdır?

A) Mantığa Giriş Kitabı

B) Cedel Kitabı

C) Hatâbe Kitabı

D) Şiir Kitabı

E) Öncüller Kitabı

5. “Bu kitap, siyasetçiler (ashâbu’s-siyâsât), şeriatlar ve dinlerin (mîlel) koruyucuları, kadılar, valiler, katipler, hatipler ve işadamlarının (ehlü’l-mu‘âmelât) kullandığı kıyasları ihtiva etmektedir.”

Yukarıda hakkında bilgi verilen mantık kitabı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Hatâbe Kitabı

B) Burhan Kitabı

C) Cedel Kitabı

D) Mugâlatalar Kitabı

E) Mûsiki Kitabı

Cevaplar

1)a, 2)d, 3)e, 4)b, 5)a

1. İbn Hindû felsefenin ortaya çıkışını nasıl açıklamaktadır?

2. İbn Hindû’ya göre felsefenin tanımındaki “Tanrı’ya benzemek” ne demektir?

3. İbn Hindû felsefeyi nasıl sınıflamaktadır?

4. İbn Hindû’ya göre mantığın değeri nereden kaynaklanmaktadır?

5. İbn Hindû felsefî ilimlerin hangi sırayla okunmasını önermektedir?

3. FELSEFENİN ANAVATANI MESELESİ I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

3.1. Felsefenin Anavatanı Meselesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Felsefenin ortaya çıkışında Yunan dışında hangi medeniyetlerin katkısı olmuştur?
2. Mitoloji ile felsefe arasındaki ilişki nedir?
3. Felsefenin anavatanından söz edilebilir mi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
3	Felsefenin ortaya çıkışıyla ilgili “Yunan mucizesi” yaklaşımının eksikliklerini öğrenmek.	Okuyarak
3	Felsefenin ortaya çıkışında Yunan dışındaki medeniyetlerin rolü hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Yunan mucizesi

Giriş

Bu bölümde felsefenin nerede ve nasıl ortaya çıktığı, ilk filozofun kim olduğu gibi sorular çerçevesinde felsefenin anavatanı sorusu ele alınacak, bu sorulara verilen alternatif cevaplar değerlendirilecektir.

3.1. Felsefenin Anavatanı Meselesi

Felsefenin nerede doğduğu, anavatanının neresi olduğu konusunda felsefe tarihçileri arasında tam bir görüş birliği bulunduğu söylenemez. Mesela Arsito (m.ö. 322) felsefenin ilk kez milattan önce VI. yüzyılda Batı Anadolu'daki İyonya şehirlerinden biri olan Milet'te Tales'le başladığını söylerken, Diogenes Laertius (ö. 230) onun ilk defa Doğu'da yani Mısır ve Mezopotamya'da ortaya çıktığını savunur. Bu iki karşıt görüşten ilki genel kabul görerek çağlar boyu sürmüş ve XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda Fransız düşünürü Ernest Renan, Yunan mucizesi anlamına gelen *Le Miracle grec* adlı eserinde eski Yunan medeniyeti gibi bir medeniyetin yeryüzünde görülmediğini; bilim, felsefe ve sanatta gösterdikleri üstün başarı nedeniyle bunu bir mucize saymak gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca o, bilim ve felsefenin soyut ve teorik düşüncenin ürünü olduğu, tarihte bunu ancak Ârî (arien) ırktan gelenlerin başardığı tezini ortaya atmış; Samî irka mensup olanların ise teorik düşünmekten uzak, daha çok pratiğe yönelen bir zekâyâ sahip bulunduğunu savunmuştur. Şüphesiz bilimsellikte bağdaşmayan bu görüş, öteden beri Batı'nın uyguladığı sömürge siyasetini destekleme ve onu meşru göstermeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilmişse de yıkıcı etkileri yakın zamana kadar devam etmiştir.

Ancak, XX. yüzyılda yapılan ve halen devam etmekte olan arkeoloji ve filoloji alanındaki çalışmaların ortaya koyduğu belgeler, Diogenes Laertius'u ve onun gibi düşünenleri haklı çıkarır niteliktedir. Zira başlangıçta felsefe dinden ve mitolojik düşünceden etkilenmişse de onun rasyonel bir temel üzerinde gelişip yükselmesi için bilimsel bir zemine ihtiyaç vardır. Bilim tarihçilerine göre milattan önce VI. yüzyıla gelinceye kadar eski Yunan'da bilimsel denebilecek herhangi bir bilgi türünden söz edilemez. Halbuki bu tarihten çok önce Mezopotamya'da aritmetik, astronomi; Mısır'da ise geometri ve tıp bilimleri ileri bir düzeyde gelişmişti. Şu var ki, bu bilimlerin daha ziyade karşılaşılan hayatî güçlükleri çözmek amacıyla üretildiği, mesela Herodot'un "yılın belli mevsimlerinde taşan Nil nehrinin getirdiği zengin alüvyonların arazide sınırları ortadan kaldırması ve bunları yeniden ölçüp belirleme ihtiyacı Mısır'da geometrinin gelişmesinde etkili olmuştur" iddiası doğru olabilir. Ancak, bunların teorik temelden yoksun bulunduğu iddiasına gelince, bunu kanıtlayacak elde herhangi bir belge yoktur. Kaldı ki, teoriyi doğurup besleyen pratiktir; günlük hayatta karşılaşılan güçlükleri yenmek üzere yapılan her eylem zekâyı tutuşturan bir kıvılcım gibidir. Bir başka deyişle teorinin yolu pratikten geçer. Ayrıca parçaları, tek tek olayları analiz edip bütün haline getirerek genel yargılarda bulunmak (sentez) insan aklının en temel özelliğidir. Dolayısıyla bunun, şu veya bu ırktan gelenlere özgü olduğu, ciddiye alınacak bir iddia değildir. Kaldı ki, Karl Jaspers'in dediği gibi "insanın düşünerek kendi varoluşunun bilincine vardığı her yerde felsefe vardır. Felsefe bu adla anılmadan da her yerde vardır. Çünkü düşünen insan, doğru-yanlış, sığ-derin, kısa soluklu-uzun soluklu, bir temellendirme içinde felsefe yapıyor demektir. Nerede her zaman bir dünya varsa, nerede ölçüler geçerliyse, nerede bir yargı veriliyorsa felsefe oradadır." Ayrıca hangi çağda yaşarsa yaşasın bir insanın pratik bilimlere yönelmesi, onun felsefe yapmasına engel teşkil etmediği gibi, teoriyi ihmal ettiği anlamına da gelmez. Sözelimi, düşünce tarihinde adı saygıyla anılan filozoflar arasında, tıp başta olmak üzere, uygulamalı bilimler ve sanatlar alanında başarı gösterenlerin sayısı hayli yüksektir. O halde teorik düşüncüyü önemseyen için eski Yunan felsefesini gereğinden fazla

yücelten yazarlar, farkına varmadan teoriyle pratik arasına bir uçurum koymaktadırlar. Oysa tarih böyle düşünenleri haklı bulmamaktadır.

Mısırlılarla Mezopotamyalıların bilgi ve kültürlerine karşı Yunanlıların büyük bir saygı duyduklarını, başta Herodot, Eflâton ve Aristo olmak üzere birçok Yunanlı yazar açıkça dile getirmektedir. Burada konumuzla ilgili olmak üzere eski Yunan'ın kurucu iki büyük filozofu olan Eflâton ile Aristo'nun ne düşündüklerine bir göz atalım. Eflâton *Yasalar* diyalogunda Mısır eğitim sisteminde küçük yaştaki çocuklara okuma yazmanın yanısıra aritmetik öğretimini nasıl zevkli bir hale getirdiklerini hayranlıkla anlatır ve “Biz de özgür yurttaşların o kadarını öğrenmelerini söyleyelim” dedikten sonra “Sevgili Klenias, bu konudaki eksikliğimizi ben çok geç farkettim; sonra düşündüm ki, bu, insanoğlundan çok domuz yavrusuna yaraşan bir durum. Bunun üzerine yalnız kendi adıma değil, bütün Yunanlılar adına utandım” der. Aristo'ya gelince, yukarıda sözünü ettiğimiz Herodot'tan farklı düşünmekte ve matematik sanatların boş zamana sahip ülkelerde ortaya çıktığını, Mısır'da rahipler sınıfının boş zamanları çok olduğundan matematiğin orada doğduğunu söylemektedir. Öte yandan biliyoruz ki, Aristo bilimleri sınıflandırırken matematiği teorik bilimlerden saymaktadır. Şu halde bu iki büyük filozofun tanıklığıyla Doğu bilimlerinin teorik temelden yoksun olduğuna ilişkin tezler geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır.

Bilim ve felsefenin yol haritasına baktığımızda onun bizi Mısır ve Mezopotamya'ya (Sümer, Babil, Asur ve Kalde) götürdüğünü anlarız. İlk önce tarih sahnesine çıkmış olan bu iki medeniyetle kurulan ilişkiler Yunanlılar için başlıca ilham kaynağı olduğunda şüphe yoktur. bu ilişkilerin m.ö. VIII. yüzyılın sonlarında İyonyalılar tarafından başlatıldığı; daha sonra komşuları olan Anadolu'daki diğer kavimlerinden de çeşitli kültürel etkiler aldıkları bilinmektedir. Bu dönemde bilim ve düşüncenin intikali yapılan çevirilerle değil, ticari ve turistik geziler veya özel ilişkiler şeklinde olmaktadır. Mesela Tales, Pythagoras ve bir söylentiye göre Eflâton başta olmak üzere birçok Yunanlı bilgin ve filozof, bilgi ve görgülerini geliştirmek için Mısır ve Orta Doğu'yu ziyaret etmiştir. Antropolojik verilere göre bu ülkeler insanlığın ilk yerleşim alanları ve Hz. Adem'den itibaren bilinen bütün peygamberlerin anayurdu olduğundan bilim ve medeniyet önce buralarda gelişip çiçeklenmiştir. Diogenes Leartius'a bakılırsa eski Yunan'da Mısır'a seyahat bir gelenk halini almıştı. Hatta Akdeniz ve civarında oluşan eski dünyanın bilim ve felsefesini derleyip sistematize eden ünlü Aristo Mısır'a gitmemiş, fakat eserlerini yazarken danışman olarak yanında Filistinli (Yahuda) bir Mısır uzmanını bulundurmuştur. Öyle olmasaydı görmediği halde Aristo, Nil'in taşma mevsimlerini konu alan bir kitap nasıl yazabilir ve Mısırlı kadınların genellikle ikiz doğurduklarını nereden bilebilirdi?

Tarihin akışı içinde medeniyetler eşliğinde bilim ve felsefenin de paraboller çizdiği, bir toplumda belli bir olgunluk düzeyine ulaştıktan sonra, sosyal ve siyasi şartların yol açtığı nedenlerle giderek duraksadığı bilinmektedir. Çünkü istikrara kavuşmuş ve sitatikleşmiş bir medeniyet yeni bir felsefi düşünce üretemez. Ancak, onun sahip olduğu birikim, şu veya bu şekilde daha elverişli şartları taşıyan bir başka topluma intikal edince, bu yeni sosyal çevrenin gösterdiği ilgi, onlarda uyanan şevk ve heyecan bilim ve felsefeye yeni

bir dinamizm kazandırarak yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasını sağlar. Bunun genel bir kural olduğu söylenemezse de çoğunlukla medeniyetin seyir defteri bunun böyle olduğunu göstermektedir. Nitekim İyonya koloni şehirlerinden Milet'te başlayan Yunan felsefesi, G. Sarton'un da belirttiği gibi, başlangıç değil, sonudur yani uzun bir geçmişe sahip olan Doğu bilim ve düşüncesinin sonunda ortaya çıkmış bir harekettir. Şu var ki, İyonya'dan Sicilya'ya geçen felsefenin Yunanistan'a gelişi hayli geç olmuştur. M.ö. IV. yüzyılda antik çağın üç büyük filozofu olan Sokrat, Eflâton ve Aristo ile felsefe, terminoloji, metod ve problemleriyle en olgun dönemini yaşayarak klasiklerini vücuda getirmiş ve bu tarihten sonra eski Yunan'da bu çapta büyük filozof yetişmemiştir.

Bu konuda şu hususu belirtmek gerekir ki, genellikle felsefe tarihçileri rasyonel düşüncenin ilk izlerine Homeros ve Hesiodos gibi eski şairlerin eserleri ile Orfik dinlerde ve Yedi Bilgenin ahlâki özdeyişlerinde rastlandığını söylerler. Tanrıların aslını, menşesini ve evrenin meydana çıkışını konu alan Theogonia'lar ile Cosmogonia'lar, kelimenin tam anlamıyla birer mitoloji ürünüdür. Ancak Hesiodos'un "Başlangıçta kaos vardı" ifadesi, dini telakkinin dışına çıkararak varlığın akılla yorumlanması diye nitelendirilmiş ve bu, felsefi düşüncenin uyanmaya başladığının ilk belirtisi sayılmıştır. Öte yandan evrenin ve insanın yaratılışına ilişkin efsanelerin yanısıra, özellikle ruh-beden ayrımını temel alan, ruhun düşüşü ve arınması problemi üzerinde yoğunlaşan Orfizim'in de felsefi düşüncenin uyanmasında önemli payı bulunduğu kabul edilir. Hint kültür ve düşüncesinin temel eseri olan Upanişadlar'ın izlerini taşıyan bu mistik ve gizemli dinin, Pythagoras, onun kanalıyla Eflâton ve bir ölçüde Aristo'nun felsefi doktrinlerine yansıdığı görülmektedir. Şu var ki, gerek Orfizim gerekse Greklerin mitolojiyle örülü politeist dinleri, vahye dayalı kitabî bir din olma özelliğinden yoksun olduğundan herhangi bir nassa, bir dogmaya dayanmıyordu. Bu yüzden de felsefe karşısında duracak ne bir gücü ve ne de söyleyecek bir sözü vardı. Durum böyle olunca varlığı, hayatı, bilgiyi, olgu ve olayları rasyonel açıdan yorumlayıp temellendirmeye çalışan felsefe, gelişmesini sürdürmek için kendisine çok elverişli bir ortam bulmuştu ve ikiyüz yıl gibi kısa denecek bir süreçte gelişmesini tamamladı, fakat etkisi çok uzun sürdü.

Burada önemli bir hususa işaret etmek gerekiyor. Genellikle felsefe tarihçileri, felsefenin kaynağıyla ilgili olarak mitolojiye ve politeist dinlere sempatiyle baktıkları halde, monoteist dinler üzerinde, her nedense, pek fazla durmazlar. Halbuki bugün Ortadoğu diye adlandırdığımız bölge, ta Hz. Adem'den, özellikle de Hz. İbrahim'den beri süregelen monoteizmin yani tek tanrılı-kitaplı dinlerin yaygın olduğu bir coğrafyadır. Eski çağlardan beri bu bölgede gelişip boy vermiş olan Mezopotamya ve Mısır gibi iki büyük medeniyetle çok sıkı bir ilişki içinde bulunan ve birçok konuda onların vârisi konumunda olan eski Yunan'ın, bilimin dışında, onların düşünce ve inanç sistemlerine ilgi duymaması ve herhangi bir şekilde etkilenmemesi kolaylıkla izah edilir bir durum değildir. Nitekim bu bencil ve tekelci anlayışa, bilindiği kadarıyla, ilk karşı çıkan İskenderiyeli bir yahudi olan ve aynı zamanda Grek felsefesini, özellikle Eflâton doktrinini çok iyi bilen Philon (ö. 50?) olmuştur. O, Eflâton felsefesini, özü itibarıyla Ahd-i Atik'in bir yansıması sayacak kadar Doğu kaynaklı görüyordu. Yeni-Pythagorasçı bir filozof olan Suriyeli Numenius (ö. II. yüzyıl) daha da ileri giderek "Eflâton Attika diliyle konuşan Musa'dan başkası değildir"

diyordu. Bu anlayış birer hristiyan filozof olan Clement (ö. 213?), Origenes (ö. 254) ve ilk felsefe tarihçisi sayılan Diogenes Laertius tarafından ısrarla savunuldu; hatta ilk çağın sonlarına kadar Yunan felsefesinin Doğu kaynaklı olduğu fikri genel bir kanıydı. İslam ortaçağında da bunun yaygın bir anlayış olarak devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Türk filozofu Fârâbî bu tarihi gerçeğe dikkat çekerek der ki: “Bu ilim (felsefe) önceleri Irak’ta yaşamış olan Kaldeliler elindeydi, sonra Mısır’a intikal etti, oradan da Yunanlılara, Yunanlılardan Süryanilere, sonra da Araplara geçti.”

Felsefenin başlangıcı hakkında ileri sürülen bu görüşler bize, onun insanlığın ortak mirası olduğunu, dolayısıyla binlerce yıllık birikimi bir tek kültüre veya medeniyete bağlayarak buna “Yunan mucizesi” damgasını vurmanın tarihe saygısızlık ve insanlığa karşı bir haksızlık olduğunu göstermektedir. O halde bu konuda mucizeden değil, bir başarıdan, belki de bir şanstın söz etmek daha doğru olur. Bu başarının nedenleri araştırılacak olursa, şu tarihi gerçekleri sıralamak gerekir:

a. Yunan bilim ve felsefesi Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinden çok sonra ortaya çıkarak onların mirasını geliştirip zenginleştirmiştir.

b. Tarihin derinliklerinde kalan Mezopotamya ve Mısır’dan günümüze ulaşan yazılı belgeler çok sınırlı olduğu halde, Yunan bilim ve felsefesine ilişkin eserler, papirüs ve parşömenlere yazılarak büyük ölçüde korunmuş ve sonraki yüzyıllara intikal edebilmiştir.

c. Grek felsefesinin, antikçağın bütün bilimlerini kendi çatısı altında toplaması ve bilimle birlikte yürümesi, onun yaygınlık kazanmasını ve uzun soluklu olmasını sağlamıştır.

d. Felsefenin kurucu iki büyük üstadı olan Eflâtun ile Aristo külliyyatı sonraki yüzyıllarda eğitim programlarına alınmış, ayrıca her eser üzerinde yapılan çeşitli dönemlerdeki şerh ve yorumlarla felsefede zengin bir literatür oluşturulmuştur. Dolayısıyla söz konusu bu başarıda çeşitli kültürlerin payı büyük olduğu bilinen tarihî bir gerçektir.

e. Antik çağın sonlarında derin bir uykuya yatan ve Batılıların “dark ages” dedikleri V-X. yüzyıllar arasında, Hristiyan dünyada hiçbir bilim ve felsefe hareketi görülmezken, VIII. yüzyıldan itibaren Grekçe, Süryanice, Farsça ve Sanskritçe’den Arapça’ya yapılan tercüme sonucunda eski dünyanın bilim ve felsefe mirası yeni bir iklim ve farklı bir boyutta tekrar hayatıyet kazanmış, yapılan çeşitli araştırmalarla gelişip zenginleşerek VIII-XIII. yüzyıllar arasında İslam dünyasında yoğun bir felsefe hareketi gerçekleşmiştir. XI. yüzyıldan itibaren ise İslam bilim, düşünce ve medeniyetine ait zengin literatürün büyük ölçüde İbranice ve Latince’ye çevrilmesiyle Batı dünyasında yeni düşünce hareketleri başgöstermiş ve bu gelişmeler giderek Rönesans ve Reform ile sonuçlanmıştır.

Görüldüğü gibi şayet Yunan felsefesinin başarısından söz edilecekse, ona çağlar boyu katkıda bulunarak yeni boyutlar kazandıran diğer kültür ve medeniyetlerin, özellikle de Batı’yı derin uykusundan uyandıran İslam bilim ve düşüncesinin payını hatırlatmak hakkıbilirliğin bir gereği sayılmalıdır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, felsefenin insanlığın ortak ürünü olduğunu, mucizevî bir tarzda Yunanistan'da ortaya çıkmadığını, Akdeniz havzasında ve Mezapotamya'da felsefenin Yunanistan'da ortaya çıkışını besleyen ciddi bilimsel ve düşünsel gelişmelerin bulunduğunu öğrendik.

Bölüm Soruları

1. “Diogenes Leartius (ö. 230) Aristo’nun aksine felsefenin ilk defa Doğu’da ortaya çıktığını savunur.”

Aşağıdakilerden hangisi yukarıdaki bilgi ile çelişmektedir?

- A) Felsefenin ana vatanı ile ilgili farklı görüşler vardır.
- B) Felsefenin Yunan coğrafyasında ortaya çıktığı görüşü doğru değildir.
- C) Aristo felsefenin İyonya şehirlerinden biri olan Milet’te doğduğunu iddia eder.
- D) Yunan medeniyetinin bilim, felsefe ve sanatta gösterdikleri başarı başka kültürlerde görülmemiştir.
- E) Felsefe yalnız Batı medeniyetin ait değildir.

2. XIX. yüzyılda Fransız düşünürü Ernest Renan, Yunan mucizesi anlamına gelen “Le Miracle grec” adlı bir eser kaleme almıştır.

Ernest Renan’ın felsefe hakkındaki görüşleri ile ilgili aşağıdaki verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

- A) Yunan medeniyeti gibi bir medeniyetin yeryüzünde görülmediğini düşünür.
- B) Bilim ve felsefenin soyut ve teorik düşüncenin ürünü olduğunu söyler.
- C) Tarihte felsefiyi ancak Ârî (arien) ırktan gelenlerin yaptığını iddia eder.
- D) Samî ırka mensup olanlar teorik düşünmekten uzak olduklarını savunur.
- E) Uzak doğudaki kültürlerin de kendi tarzlarında bir felsefî uğraşları olduğunu düşünür.

3. Yasalar diyalogunda Mısır eğitim sisteminde küçük yaştaki çocuklara okuma yazmanın yanısıra aritmetik öğretimini nasıl zevkli bir hale getirdiklerini hayranlıkla anlatır.

Yukarıdaki boşluğa gelmesi gereken filozof aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Aristo
- B) Tales
- C) Pisagor
- D) Eflatun

E) İbn Sînâ

4. matematik sanatların boş zamana sahip ülkelerde ortaya çıktığını, Mısır'da rahipler sınıfının boş zamanları çok olduğundan matematiğin orada doğduğunu söylemektedir.

Yukarıdaki boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

A) Aristo

B) Herodot

C) Herakleitos

D) Anaksagoras

E) Çiçero

5. Aşağıdakilerden hangisi Yunan felsefe ve biliminin oluşumunda etkili olan medeniyetlerden biri değildir?

A) Mısır

B) Aztek

C) Babil

D) Hindistan

E) İran

Cevaplar

1)d, 2)e, 3)d, 4)a, 5)b

1. Felsefe açısından “Yunan mucizesi”nin anlamı nedir?

2. Felsefenin “ortaya çıkış”ından bahsedilebilir mi?

3. Felsefenin ortaya çıkışında Yunan dışında hangi medeniyetlerin katkısı olmuştur?

4. Mitoloji ile felsefe arasındaki ilişki nedir?

5. Felsefenin kökeni meselesi hakkında siz ne düşünüyorsunuz?

4. FELSEFENİN ANAVATANI MESELESİ -II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

4.1. Felsefenin Anavatanı Meselesi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Sizce felsefe tarihi ile peygamberler tarihi arasında bir ilişkiden söz edilebilir mi?
2. Felsefe tarihi açısından özellikle öne çıkan bir peygamber var mıdır?
3. Felsefenin birikimselliği ne anlama gelmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
4	Felsefeyle insanlık tarihi ve peygamberler tarihi arasında derin ilişki kuran ezeli hikmet anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak
4	Âmirî'nin ezeli hikmet anlayışını öğrenmek.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Ezelî hikmet
- Peygamberlik kandili

Giriş

Geçen bölümde farklı yönleriyle ele alınan felsefenin anavatanı meselesi, bu bölümde Âmirî (ö. 992) adlı filozofun metni çerçevesinde tekrar incelenecek ve klasik dünyada bu meselenin nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır.

4.1. Felsefenin Anavatamı Meselesi

Sonsuzluk Arzusu şeklinde Türkçeye aktarılabilecek olan *el-Emed ale'l-ebed* adlı eserinde Âmirî (ö. 381/992) şöyle demektedir:

“[Bilgelik ve Bilgeler]

“Andolsun ki biz Lokman’a hikmeti verdik” [Lokman 31/12] âyeti gereğince hikmetle nitelenen ilk kişi Lokman Hekim’dir. O, peygamber Davud (a.s.) zamanında yaşamış ve sürekli olarak Şam bölgesinde oturmuştu. Anlatıldığına göre Yunanlı Empedokles onun yanına gider gelirmiş ve hikmeti de ondan öğrenmiştir. Fakat Yunanistan’a dönünce evrenin aslı hakkında özgürce konuşmaya başlamış. Görünüşü itibarıyla o sözler âhireti inkâr anlamına gelir. Lokman Hekim’le olan dostluğundan dolayı Yunanlılar onu bilgelikle nitelerler. Hatta Yunanlılar içinde bilgelikle ilk nitelenen odur. Bâtınîlerden bir grup onun felsefesini benimseyerek onu diğerlerinden üstün tutar ve onun sembolik ifadelerinin içeriğini anlayanların az olduğunu iddia eder.

Bilgelikle nitelenenlerden biri de Pisagor’dur. Davud’un (a.s.) oğlu Süleyman’ın öğrencileri Şam bölgesinden Mısır’a gidince onlarla görüştü. Bu görüşmeden önce Mısırlılardan geometri öğrenmiş, sonra da Süleyman’ın öğrencilerinden fizik ve ilâhiyât (metafizik) okumuştur. Bu üç ilmi -geometri, fizik ve din ilmi- Yunanistan’a götürmüş, sonra da kendi zekâsıyla mûsikî ilmini ortaya çıkararak onu orantı ve sayılarla belli bir kural altına almıştı. O, bu ilimleri peygamberlik kandilinden yararlanarak geliştirdiğini iddia etmiştir.

Pisagor’dan sonra bilgelikle nitelenenlerden biri de Sokrat’tır. O, felsefeyi (*hikmet*) Pisagor’dan almış ve felsefe disiplinlerinden yalnız metafizikle yetinmiştir. Dünya zevklerinden yüz çeviren Sokrat, Yunanlıların dinine karşı olduğunu ilan etmiş ve ortaya kanıtlar koyarak müşrik devlet büyüklerine karşı çıkmıştır. Derken, üzerine kalabalık halkı kıskırttı ve öldürülmesi için krallarına baskı yaptılar. Kral da toplumuna hoş görünmek için onu hapse attı ve şerrinden kurtulmak için zehirletti. Onun başına gelenler, tevâtür derecesindeki haberlerle bilinmektedir.

Sokrat’tan sonra bilgelikle nitelenenlerden biri de Eflâtun’dur. Yunanlılar arasında soylu ve değerli bir aileden geliyordu. Sokrat’ın yolundan giderek o da felsefeyi (*hikmet*) Pisagor’dan almıştı. Ancak o, metafizikle yetinmeyerek matematik ve tabiat ilimlerini de felsefe altında topladı. Onun, tasnifini üstlendiği meşhur kitapları vardır; ancak, sembolik (diyaloglar halinde) olduğundan kapalıdır. Hayatının sonlarında çok öğrenci yetiştirdi ve okulunu öğrencilerinin seçkinlerine bırakarak insanlardan uzaklaşıp kendini Rabbine ibadete verdi.

Onun zamanında Yunanistan’da veba salgını vardı. İnsanlar Allah’a yalvarıp yakardılar ve İsrailoğulları’nın peygamberlerinden birine bunun sebebinin sordular. Allah peygambere vahiyle, Yunanlıların sunağın katını alıp küp şekline koydukları zaman vebanın ortadan kalkacağını bildirdi. Bunun üzerine onlar sunağın bir dengini yaparak öncekine kattılar, fakat veba daha da arttı. Tekrar peygambere başvurarak bunun sebebinin sordular.

Allah peygambere vahiyle, onların sunağın katını almadığını, aksine benzerini öncekine eklediğini bildirdi. Dolayısıyla bu küpün katı değildir. Bu durum karşısında Eflâtun'dan yardım istediler. O dedi ki: “Sizler felsefeyi (*hikmet*) engelliyor ve geometriden nefret ettiriyorsunuz. Bu yüzden Allah sizi veba ile cezalandırdı. Çünkü felsefî ilimlerin Allah katında büyük değeri vardır.” Sonra öğrencilerine dönüp dedi ki: “Aynı oranda iki çizgi arasından kesintisiz iki çizgi çıkarabilirseniz sunağın katını elde edebilirsiniz. Bunu yapmaktan başka da çareniz yoktur.” Bunun üzerine yapmaya koyuldular ve sunağın katını alma işini bitirince veba ortadan kalktı. Nihayet onlar da geometri ve öteki teorik ilimler aleyhinde bulunmaktan vazgeçtiler.

Eflâtun'dan sonra bilgelikle nitelenenlerden biri de Aristoteles'tir. O, Zülkarneyn diye bilinen İskender'in hocasıdır. Felsefe yapmak üzere yirmi yıla yakın bir süre Eflâtun'un yanında bulundu. Aşırı derecede zeki olduğundan dolayı gençliğinde ona “Ruhânî” denirdi. Eflâtun ise ona “Akıl” adını vermişti. Mantık kitaplarını yazan ve mantığı ilimler için bir âlet olarak koyan odur. Bu sebeple ona “Mantık sahibi” lakabı verilmiştir. Ve o, fizik ve metafiziğin bölümlerini düzenlemiş ve her bölümü başlıca bir kitapta ele almıştır. Onun zamanında hükümdarlık Zülkarneyn'e geçmiş ve bu sayede Yunan ülkesinde şirkin kökü kazanmıştır.

İşte bu beş kişi bilgelikle nitelenmiş, bunlardan sonra hiç kimseye bilge (*hakîm*) denmemiştir; aksine bunlardan sonra gelen her kişi sanat ve hayat tarzına nisbetle anılmıştır. Mesela tabip Hipokrat, şair Homeros, mühendis Arşimed, köpeksi (*kelbî*) Diogenes ve fizikçi Demokritos.

Galen (*Câlînûs*) kendi döneminde çok eser verince, bilgelik niteliğini almaya yeltendi, yani hekimlikten bilgeliğe geçmek istedi. Bunun üzerine onunla alay ettiler ve: “Sen merhemlerle, müshillerle, yaraların tedavisiyle ve perhizlerle uğraş. Zira ilâhî hikmet, onun ilkelerinden şüphe edenin anlayışından daha [yücedir]. Çünkü bir kimse âlem ezeli mi yoksa yaratılmış mı; âhiret konusunda, o gerçek mi yoksa bâtil mi; nefis hakkında o cevher mi yoksa araz mı diye şüphe ederse, onun derecesi bilgelikten kesinlikle aşağıdır” dediler.

Zamanımızda halkın anlayışı ise ilginçtir. Öklid'in kitabını okuyan ve mantığın esasını kavrayan bir insan gördüklerinde, metafizik ilimlerden yoksun olsa da onu bilgelikle niteliyorlar. Hatta tıptaki uzmanlığından dolayı onlar, “beş ezeli ilke” saçmalığını ve bazı ruhların ölümlü olduğunu savunan [Ebû Bekir] Muhammed b. [Zekeriyâ] er-Râzî'ye -Allah inandırın- bilge diyorlar. Halbuki, -Allah rahmet eylesin- üstadımız Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî, çeşitli alanlardaki geniş bilgisine ve din konusundaki istikâmetine rağmen, kendisini yüceltenlerden biri ona bilgelik isnad edince, bundan rahatsız olur ve: “Vah o zamana ki, benim gibi yetersiz birini şerefli hikmete nisbet ediyorlar! Sanki onlar yüce Allah'ın şu âyetini duymamışlar: ‘O, dilediğine hikmeti verir; kime ki hikmet verildiyse ona çok iyilik verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahibi olanlar hakkıyla anlar’ [el-Bakara 2/272].”

Onun hocası Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin tutumu da böyleydi.

Durum böylece anlaşıldığına göre, Eflâtun'dan naklonunan meşhur hikâyeyi de bilmen gerekir. O, öğrencilerine dermiş ki: “Sizler her şeyi bilseniz de Allah’ı bilmedikçe bir şey bildiğinizi sanmayın.” Sonra Aristoteles’ten naklolunan meşhur hikâyeye göre o dermiş ki: “Bundan önce içiyor ve susuyordum; şânı yüce Allah’ı bilince içmeden kandım.”

Yunanlılar arasında bu beş kişiye tâbi olup da mutlak bilge diye anılan kimseler, şânı yüce Yaratıcı’yı kabul etmeyenlere ve ölümden sonra ebedî mükâfata inanmayanlara küçümser gözle bakarak değer vermezler ve onlara karşı tevhide inanan birinin bir zındığa davrandığı gibi davranırlardı. Şu var ki, onların âhîret hayatının şekline ait inançları bir tek noktada, tertemiz olan İslâm dinine uymamaktadır. Onlar ölümden sonraki dirilişi kabul etmezler; fakat insan ruhlarının ebedî olarak ödüllendirileceğini gerekli görürler. Bu yüzden İslâm, o topluluğun sapık olduğuna hükmetmemiştir. Yaratıcı’nın ispatı, zâtının birliği, zıt ve ortaklardan münezze olduğu hususlarına gelince, onlar buna kesinlikle inanır ve kanıtlamak üzere bu konuda deliller getirirler.

Biz bu açıklamayla onların durumunu ortaya koymanın iyi bir şey olacağını düşündük. Çünkü onlar ülkeleri bayındır kılan ve insanların işlerini yoluna koymada yararlandıkları tıp, geometri, astronomi, mûsikî ve daha başka disiplinleri temellendirme zahmetine katıldılar, bu konularda bilinen eserleri kaleme aldılar. Bunlar çeşitli dillere tercüme edildi, akıllı milletler bunları benimseyerek onların düzeyine yükseldiler.

Sonra pis zındıkların onları istismar ederek ve şöhretlerinden yararlanarak kıt akıllı kimseleri birer birer avladıklarını, ahlâksızlıkla kirllettikleri alana onları cezbettiklerini, hatta “yüce Allah’ın dini doğru ve gerçekse, böylesine gelişmiş akla ve geniş hayal gücüne sahip olanları tercih etmek ve onlara bağlanmak daha evlâdır” dediklerini gördük.

Sonra yine gördük ki, kelâmcılar (*el-cedeliyyûn*), filozofların inkârcı olduğunu, pasif tanrı anlayışını (*ta’tîl*) savunduklarını iddia ederek aleyhlerinde bulunuyor ve: “Hak dinin güçlü hasımları var; şayet biz onlarla mücadeleye soyunmayacak olsak ve bâtil fikirlerini çürütmesek inkârcılık tertemiz olan İslâm’ı karartır” diyerek halkı yanıltıyorlardı. Hayatıma yemin ederim ki, hakka yardım ve dine destek hususunda kelâmcıların takdire değer çalışmaları vardır; ancak o filozoflara pasif tanrı anlayışı isnad etmek inkârcılığa cazibe kazandırabilir ve zındıklığın yüceltilmesine yol açabilir. Çünkü bu, dehrîlerin (materyalist) kıt akıllı insanlara kurdukları tuzağı güçlendiren hususlardandır.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Âmirî'nin eserinden yaptığımız alıntı çerçevesinde klasik dünyada felsefenin insanlık tarihiyle ve peygamberler tarihiyle nasıl ilişkilendirildiğini öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Âmirî'ye göre hikmetle nitelenen ilk kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Empedokles
- B) Lokman Hekim
- C) Kindî
- D) Eflatun
- E) Aristo

2. Bilgelikle nitelenenlerden biri dedur. Davud'un (a.s.) oğlu Süleyman'ın öğrencileri Şam bölgesinden Mısır'a gidince onlarla görüştü. Bu görüşmeden önce Mısırlılardan geometri öğrenmiş, sonra da Süleyman'ın öğrencilerinden fizik ve ilâhiyât (metafizik) okumuştur. Bu üç ilmi -geometri, fizik ve din ilmi- Yunanistan'a götürmüş, sonra da kendi zekâsıyla mûsikî ilmini ortaya çıkararak onu orantı ve sayılarla belli bir kural altına almıştı.

Yukarıda Âmirî'nin sözünü ettiğini bilge aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Pisagor
- B) Herodot
- C) Sokrates
- D) Fârâbî
- E) Hz. Musa

3. Âmirî'ye göre Aristo hikmetle nitelenen kişilerden birisidir.

Aşağıda verilen bilgilerden hangisi Âmirî'nin Aristo tasvir ederken kullandığı bilgiler arasında yer almaz?

- A) Zülkarneyn olarak da bilinmektedir.
- B) Felsefe yapmak üzere yirmi yıla yakın bir süre Eflâtun'un yanında bulundu.
- C) Mantık kitaplarını yazan ve mantığı ilimler için bir âlet olarak koyan odur.
- D) İskender'in hocasıdır.
- E) Yunanlıların dinine karşı olduğu için zehirlenerek öldürülmüştür.

4. kendi döneminde çok eser verince, bilgelik niteliğini almaya yeltendi, yani hekimlikten bilgeliğe geçmek istedi. Bunun üzerine onunla alay ettiler ve: “Sen merhemlerle, müshillerle, yaraların tedavisiyle ve perhizlerle uğraş. Zira ilâhî hikmet, onun ilkelerinden şüphe edenin anlayışından daha [yücedir]. Çünkü bir kimse âlem ezelf mi yoksa yaratılmış mı; âhiret konusunda, o gerçek mi yoksa bâtil mı; nefis hakkında o cevher mi yoksa araz mı diye şüphe ederse, onun derecesi bilgelikten kesinlikle aşağıdır” dediler.

Yukarıdaki boş yere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

- A) Galen
- B) İskender
- C) Herodot
- D) Sokrates
- E) İbn Sînâ

5. Âmirî “Sonsuzluk Arzusu” isimli eserinde bilgelik ve bilgelerle ilgili düşüncelerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Aşağıdaki bilgilerden hangisi Âmirî’nin bilgelerle ilgili görüşleri arasında yer almaz?

- A) Yaratıcı’yı kabul etmeyenleri küçümserler.
- B) Tanrı’nın birliğine ve ortağı olmadığına inanırlar.
- C) Tıp, geometri, astronomi, mûsikî gibi disiplinleri onlar temellendirmişlerdir.
- D) Görüşleri kötü niyetli insanlar tarafından istismar edilerek din aleyhine kullanılmıştır.
- E) Bütün görüşleri İslam diniyle uyumludur.

Cevaplar

1)b, 2)a, 3)e, 4)a, 5)e

1. Âmirî, felsefenin başlangıcını nasıl açıklamaktadır?
2. Lokman, Davud, Süleyman gibi isimlerin özellikleri nelerdir? Âmirî niçin özellikle bu isimlere atıfta bulunmuştur?
3. Âmirî’ye göre hikmet sahibi beş isim kimlerdir?

4. Âmirî hikmet sahibi beş ismin ne tür ortak görüşlere sahip olduğunu belirtmektedir?
5. Sizce felsefe tarihi ile peygamberler tarihi arasında bir ilişkiden söz edilebilir mi?

5. FELSEFENİN GELENEKSEL TANIMLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. Felsefenin Geleneksel Tanımları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İnsanın kendisini bilmesiyle felsefe arasında nasıl bir irtibat vardır?
2. Ölümü önemsemenin felsefe açısından önemi nedir?
3. Felsefeyi teorik ve pratik şeklinde tasnif etmenin kriteri ne olabilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
5	Felsefenin klasik tanımlarını ve bunların muhtevalarını öğrenmek.	Okuyarak
5	İbn Sînâ'nın felsefe tanımı ve sınıflamasının ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Kll varlıklar
- Hakikat
- Mahiyet

Giriş

Bu bölümde modern öncesi dönemde felsefenin nasıl tanımlandığı sorusu, bu soruya verilen geleneksel cevaplar çerçevesinde incelenecek, İbn Sîna'nın bir metninden hareketle felsefenin klasik tanımları üzerinde durulacaktır..

5.1. Felsefenin Geleneksel Tanımları

Felsefe aklın ve özgür düşüncenin ürünü olduğundan onun herkesçe benimsenen bir tanımını vermek gerçekten güçtür. Çünkü bir filozofun yetişmesinde ve onun zihnî formasyon kazanmasında yaşadığı dönemdeki bilimsel birikimin, sosyal ve siyasi ortamın, din ve hayat anlayışlarının önemli katkısı bulunduğu gibi kendi şahsî eğilimlerinin de elbetteki payı büyüktür. Bir başka deyişle her insan kendi çağının ürünü olduğu gibi her ne kadar filozofun söylemi evrensel boyutta olsa da çağının ve şahsî eğilimlerinin damgasını taşıdığına kuşku yoktur. Bu gerçekten hareketle, felsefenin, her filozofun üzerinde uzlaştığı ve herkesi tatmin eden bir tanımının bulunmadığını söyleyebiliyoruz.

Durum böyle olmakla birlikte antikçağın kurucu üç filozofu olan, aynı zamanda aralarında hocalık-talebelik düzeyinde sıkı bir ilişki bulunan Sokrat, Eflatun ve Aristo'dan gelen felsefe tanımları, geleneksel tanımlar olarak her çağda tekrarlanıp üzerlerinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ayrıca hellenistik dönemde ve orta zamanlarda yazılan felsefî eserlerin giriş kısmında bu tanımlara yer vermenin âdeta bir gelenek halini aldığı anlaşılmaktadır.

Biliyoruz ki herhangi bir bilgi şubesi ya konusu açısından veya amacı bakımından yahut önemi gözönüne alınarak ya da yararı düşünülerek tanımlanmaktadır. Aşağıda verilen tanımlarda da bu farklı açıları görmek mümkündür.

1. Felsefe hikmet (bilgelik) sevgisidir. Yukarıda açıklandığı üzere kelimenin etimolojisinden kaynaklanan bu tanımda Grekçe sevgi anlamına gelen *fila* ile hikmet ve bilgelik anlamındaki *sofia*'dan oluşan felsefe, herhangi bir çıkar beklemeden, şan ve şöhret duygusuna kapılmadan tümüyle varlığı, olgu ve olayları her yönüyle araştırıp kavrama, soruşturup inceleme şevk ve arzusuyla gösterilen çaba anlamına gelmektedir. Filozof da bu işi yapan kimsedir.

2. Felsefe insanın kendini bilmesidir. Sokrat'a ait olan bu tanım aynı zamanda düşünce tarihinde meydana gelen bir kırılmayı, bir dönüşümü dile getirmektedir. Hatırlanacağı üzere Sokrat'tan önce eski Yunan'da ortaya çıkan sofistler, dış dünya hakkında doğru ve genel geçer bir bilgi edinmenin imkânsız olduğunu savunuyor, buna gerekçe olarak da duyularımızın bizi yanılttığını, dış dünyanın ise sürekli değişmekte olduğunu ileri sürüyor ve sürekli değişen bir şey hakkında doğru bilgi edinmenin imkânsız olduğunu söylüyorlardı.

Geliştirdiği diyalektik yöntemi kullanarak sofistlerle mücadele eden Sokrat, bilgi probleminde dış dünyadan çok insanın yani nesneden (obje) ziyade öznenin (suje) önemli olduğunu söylüyordu. Öyleyse felsefe, öncelikle insanın kendini yani kendi zihin dünyasını tanımakla başlar. Bu görüşünü temellendirmek üzere Sokrat, “zihin hiçbir şeyi dışarıdan almaz, hoca talebesine yeni bir şey vermez, sadece onda var olan bilgiyi ortaya çıkarması için sorular sorarak ona yardımcı olur” diyordu. Bu tavrıyla Sokrat rasyonalist bir filozof olarak bilinir. Yukarıdaki tanım işte bu düşünceyi dile getirmektedir.

3. Felsefe, insanın gücü ölçüsünde ebedî ve küllî olan varlıkların hakikat ve mâhiyetini bilmesidir. Eflatun'dan gelen bu tanım, bir ölçüde onun felsefesinin özünü ve

amacını yansıtmaktadır. Bilindiği gibi sofistlerin insanı kaosa sürükleyen o septik tavırlarına karşı Eflatun da onlarla mücadele etmiştir. Bilgiyi temellendirmek ve onu sabit bir temele oturtmak üzere felsefeye, duyulur âlem ile fikirler (idealar) âlemi ayrımını getirmişti. Ona göre değişken olan görünüşler ve fenomenler âlemine mukabil değişmeyen ezeli bir tümel fikirler âlemi vardır. Sözelimi her çağda yaşayan insanın zihninde varlığın cins ve türlerine ait çeşitli fikirler var olup, insanlar öldüğü halde bu tümel fikirler hiç yok olmamaktadır. O halde bilgilerimizin kaynağı ezeli olan bu fikirler veya idealar. Gerçek bilgi ancak idealar âlemiyle ilişki kuran bilgi olabilir. Eflatun'a göre her birimiz dünyaya gelirken bu bilgiye sahip olarak doğarız. Ne var ki, ferdi ruhlar küllî ruhtan ayrılıp bedenle ilişki kurunca bildiklerini unuturlar. Nesnelere dünyasıyla ilişkiye geçince unuttuklarını yavaş yavaş hatırlamaya başlar. Dolayısıyla öğrenmek hatırlamaktır. İşte yukarıda verilen tanım bu düşünceyi yansıtmaktadır. Yani felsefe, ölümsüz olan ideaların ne olduğunu anlamaya çalışmaktır.

4. Felsefe, insanın gücü ölçüsünde yüce Allah'ın fiillerine benzemesidir. Ahlâkî bir amaç taşıyan ve Eflatun'dan gelen bu tanıma göre insan, davranış ve fiillerinin olgun ve erdemli olabilmesi için Allah'ın fiillerini kendine örnek almalıdır. Zira Allah, “en yüksek iyi”dir, her çeşit iyilik ve güzelliğin kaynağı O'dur. O'nun fiil ve eseri olan bu evren de güzellik ve mükemmellikler manzumesidir. İşte insanın bu ideal güzelliği her yönüyle kavrayabilmesi, kendi fiil ve davranışlarının da mükemmel ve erdemli olmasını sağlayacak olan felsefedir.

5. Felsefe, ölümü düşünüp önemsemektir. Hayat kadar yalın, hatta ondan daha gerçek olan ölüm, ürpertici yalınlığıyla insanı içinden çıkılmaz düşüncelere sevk etmektedir. Bu yüzden Eflatun “ölüm düşüncesi...işte en doğru felsefe budur, başkası değil” der. Belki de filozofun bu ifadesinden esinlenerek yukarıdaki tanım düzenlenmiştir. Hayata ait bütün etkinlikler, akıl, vicdan, emeller, ihtiraslar, ümit ve beklentiler nasıl olup da bir nefesle sona eriyor? Eğer ölüm her şeyin sonu demekse o zaman yaşamanın, bu kadar çalışıp didinmenin, iyilik, güzellik, hak ve adalet, din ve ahlâk adına ortaya konan değerlerin, bilim ve medeniyetin ne anlamı kalır? Peki hakikat dediğimiz şey hayatta mı yoksa ölümün ötesinde mi? İşte ölümü düşünmenin önümüze serdiği yalın gerçekler...

Filozof Kindî yukarıdaki tanıma şöyle bir yorum getirmektedir: İnsan nefsinin; bir duyu, diğeri akıl olmak üzere iki gücü bulunmakta ve insan, varlığı bu iki güç vasıtasıyla tanıyıp değerlendirmektedir. Onun varlıktan aldığı hazlar da yine bu iki gücü tatmine yöneliktir. Şu var ki, duyu hazları insana daha cazip gelmekle birlikte geçicidir ve çoğunlukla geriye kötü alışkanlıklar bırakmaktadır. Giderek bu alışkanlıkları irade ve akıl gücünü devreden çıkararak insanın ruh ve beden sağlığını bozmakta, onu bayağılaştırmaktadır. İşte felsefe, insana şehvî arzularını yenmenin ve böylece akli egemen kılmanın yol ve yöntemlerini öğreten bir disiplin olmaktadır.

6. Felsefe, varlık olarak varlığın bilgisidir. Aristo'dan gelen bu tanıma göre bilimlerin varlığın bir türünü veya özel bir kısmını kendilerine konu alırken felsefe “var olanı” bir bütün olarak ele alır; onun mahiyetini, ilk prensibini ve son gayesini araştırır. Buna ilişkin olarak

madde-form, güç-fiil, birlik-çokluk, zorunluluk-zorunsuzluk, sebeplilik vb. kavramları birer varlık problemi olarak inceler. Ayrıca Tanrı-varlık ilişkisi de bu bağlamda sorgulanan en önemli problemidir. Yukarıdaki tarifin aynı zamanda metafizik disiplininin tanımını olduğu göz ardı edilmemelidir.

7. Felsefe, sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmetidir. Yine Aristo'nun verdiği bu tanıma göre felsefe bütün bilim ve sanatların anasıdır. Çünkü o, bilim ve sanatların prensiplerini sorgulayıp belirleyen, onlar hakkında değer yargısında bulunan; çözemedikleri zorlu soruları kendi gündemine alıp onlar üzerinde yeni hipotezler üreterek bilim ve sanatlara sunan ve onlara kılavuzluk yapan üniversal bir bilgi dalıdır ve bu yüzden de bilimlerin kraliçesi sayılmaktadır. Bu nedenledir ki, ilk ve ortaçağlar boyunca bütün bilimler felsefenin çatısı altında bulunuyordu. Yeniçağla birlikte bilimler birer birer bağımsızlıklarına kavuştu. Bağımsızlığını ilk ilan eden astronomiyi fizik ve öteki pozitif bilimler izlemiş ve en son ayrılan da psikoloji olmuştur.

Meşhur İslam filozofu İbn Sînâ (ö. 428/1037), *Felsefenin Temel Meseleleri* anlamına gelen *Uyûnu'l-hikme*'nin fizik bölümünün başında şöyle demektedir:

“Felsefe (*hikmet*), teorik ve pratik konularda insan nefsinin gücü ölçüsünde tasavvur (kavram) ve tasdik (yargı) yoluyla yetkinliğe kavuşmayı arzu etmesidir. Teorik konularla ilgili olup bizim eylemimize değil bilgimize konu olan hususlar “teorik felsefe”, hem bilgimize hem de eylemimize konu olan pratik konular ise “pratik felsefe” olarak isimlendirilir. Felsefenin her iki kısmı da üç alt dala ayrılır. Pratik felsefenin alt dalları, şehir, ev ve ahlaka dair felsefedir. [Amelî felsefenin] bu üç [kısımının; yani ahlak, ev yönetimi ve siyasetin] ilkesi ilahî dinden (*eş-şeri'atü'l-ilâhiyye*) elde edilmiştir ve bunların tanımlarının (*hudûd*) yetkinliği [ya da tam olarak sınırları ve miktarları] ilahî dinle açıklık kazanmaktadır. Bundan [yani ilahî dinin belirlemelerinden] sonra insanın nazarî [akıl] gücü o [ilim dallarındaki] amelî kanunları bilmek ve bu kanunları [amelî akıl aracılığıyla] tikellere uygulamak suretiyle bunlar üzerinde tasarrufta bulunmaktadır.

Şehir yönetimine dair pratik felsefenin alt dalının faydası, bu sayede gerek insan bedenlerinin gerekse insan türünün bekâsını sağlayacak yararlı hususlarda insanların birbirleriyle yardımlaşmaları için insan fertleri arasındaki ortak yaşamın niteliğini bilmeyi sağlamasıdır. Pratik felsefenin ev yönetimine dair alt dalının faydası, evin yararının sağlanması için evin her bir ferdinin ortak yaşamda nasıl bir konumda bulunduğunu bilmeyi sağlamasıdır ki, evdeki ilişkiler, eşler, çocuk-ebeveyn ve köle-efendi arasında sözkonudur. Ahlak felsefesinin faydası ise kişinin erdemleri bilip onlarla bezenmesi ve rezillikleri bilip onlardan kaçınmasını sağlamasıdır.

Teorik felsefenin üç kısmı ise şunlardır: Değişim ve harekete tâbi şeylerle ilgilenen felsefe ki, bu, tabiat felsefesi olarak isimlendirilir. Varlığı değişimle iç içe olsa da zihnin değişimden soyutlayabildiği şeylerle ilgilenen felsefe ki, bu da matematik olarak isimlendirilir. Varlığı değişimle iç içe olmaya gerek duymayan, onunla asla iç içe bulunmayan, bulunsa bile onu muhtaç olduğu için arazî olarak iç içe bulunan şeylerle ilgilenen felsefe ki, bu da ilk felsefe olarak isimlendirilir ve ilâhî konularla ilgili felsefe de

bunun kapsamındadır. Nazarî felsefenin bu kısımlarının [yani tabiat bilimleri, matematik bilimleri ve metafizik] ilkeleri ise ilahî din sahiplerinden (*erbâbu'l-milleti'l-ilâhiyye*; yani peygamberlerden) ima ve işaret (*alâ sebîli't-tenbîh*) yoluyla elde edilmiştir. [Nazarî] akıl gücü ise onları [yani nazarî ilimleri] kesin kanıt ortaya koyma (*alâ sebîli'l-hucce*) yoluyla yetkin bir şekilde tahsil etmeye yaramaktadır.

Kendisine felsefenin bu iki kısmıyla nefisini yetkinliğe ulaştırma gücü ve bunlardan biri ile de eylemde bulunma kudreti verilen kimseye çokça iyilik verilmiş demektir.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, felsefenin geleneksel beş tarifini, kaynakları ve muhtevaları itibariyle ele aldık ve İbn Sînâ'nın felsefe tarifi ve sınıflamasının ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olduk.

Bölüm Soruları

1. “Felsefe bilgelik sevgisidir.”

Yukarıdaki felsefe tanımı doğrultusunda aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

A) Felsefe, herhangi bir çıkar beklemeden bizzat hikmete ulaşma aşkı ile yapılır.

B) Bu tanım felsefenin etimolojisi dikkate alınarak yapılmıştır.

C) Filozof tümüyle varlığı araştırır.

D) Filozof olgu ve olayları her yönüyle araştırıp kavrama, soruşturup incelemekle yükümlüdür.

E) Felsefe bilimlere yardımcı olmak için ortaya çıkmıştır.

2. Felsefe, insanın gücü ölçüsünde ebedî ve küllî olan varlıkların hakikat ve mâhiyetini bilmesidir.

Yukarıdaki felsefe tanımının sahibi olan Eflatun’la ilgili aşağıdaki verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

A) Septik tavrı benimseyen Sofistlerle mücadele etmiştir.

B) Felsefeye duyulur âlem ile fikirler (idealar) âlemi ayrımını getirmişti.

C) O’na göre her birimiz dünyaya gelirken bu bilgiye sahip olarak doğarız.

D) Sokrates’in öğrencisidir.

E) Felsefe idealar aleminin değil duyulur alemin bilgisinin peşindedir.

3. Allah, “en yüksek iyi”dir, her çeşit iyilik ve güzelliğin kaynağı O’dur. O’nun fiil ve eseri olan bu evren de güzellik ve mükemmellikler manzumesidir. İnsanın bu ideal güzelliği her yönüyle kavrayabilmesi, kendi fiil ve davranışlarının da mükemmel ve erdemli olmasını sağlayacak olan felsefedir.

Aşağıdaki verilen felsefe tanımlarından hangisi yukarıdaki açıklamalarla ilgilidir?

A) Felsefe, insanın gücü ölçüsünde yüce Allah’ın fiillerine benzemesidir.

B) Felsefe, ölümü düşünüp önemsemektir.

C) Felsefe yolda olmaktır.

D) Felsefe, varlık olarak varlığın bilgisidir.

E) Felsefe aklın sınırlarını kavramaktır.

4. İbn Sînâ'ya göre ilkeleri ilahî dinden elde edilmiş olan felsefî bilimler aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

A) ahlak, ev yönetimi, siyaset

B) matematik, mantık, metafizik

C) metafizik, siyaset, teoloji

D) fizik, mantık, siyaset

E) ahlak, hukuk, mantık

5. I. Felsefe bilgelik sevgisidir II. Felsefe insanın gücü ölçüsünde Yaratıcı'ya benzemesidir III. Felsefe sanatların sanatıdır IV. Felsefe insanın her şeyi bilmesidir V. Felsefe ölümü tercih etmektir.

Yukarıdakilerden hangisi/hangileri felsefeye dair geleneksel tanımlar içinde yer almaz?

A) Yalnız V

B) I-II

C) III-IV-V

D) Yalnız IV

E) IV-V

Cevaplar

1)e 2)e, 3)a, 4)a, 5)d

1. İnsanın kendisini bilmesiyle felsefe arasında nasıl bir irtibat vardır?

2. Felsefe tanımındaki “külli varlıklar” ile ne kastedilmektedir?

3. Ölümü önemsemenin felsefe açısından önemi nedir?

4. İbn Sînâ pratik felsefe ile din arasında nasıl bir ilişki kurmaktadır?

5. İbn Sînâ'ya göre metafiziğin araştırma sahası nedir?

6. HİKMET/BİLGELİK VE HAKÎM/BİLGE KAVRAMLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Hikmet/Bilgelik ve Hakîm/Bilge Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Hikmet/bilgelik ile felsefe arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
3. Her hikmetli söz felsefî bir özellik taşır mı?
2. Hakîm/bilge ile hekîm/doktor kavramlarının anlamları arasındaki irtibatı örneklerle açıklayınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
6	Hikmet ve hakîm kavramlarının anlam dünyasına nüfuz etmek.	Okuyarak
6	Hikmet/hakîm ve felsefe/filozof kavramları arasındaki ilişkiyi öğrenmek.	Okuyarak
6	Hikemiyât kavramı hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Hikmet
- Hakîm
- Hikemiyât

Giriş

Bu bölümde, felsefe ve filozof kavramıyla yakından ilişkili olan hikmet ve hakîm kavramlarının içerimleri ele alınacak ve hikemiyât (hikmetli sözler) literatürü Kindî örneği çerçevesinde incelenecektir.

6.1. Hikmet/Bilgelik ve Hakîm/Bilge Kavramları

Düşünce ve kültür tarihi içinde bilgelik ve bilge anlamına gelen *hikmet* ve *hakîm* kelimelerinin çoğu kez felsefe ve filozof kavramlarıyla aynı manaya geldiği kabul edilmekle birlikte bazan *hikmet* ve *hakîm*'in hem ilahî/dinî hem de beşerî/aklı bilgiyi birlikte dile getirdiği öne sürülerek bunların felsefe ve filozoftan daha derin, daha kapsamlı ve evrensel olduğu savunulmuştur.

Her şeyden önce *hikmet* ve *hakîm* Kur'ân-ı Kerîm kaynaklı birer kavram olup birincisi 20, ikincisi 81 âyette geçmekte ve farklı bağlamlarda değişik anlamlara geldiği görülmektedir. Sözlüklerde ve tarihî gelişim içinde Kur'ân tefsirlerinde hikmete verilen anlamların ortalaması alındığında görülür ki hikmet: “Varlığı derinden kavrama, her yönüyle anlayıp bilme; olgu ve olayların arka planını, sebep ve gelişimini doğru bir şekilde tesbite yarayan temellendirilmiş bilgi, bu bilgiyi en güzel tarzda ifade ederek insanları aydınlatma ve kişinin bildiklerini kendi hayatına uygulayıp erdemli yaşaması” gibi ontolojik, epistemolojik, kozal ve ahlâkî anlamları içermektedir. Bu yorumların ışığında kısaca hikmet: “Doğru bilgi, yararlı iş ve erdemli davranış” şeklinde özetlenebilir. Bununla amaçlanan, mutlu bir hayatın ancak teoriyle pratiğin bir arada içiçe yaşanması sonucunda elde edileceği gerçeğidir. Aynı zamanda bu anlayışın, ilk ve ortaçağ felsefe akımlarında yaygın bir inanç olduğu dikkat çekicidir.

Bir âyette “Allah hikmeti dilediğine verir; kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir; bunu ancak akıl sahipleri düşünür” (el-Bakara 2/129) denilmektedir. Genellikle tefsir âlimleri buradaki hikmeti; dine ve dünyaya ait meseleleri enine boyuna ve derinlemesine araştırıp inceleme, din ve dünyanın inceliklerini keşfe yarayan bilgi şeklinde yorumlarlar. Kur'ân, böylesine tutarlı ve kapsamlı bilgi düzeyine ulaşanların nice nice iyilik ve güzelliklere sahip bulduklarını ve bu evrensel gerçeği ancak aklını çalıştıranların anlayıp takdir edeceklerini bildirmektedir. Bir hadiste de Hz. Peygamber “Hikmet mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa almalıdır” diyerek her müslümanın doğru ve yararlı olan bir bilgiyle karşılaştığı zaman, ona kendi öz malı gibi sahip çıkması gerektiğini söyler. Bu hadisten çıkan sonuç şudur: Hikmet diye nitelendirilen doğru ve yararlı bilgi insanlığın ortak malı ve evrensel bir değeridir. Ayrıca vahye dayanan bilgi hikmet diye nitelendiği gibi aklın ürünü olan doğru ve yararlı bilgi de hikmet olarak değerlendirilebilir. Nitekim hadiste her görüldüğü yerde alınması tavsiye edilenin bu türden bilgi olduğu anlaşılmaktadır. O halde hikmeti kutsal kitaplardaki bilgilerle sınırlandırmak doğru bir yaklaşım sayılmaz.

Hakîm kavramına gelince, Allah'ın sıfatı bağlamında geçtiği âyetlerde, yarattığı her şeyi sağlam, kusursuz ve bir yarara yönelik olarak yaratan anlamındadır. Kur'ân'ın sıfatı olarak yer aldığı âyetlerde ise hikmetleri içeren kitap, ilahî hakikatler manzumesi gibi manalara gelir.

Grekçe felsefî eserlerin Arapça'ya tercümesi sırasında “felsefe” şeklinde Arapçalaştırılmış olan Grekçe “phila-sophia” kelimesinin “hikmet sevgisi” anlamına gelmesiyle bağlantılı olarak hikmet terimi felsefî anlamlar kazanmış ve zamanla İslâm felsefî ilimler sisteminin genel adı yahut bu sistemde yer alan metafizik, tıp ve hatta Abdurrahman el-Hâzini'nin *Mizânü'l-hikme* adlı eserinde görüldüğü üzere mekanik gibi ilimlerin özel adı

olmuştur. İslâm dünyasında ilk müslüman filozof olarak kabul edilen Ya'küb b. İshak el-Kindî, “phila-sophia”nın karşılığı olarak felsefe ile birlikte zaman zaman hikmet terimini de kullanmıştır. Esasen Kindî felsefeyi “hikmet sevgisi” olarak tanımlamakta ve filozoflar için “hükemâ” tabirine yer vermekte, ayrıca hikmeti dört temel faziletin ilki olarak göstermektedir. Yine Kindî, felsefenin en yüksek seviyesi olarak metafiziği “hikmetler hikmeti” olarak adlandırmıştır. Fakat İslâm dünyasında hikmet kelimesinin felsefe anlamında kullanılışı Kindî’den bir hayli gerilere gitmektedir. Tercüme faaliyetinin başlangıç döneminde Aristo mantığının bazı bölümlerini Farsça’dan Arapça’ya çeviren İbnü’l-Mukaffa’ (ö. 142/759) felsefe anlamında kullandığı hikmeti ilim (teori) ve amel (pratik) şeklinde iki kısma ayırmıştır. Ayrıca kendisinin yaptığı *Kelîle ve Dimne* tercümesinde hikmeti “felsefî bilgi” karşılığı olarak kullanmıştır. Bu tercüme yazdığı girişte eserin hikmet ve eğlenceyi birleştirdiğini, dolayısıyla her seviyeden insana hitap edecek şekilde kaleme alındığını, ancak eserdeki asıl fikirlerin “feylesûf”’a has bir seviyede anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Ünlü hekim Ali b. Rabben et-Taberî, İslâm dünyasında telif edilmiş ilk sistematik tıp kitaplarından biri olan eserine *Firdevsü’l-hikme* adını vermiştir. Bu eserde hikmet kelimesi hem tıp hem felsefe anlamında kullanılmıştır. Zira Taberî tıp ilminin küçük âlem olarak insan tabiatıyla, felsefenin de büyük âlem olan kâinatla meşgul olduğunu düşünmekte, filozoflar hakkında hükemâ tabirini kullanmaktadır. Me’mûn tarafından kurulan Beytülhikme’de çalıştığına göre İbn İshak’ın hikmetten felsefeyi anlaması tabiidir. Ayrıca eserinde İslâm öncesi felsefe akademilerine atfen “büyütü’l-hikme” tabirini kullanmaktadır. Kindî ile birlikte Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, Şehristânî, Ebü’l-Hasan el-Âmirî gibi müslüman âlim ve düşünürler de felsefeyi hikmetin kendisi değil hikmet sevgisi, hikmetin talep edilmesi ve sistemli şekilde araştırılması olarak anlamışlardır. İhvân-ı Safâ açıkça, felsefe adı verilen çabanın hikmetin araştırılması demek olduğunu yazmaktadır. İbn Miskeveyh de hikmeti onu araştıranlar için Allah’ın en büyük lufu olarak değerlendirmekte, hikmeti araştıran kimselerin aydınlanıp arınacağını, hikmete ulaşarak bu bilgiyle kurtuluşa erenlerin ruhunda hikmet tohumları yeşereceğini ve bundan daha değerli bir şeyin düşünülmemeyeceğini belirtmektedir. Felsefenin hikmet sevgisi, hikmeti talep yahut tercih şeklinde kavrandığı ve mutlak hikmetle yalnızca Tanrı’nın nitelendirildiği yolundaki Pisagoryen yaklaşım, isimlerinden biri hakîm olan Allah’a inanan müslümanlar için de mâkuldü ve bundan dolayı Eflâtun’un “phila-sophia”yı “Tanrı’ya benzemek” şeklinde tanımlamış olması müslümanlar için aynı anlam çerçevesine yerleşiyordu. Buna göre filozof hikmet peşindeyken Tanrı’nın hakîm oluşu sebebiyle beşerî kapasitenin elverdiğince ilâhî bir niteliğe özenmiş olmaktadır. Fârâbî, Allah’ın hem âlim hem hakîm olduğunu belirtirken hikmeti “en üstün ilimle en yüce şeyleri akletmek” şeklinde tanımlamakta, aynı tanımla başka bir eserinde nazarî felsefe anlamında hikmet için de yapmakta, konusu beşerî davranışlar olduğu için amelî hikmete ancak mecazen hikmet denilebileceğini belirtmektedir. Fârâbî’nin bu tanımını daha sonra İbn Sînâ felsefî bir disiplin olarak metafizik hakkında tekrarlayacaktır. Metafizik anlamındaki hikmetin ilkeleri yakînî önermeler, metodu bir şeyi her yönden teemmül, amacı ise insanın ulaşabileceği nihaî bilgiyle nihaî sebepleri kavramaktır. Böylece Fârâbî, yöntemi ve amacı bakımından hikmeti cedel ve safsatadan ayırdığını düşünmektedir. Metafizik anlamındaki hikmet ilimlerin en önde geleni, en mükemmeldir. Fakat filozof başka bir eserinde tabii ilimleri de hikmetin kapsamı içine alır. Fârâbî’ye göre hikmet bilgisi insana gerçek mutluluğun ne olduğunu, amelî hikmet de bu

mutluluğu elde etmenin yollarını bildirir. Nitekim ruhun var oluş amacı kendisini nihaî mutluluğa ulaştıracak olan hikmet ve fazilettir. Fârâbî hakîmin öncelikle filozof olduğunu söyler. Nitekim Eflâtun ile Aristo'yu uzlaştırmak için yazdığı esere *el-Cem beyne re'yeyi'l-hakîmeyn* adını vermiştir. Ebû Zeyd el-Belhî ve Âmirî ile Kindî okulunun belli bir iz bırakmasının ardından Horasan felsefe muhitinin yetiştirdiği en büyük sima olan İbn Sînâ, hikmetin felsefî terminoloji içindeki yerini ve bir felsefî terim olarak tanımını açık bir şekilde belirlemiştir. Filozofa göre gerçek anlamda hikmet metafiziktir (el-felsefetü'l-ülâ). Zira hikmetin daha önceki düşünürlerce ifade edilmiş olan “en üstün mâlumun en üstün bilgisi”, “en doğru ve en kesin bilgi”, “varlıkların ilk sebeplerinin bilgisi” şeklindeki üç tanımı ancak metafizikte karşılığını bulmuştur. Mutlak anlamda hikmet konusu, yöntemi ve kesinlik değeri bakımından bu üç tanımın gereklerini yerine getirebildiği için metafiziktir. Matematik, fizik, mantık, siyaset ve ahlâk gibi ilimler özellikle konu ve kapsamı bakımından mutlak anlamda hikmet sayılmaz; çünkü bunlar metafizikten farklı olarak cüz'î varlık alanlarını inceler. İbn Sînâ hikmeti şu şekilde tanımlamıştır: “Beşerî gücün elverdiği nisbette insanî nefsin kavramları tasavvur etmek, nazarî ve amelî doğruları tasdik etmek suretiyle kemale ermesidir”. İbn Sînâ'nın ünlü yorumcularından Fahreddin er-Râzî filozofun *Uyûnü'l-hikme* adlı eserine yazdığı şerhte bu tanımla ilgili bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Râzî'ye göre insanın ulaşabileceği kemal nefsânî, bedenî ve ruhî olmak üzere üç türdür. Hikmet nefsânî kemalle ilgilidir. İnsanî nefsin ise bilen ve yapan olarak iki temel gücü vardır. İlkinin görevi doğruyu bilmek, ötekinin görevi bedeni doğru davranışlar istikametinde yönlendirmektir. Bilme gücü ölümden sonra da devam edeceğinden yapma gücünden daha üstündür. Bu gücün kemali tasavvur ve tasdik olmak üzere iki aklî fiilde kendini gösterir. Tasavvur mahiyetlerin eksiksiz tanımına ulaşmak, tasdik de varlık hakkında dış dünyadaki gerçekliğe uygun çıkarımlarda bulunmaktır. Yapma gücünün kemali ise bedenî ifrat ve tefrite sapmasını engelleyecek şekilde itidalli davranışlar üzerinde olmasını sağlamaktır. Tanıma bu iki güç açısından bakan Râzî, İbn Sînâ'nın kemal fikrini yalnızca teorik akıl yönünden düşündüğünü, bu fikri, erdemli fiiller için kusursuz bir meleke kazanmayla ilişkili olarak ele almadığını belirtmektedir. Ancak İbn Sînâ'nın diğer bir risâlesinde yer alan hikmet tanımı, varlık hakkında nazarî bilgi edinmenin yanı sıra kazanılması gereken fiilleri edinmeyi de kapsamakta, ayrıca kemale erecek nefsin âhirette en büyük saadete ulaşacağı vurgulanmaktadır. İbn Miskeveyh'e göre kâinatın her alanına sirayet etmiş olan bir hikmet vardır ve bu hikmet Allah'tan neşet etmektedir. Gerek hakiki filozoflar gerekse peygamberler varlığa sirayet eden bu hikmeti öğretmişlerdir. Şu halde var oluşun hikmeti hakkında bilgilenmek, insanın kâinattaki yeri ve dolayısıyla görevi hakkında aydınlatıcı olacağından hikmet bilgisi erdemli bir hayata ve saadetin kazanılmasına da katkıda bulunur. İbn Miskeveyh'in, ahlâkî hikemiyat literatürü çerçevesinde kaleme aldığı *el-Hikmetü'l-hâlîde*'sinin adı bile hikmetin evrenselliği ve sürekliliği fikrini vurgulamaktadır.

Görüldüğü üzere bazı İslam düşünürlerinin “evrensel hakikatin ifadesi sayılan *hikmet*, peygamberler kanalıyla insanlara verilmiştir. Öyleyse hakikat tektir, çifte hakikatten söz etmek anlamsızdır” diye iddia ettiklerini dikkat çekmektedir. Onlara göre aslolan vahiy kanalıyla gelen hikmettir. Bu bilgi Hz. Âdem'den oğlu Şit'e ve diğer peygamberler kanalıyla tufandan sonra Mısır'da yaşamış olan İdris peygambere kadar gelmiştir. Yahudilerce Hanuh, kadim kültürlerde Hermes adıyla tanınan Hz. İdris'in birçok ilmin kurucusu ve gezgin bir

filozof olduğu iddia edilir. Öte yandan Filistin’de yaşamış olan Lokman Hekim’den ders aldığı rivayet edilen Empedokles ve Hz. Süleyman’ın öğrencilerinden Mısır’da ders gördüğü iddia edilen Pythagoras Yunanistan’a döndüklerinde felsefeyi ve diğer bazı bilimleri kurmuşlardır. Dolayısıyla Batı bilim ve felsefesinin temelini Doğu hikmetinin oluşturduğu iddiası, Hellenistik dönemin sonlarında ortaya atılmış İskenderiye menşe’li bir tezdur. Bazı İslam düşünce tarihçilerinin de ilgisini çeken bu görüşte doğruluk payı bulunduğu kabul edilse bile vahiy anlamındaki hikmet ile aklın ürünü olan felsefeyi bir ve aynı saymanın veya ortak bir paydada değerlendirmenin ne din ne de felsefe açısından bir yararı vardır. Tek hakikat fikri din açısından doğrudur ve öyledir. Ancak felsefe, dinin ortaya koyduğu kutsal hakikat gibi bir iddia peşinde değildir. Eğer dini dışlayarak onun yerine geçme hevesinde olan bir düşünce varsa zaten o felsefe olarak kabul edilemez. Şu hususu da gözardı etmemek gerekir ki dindeki tek hakikat fikri, dinin kendi kutsal ve metafizik alanını belirleyen bir anlayış olup bilimsel veya felsefî hakikatin varlığını tanımama anlamına gelmez.

Bütün bunlarla birlikte çağdaş bazı Doğu ve Batılı düşünce tarihçileri, çağlar ve kültürler üstü, kutsal, ezeli ve sürekli bir hikmetin veya bilgeliğin devam etmekte olduğunu savunurlar. Ancak Rönesansla birlikte sarsıntı geçiren ve XIX. yüzyılda pozitivist ve materyalist felsefe akımlarının etkisiyle insanlığın gündeminden çekilmiş gibi gözükken bu evrensel hikmet yine de derinden derine insanın düşünce ve ruh dünyasını etkileyerek varlığını sürdürdüğü iddia edilir.

Hikmet kavramını tartışırken düşünce ve kültür tarihinde önemli bir yer tutan *hikemiyyât* kavramından da söz etmek gerekir. Şöyle ki: Bilindiği gibi düşünce ve kültürün halk kitleleri arasında yayılması için çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Ne var ki, soyut kavramlar üzerine kurulan felsefî düşüncenin son derece girift olan problemlerini halkın anlayacağı bir düzeye indirmek herkesin başarabileceği bir iş değildir. Bunun için kimi yazarlar analogi ve metafor yaparak birtakım karmaşık düşünceleri basite indirgemek istemişler, kimi yazarlar da insan zihninin ürünü olan bazı yüksek fikirleri vulgarize hale getirerek halka sunmaya çalışmışlardır. Böylece halkın beğenisini kazanan bu vulgarize fikirler bir de edebi üslûba bürününce ölümsüzleşerek insanlığın ortak malı olmuşlardır. Sloganvari, bu çarpıcı özdeyişlere *hikemiyyât* (hikmetli söz) denildiği gibi *vecize* de denilmektedir. Buradan kalkarak hikmetli sözün tarifine ulaşabiliriz: “Hikmetli söz, bir neslin yüksek duygu, düşünce ve hayat tecrübelerini sonraki nesillere aktarmak için vecizeler halinde ifade edilen vulgarize fikirlerdir.” Antik çağdan itibaren felsefe ve kültür tarihi niteliğindeki eserlerin genel karakteri, bir filozofun hayatından söz ettikten sonra onun felsefî sistemini bütün boyutlarıyla anlatmak yerine, o fikirleri vulgarize ederek vecizeler halinde sunmaktır. Helenistik dönemde olduğu gibi, İslamî dönemde de bu böyledir. Ayrıca bu vecizeleri toplayan birçok hikmet mecmualarının kaleme alındığı ve böylece zengin bir literatür oluşturulduğu bilinmektedir. Düşünce ve ruhu okşayan ve insanlığın beğenisini kazanan bu çarpıcı ifadelerin, felsefeden çok sanat ve edebiyatın alanına girdiğini hatırlatmamız gerekir.

Burada önemli bir gerçeğe daha işaret etmek durumundayız. Çeşitli milletlerin kültür ve edebiyat ürünleri içinde çarpıcı ve yoğunlaştırılmış düşünce kırıntılarını satırları arasına

serpiştiren eserlere de felsefe gözüyle bakılamaz. Mesela, derin Hint düşüncesinin ürünü olan *Kelile ve Dimne*, İranlıların *Hümâyünnâme*'si, Şeyh Sadi'nin *Gülîstan* ve *Bostan*'ı, Mevlana'nın *Mesnevi*'si, Aşık Paşa'nın *Garîpname*'si, Dante'nin *İlahî Komedya*'sı, Goethe'nin *Faust*'u ve başkaları felsefi birer eser değildir. Her şeyden önce felsefede temellendirilmiş bilgi üzerine kurulu bir sistem aranır. Oysa söz konusu bu eserler felsefi sistemden yoksundur.

Hikemiyât literatürünün zihninizde daha iyi canlanması için Kindî'nin hikemiyâtından bazı örneklere yer vereceğiz.

*İlk sebebin bizimle olan ilişkisi üzerimizdeki feyzi iledir. Bizim onunla ilişkimiz ancak feyzle olduğuna göre, onun hakkındaki düşüncemiz, feyzi alanın onu göndereni tasavvuru kadar olabilir. O halde onun bizi kuşatması, bizim onu tasavvurumuzla kıyaslanmamalıdır. Çünkü o bizi daha güçlü, daha geniş ve daha engin bir şekilde kuşatıp kapsar. Durum böyle olduğuna göre ilk sebebi cüz'ileri bilmez sananlar gerçeğin çok uzağında kalmışlardır!

*O der ki: En güzel söz anlamı açısından akla uygun, ifade bakımından doğal olandır. Böyle bir söz hem doğru hedefi hem de tatlı söyleyişi birlikte ifade etmiş olur.

*Hikmet kitaplarını dikkatlice okumak düşünen zihinler için bayram sayılır.

*Eflâtun insandaki şehvet gücünü domuza, öfke gücünü köpeğe ve akıl gücünü meleğe benzetir ve der ki: Şehvet gücü kendisine üstün gelen kimse domuz; öfke gücü üstün gelen köpek; akıl gücü üstün gelen ise melektir. O kişi melek düzeyinde olunca Allah'a yakın benzerlikte biri olmuş olur. Çünkü bizim Yaratıcı'ya isnad ettiğimiz nitelikler hikmet, kudret, adâlet, güzellik, cömertlik, lütuf, ihsan ve ikrâmdır.

*O der ki: Bu erdemler karakter ve huy haline gelmedikçe insan erdemli olamaz. Bu cümleden, insanların geleceği, dünyada sahip olunan bu erdemlerin, âhirette azık ve hazırlık olmak üzere edinilmesine bağlı olduğu anlaşılmıştır. O der ki: şu üçlemeden dolayı ruh göçünü benimseyenlerden bazıları, mâlike, sâlike ve hâlîke olmak üzere üç çeşit nefsin bulunduğunu söylemişlerdir. Mâlike, kurtuluşa eren, sâlike umudu ve beklentisi olandır; hâlîkenin [helâk olan] ise sözünü etmeye bile değmez.

*Eflâtun'a gelince o da bu anlamda demiştir ki: "Eski filozofların dediği gibi soyutlandıkları zaman akli nefislerin yeri feleğin ötesinde, Yaratıcı'nın nurunun bulunduğu tanrılık âleminde. Ne var ki her nefis bedenden ayrıldığı an o yere intikâl edemez; çünkü bedenden ayrılan bazı nefislerde hâlâ kir ve pis şeyler vardır. Bazıları ise ay feleğine ulaşır; temizlenip arıncaya kadar bir müddet orada kalır; sonra Merkür (*Utarit*) feleğine yükselir, temizlenip arıncaya kadar bir müddet de orada kalır; sonra daha yüksek bir yıldızın feleğine çıkar, her felekte bir süre kalır. En yüksek feleğe çıkarak tamamen temizlenir, duyu ve hayalden gelen kir ve pisliklerden arınırsa, işte o zaman felekleri aşarak akıl âlemine yükselir; böylece en yüce ve en şerefli yere kavuşmuş olur. Yaratıcı'nın nuru ile uyuşarak az ve çok varlığa ait her şeyi bilir, hiçbir şey ona gizli kalmaz. Âdeta insanın kendi parmağını bilmesi

gibi bütün varlık ona apaçık görünür. Yaratıcı da âlemin idaresine ait şeyleri ona havale eder; nefis de onları yapmak ve yönetmekten zevk alır.”

*Bir kimse isteyerek kendi eliyle organlarının en değersizine bile zarar verecek olsa, o akıldan yoksun biri olarak kınanır. Peki, ya organlarının en değerlisine zarar verene ne demeli; ki o organ duyu güçlerinin ve bedenin bütün fiillerinin kaynağı olan beyindir. Çünkü canlı, duyarlı ve iradeli hareket eden diye tarif edilir. Bedene duyu beyinden yayılır. Bunun gibi nefsin bütün güçleri de irade ve düşüncenin kaynağı olan düşünme gücünden kaynaklanır.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, İslâmî literatürde önemli bir yere sahip olan hikmet ve hakîm kavramlarının muhtevalarını, bunların felsefe ve filozof kavramlarıyla ilişkisini ve “hikmetli söz” anlamına gelen hikemiyât literatürünün özelliklerini öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Araştırılmayan, incelenmeyen, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmeyen bir hayat yaşanmaya değmez.

Aşağıdakilerden hangisi Sokrat'ın yukarıdaki sözü ile aynı doğrultudadır?

A) İnsan hayatta yalnız önüne çıkan sorunlarla ilgilenmelidir.

B) Geçmiş hakkında düşünülmemeli, tatlı ve acı hatıralar unutulmalıdır.

C) İnsan gündelik yaşamdan sıyrılıp hayatın anlamı üzerine düşünmeli ve kendi hayatının muhasevesini yapmalıdır.

D) Felsefe insanın gücü ölçüsünde Tanrı'ya benzemeye çalışmasıdır.

E) Hayatın anlamı ile ilgili araştırmalar kesin bir sonuca ulaşamaz.

2. "Halkın beğenisini kazanan bu vulgarize fikirler bir de edebi üslûba bürününce ölümsüzleşerek insanlığın ortak malı olmuşlardır."

Aşağıdakilerden hangisi yukarıda tanımlanan özellikteki sözlere verilen addır?

A) Edebiyat

B) Kitabiyat

C) Tahsiniyat

D) Hikemiyat

E) Zanniyat

3. İslam kültüründe Allah'ın isimlerinden hangisi, O'nun bilgelikle ilişkilendirilmesinde önemli bir sebep olmuştur?

A) Alîm

B) Hakîm

C) Mütেকellim

D) Basîr

E) Azîz

4. Aşağıdakilerden hangisi *fila-sofia* kavramının Arapça'da kazandığı anlamlardan biridir?

- A) Bilgi sevgisi
- B) Dünya sevgisi
- C) Ebediyet arzusu
- D) Bilgelik sevgisi
- E) Vatan sevgisi

5. Fârâbî'nin Ariso ile Eflatun'u uzlaştırmak için kaleme aldığı ve "İki bilgenin görüşlerinin uzlaştırılması" anlamına gelen eserinin orijinal adı aşağıdakilerden hangisidir?

- A) el-Cem beyne re'yeyi'l-hakîmeyn
- B) el-Emed ale'l-ebed
- C) Mizanu'l-hikme
- D) Mizanu'l-amel
- E) Firdevsü'l-hikme

Cevaplar

1)c, 2)d, 3)b, 4)d, 5)a

1. Hikmet ile felsefe arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
2. Hakîm ile hekîm kavramlarının anlamları arasındaki irtibatı örneklerle açıklayınız.
3. Her hikmetli söz felsefî bir özellik taşır mı?
4. "Hikmet mü'minin yitik malıdır" sözünü açıklayınız.
5. Felsefî boyutu da olan beş hikmetli söz örnek veriniz.

7. FELSEFENİN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

7.1. Felsefenin Önemi ve İşlevi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Felsefenin toplumu dönüştürme gücünü tartışınız.
2. Günümüzde bilimler “felsefe”ye ihtiyaç duyuyor mu? Tartışınız.
3. Din açısından felsefenin önem ve işlevinden söz edilebilir mi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
7	Felsefenin kişisel ve toplumsal açıdan önemi ve işlevi hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Özel bilimler
- Meşşâî metafizik

Giriş

Bu bölümde felsefenin birey ve toplum hayatında ne tür işlevlerinin olduğu ve önemi üzerinde durulacaktır.

7.1. Felsefenin Önemi ve İşlevi

Bilim ve felsefe her ikisi de insandaki merak ve hayret/hayranlık duygusunu tatmine yönelik bir zihni etkinlik olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu duygu felsefede, özel bilimlerdekinden daha büyük bir önem taşımaktadır. Özel bilimlerde tek tek bilimler karşısında duyulan merak o bilimin konusuyla sınırlı kalırken, felsefede varlığın ve olayların bütünü kuşatıcı mâhiyettedir. Bu yüzden bilim adamı yalnız aklıyla düşünürken bir filozof bütün varlığıyla düşünmek durumundadır.

Şu bir gerçek ki varlığı, insanın varlıktaki yerini, değerini, hayatın anlam ve gâyesini bir hamlede kavramak kolay bir şey değildir. Ortalama insan kozmosta egemen olan düzen, organik ve inorganik varlıklar alanında cereyan eden olaylar karşısında herhangi bir merak ve hayranlık duygusuna kapılmadan bütün olup bitenleri doğal sayabilir. Bu durum zihni tembelliğin veya alışkanlığın ya da şartlanmışlığın bir sonucu sayılsa da düşünen insan yani bir felsefe adamı, görünenin ötesindeki sınırları, incelik ve derinlikleri; genel varlık planındaki düzen ve uyumu olanca boyutlarıyla araştırmak ve sorgulamak ister. Çünkü varlıkta ve insan hayatında neyin anlamlı ve önemli olduğunu araştırmak felsefenin başlıca hedefidir. Sokrat “Araştırılmayan, incelenmeyen, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmemeyen bir hayat yaşamaya değmez” derken bir fantaziyi değil, evrensel bir gerçeği dile getiriyordu. Zira insanoğlunun bugüne kadar bilim ve medeniyet adına ortaya koyduğu her başarı sistemli düşünme ve sorgulamanın bereketli bir ürünüdür.

O halde insanın bilme ihtiyacını karşılamada bilimin yetersiz kaldığı durumlarda felsefe devreye girer. Bilim kendine özgü araştırma yöntemleriyle hakikati bütün boyutlarıyla önümüze seremez. Bu yüzden bazı hakikatlerin felsefe tarafından araştırılması bir zorunluluktur. Bir başka deyişle, felsefe insanın bilme ihtiyacını karşılamada ve merak duygusunu tatmin etmede bilimin üstesinden gelemediği durumlarda devreye girerek tamamlayıcı bir rol üstlenir. Bu sebeple her bilimsel düşünce bir felsefi dünya görüşünün derin izlerini taşır. Bu ilişki şöyle ifade edilebilir: Bilimsiz felsefe olamaz; felsefi arka plandan yoksun bir bilim de verimli ve uzun soluklu değildir.

Her ne kadar felsefe varlık ve olaylar karşısında bireyin duyduğu merak ve kuşkuyu tatmine yönelik entelektüel bir çaba olarak başlasa da giderek toplumu derinden etkiler ve onun siyasi, sosyal ve kültürel açıdan değişim ve gelişimini sağlar. Felsefeyi önemli kılan özelliklerden biri de büyük siyasi ve sosyal olaylar karşısında insana zekice tavır alma yeteneği kazandırmasıdır. Bu yüzden felsefe, bireyi ve birey sayesinde bütün bir toplumu fikren yoğurup şekillendirir. Bu bakımdan, dünyayı felsefi fikirlerin idare ettiğini söyleyenlere bir ölçüde hak vermek gerekir.

Felsefenin tarihi ve kültürel işlevi, toplumun kurallaşmış ve kurumsallaşmış zihniyet dünyasını yeni baştan sorgulayarak onu monotonluk ve durağanlıktan kurtarıp daha dinamik, daha verimli ve huzurlu bir toplum meydana getirmeye çalıştığına göre, böylesine önemli bir ödevi üstlenen felsefe elbette ki vazgeçilmez bir bilgi türü olarak her zaman yaşayacaktır. Nitekim Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin sistemini temel alan ünlü Gazzâlî'nin fikirleri ve Meşşâî metafiziğine karşı yönelttiği eleştiriler bin yıla yakın bir zamandır bütün İslam dünyasında

etkili olmuş; Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Mevlânâ ve Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşlerinin şekillendirdiği tasavvuf felsefesi de altıyüz yıl süreyle Osmanlı toplumunun din ve kültür hayatına damgasını vurmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren aydınlanma felsefesinin giderek Batı'da kurumsallaşmış inanç ve değerler sistemini temelden sarsarak nasıl materyalist bir zihniyeti egemen kıldığı bilinmektedir. O halde felsefî fikirlere cansız birer kavram olarak bakmak yanlış olur. Onlar bir tohum gibi elverişli ortam bulduğu zaman derhal yeşerir, çiçeklenir ve ürünlerini verir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, felsefenin birey ve toplum açısından öneminin ve işlevinin boyutlarını öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Aşağıdakilerden hangisi bilim ve felsefenin ortaya çıkışındaki temel etkenlerden biridir?

- A) Zenginlik
- B) Refah
- C) Coğrafi şartlar
- D) Merak duygusu
- E) Dinî hassasiyetler

2. Aşağıdakilerden hangisi bilim/bilim adamı ve felsefe/filozofu ayırt eden özelliklerden biri değildir?

- A) Bilimlerin alanı sınırlıdır, felsefenin alanının bir sınırı yoktur.
- B) Bilim adamı sadece aklını kullanırken filozofun tüm varlığıyla felsefe yapması gerekmektedir.
- C) Günümüzde bilim tikelleşirken felsefe tümelleşmektedir.
- D) Bilimin yetersiz kaldığı yerde felsefe devreye girmektedir.
- E) Bilim adamı filozofun çözemediği sorulara nihai cevabı vermektedir.

3. “Araştırılmayan, incelenmeyen, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmeyen bir hayat yaşamaya değmez” sözü kime aittir?

- A) Eflatun
- B) Aristoteles
- C) Fârâbî
- D) Sokrat
- E) İskender

4. Aşağıdakilerden hangisi, felsefenin etkisinin en az görüldüğü alanlardan biridir?

- A) Siyaset
- B) Ekonomi
- C) Toplum

D) Kùltür

E) Spor

5. “Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Mevlânâ ve Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşlerinin şekillendirdiği de altıyüz yıl süreyle Osmanlı toplumunun din ve kùltür hayatına damgasını vurmuştur.”

Yukarıdaki boşluğu dolduracak en uygun ifade aşağıdakilerden hangisidir?

A) İslam felsefesi

B) Tasavvuf felsefesi

C) Din felsefesi

D) Tabiat felsefesi

E) İnsan felsefesi

Cevaplar

1)d, 2)e, 3)d, 4)e, 5)b

1. Felsefenin bilimlerle ilişkisini açıklayınız.

2. Günümüzde bilimler “felsefe”ye ihtiyaç duyuyor mu? Tartışınız.

3. Din açısından felsefenin önem ve işlevinden söz edilebilir mi?

4. Felsefe eleştirilerinin felsefe açısından önemi nedir?

5. Felsefenin toplumu dönüştürme gücünü tartışınız.

8. FELSEFEYİ YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

8.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Sizce felsefe insanlar arasında görüş ayrılıklarını körükleyen bir disiplin midir?
2. Felsefenin sorgulayan yapısı ile toplumsal düzen arasındaki ilişkinin mahiyetini tartışınız.
3. Bilimlerin gittikçe daha fazla özelleştiği günümüzde felsefenin bütüncül bakış sunma imkânı nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
8	Din yönünden felsefeye yöneltilen eleştiriler hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak
8	Bilim yönünden felsefeye yönütilen eleştiriler hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Mantıkçı pozitivizm
- Metafizik
- Demagoji

Giriş

Felsefe, fert ve toplum hayatında sahip olduğu önemli işlevlere rağmen tarih boyunca pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Bu bölümde sözkonusu eleştiriler ana başlıklar altında ele alınacaktır.

8.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Felsefenin önemi ve işlevine ilişkin bu olumlu yaklaşımlara karşın, tarih boyunca hem din hem bilim adına felsefeyi eleştirenlerin bulunduğunu da görmek gerekir. Bu eleştiriler şöyle özetlenebilir:

1. İnsanları Allah'a davet eden, toplumda hak ve adaletin egemen olmasına çalışan, sevgi ve kardeşlik duygularını besleyip geliştirerek barışa hizmet eden, insanın iç dünyasını zenginleştirip yaşama sevinciyle onu mutlu kılan peygamberler, daima birbirini doğrulayıp yücelttikleri yani bir sonra gelen öncekileri tasdik ettiği halde, her filozof kendinden önceki filozofların sistemlerini hatalı veya eksik bularak onları eleştirip yıkar ve kendi doktrinini temellendirir. Hepsi de hakikati bulmak üzere yola çıktığına ve bugüne kadar üzerinde uzlaştıkları bir hakikat bulunmadığına göre, felsefe denilen bilgi türü ne işe yarar?! Demek oluyor ki insan filozofları izleyecek olursa hiçbir zaman hakikatle yüz yüze gelemeyecektir. Zira ikibin beşyüz yıldır bulamadıkları hakikati bundan sonra bulacaklarının güvencesi ne olabilir?!

2. Felsefe ilk ve ortaçağlarda önemliydi, çünkü bütün bilimler felsefenin çatısı altında toplanmıştı. Ancak yeniçağdan itibaren bilimler giderek bağımsızlıklarına kavuştuğuna göre artık felsefenin yapacağı herhangi bir iş kalmamıştır. Çünkü bugün insanlar ruhi ve manevi problemlerini din ile, dünyevi ve hayati problemlerini de bilimle çözümlenmektedir; durum böyle olunca felsefi spekülasyonlarla uğraşmanın ne gereği var?!

3. Tarih boyunca felsefe, her toplumda çok az sayıdaki uzmanın ilgilendiği bir teorik problemler yumağı ve kendine özgü kavram örgüsüyle dışı kapalı bir uğraşı alanıdır; bu yüzden de gerçekliği yoktur. Gücünü sadece zengin literatüründen ve herkesin anlayamadığı dil ve terminolojisinden almaktadır. Dolayısıyla felsefenin ürettiği spekülasyon bilgileri, içerikten yoksun birtakım fantazilerden başka bir şey değildir.

Öteden beri bu ve benzeri gerekçelerle felsefeye karşı çıkıldığı bilinmektedir. Doğrudur, dinler tarihine ve kutsal kitaplara bakıldığında bütün peygamberlerin birbirini doğrulayıp selamladıkları görülür. Hepsinin kaynağı ilahi vahiy olduğuna göre öyle olması da gerekir. Ancak, felsefenin kaynağı akıldır, her filozofun akıl gücü, eğilimleri, yetişme şartları ve bilgi birikimi farklı olduğundan felsefi sistemlerin farklı oluşu doğal bir sonuçtur ve zaten felsefeden beklenen de budur. Bu durum felsefe açısından bir tutarsızlık değil, tam tersine bilim ve düşüncenin zenginleşmesi için olduğu kadar sosyal hayatın gelişmesi için de gereklidir. Her şeyden önce filozof hakikat avcısıdır; o, ufuk yolcusu gibi hiçbir zaman son hedefe ulaşmasa da güzergâhında rastladığı nice fikrî gerçekleri ve hayata ait nice güzellikleri yakalayıp bize sunmaktan da geri kalmaz. İşte felsefenin yararı burada aranmalıdır. Şu var ki, ortalama insan, dindeki iman esasları gibi değişmez gerçekler ister; bilimdeki gibi başlangıcı ve sonu belli sabit hakikatler arar. Oysa böyle bir şeyi felsefeden beklemek onu tanımamaktır. Her ne kadar Kant, felsefe herkes içindir diyorsa da felsefe yapmak için olduğu kadar felsefeden yararlanmak için de keskin zeka ve zengin bilgi birikimine ihtiyaç vardır; bu yüzden felsefe ortalama insanın anlayıp zevk alacağı bir alan değildir.

İddia edildiği gibi felsefe anlamsız sorularla uğraşmaz, onun soruları son derece anlamlı ve sorgulamaları daha doğruya, daha iyiye ve daha mükemmele ulaşmak için bir kılavuz niteliğindedir. Bildikleriyle, inandıklarıyla ve yaşadıklarıyla hesaplaşmaktan gocunanlar doğal olarak felsefenin varlığından rahatsız olurlar.

Öte yandan, bilimler bağımsızlıklarını elde ettikten sonra felsefenin işlevini yitirdiği iddiası aşırı bilimcilere, özellikle mantıkçı pozitivistlere aittir. Maddeden başka hakikat, menfaat ve çıkardan başka değer tanımayarak dini ve metafiziği dışlayan bu zihniyet, insanın düşünce ufkunu daraltmış ve iç dünyasının fakirleşmesine yol açmıştır. Onlar felsefenin ancak pozitif bilimlerin çatısı altında barınabileceğini savunuyorlardı. Ne var ki bu anlayış XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında yaygınlık kazanmışsa da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra felsefe yeniden bağımsız bir bilgi alanı olarak kendini kabul ettirmiştir. O, her zaman bilgiyi, hayatı, değerleri ve bilimin ortaya koyduklarını yeni baştan sorgulayarak insanlığı yeni ufuklara taşıyacaktır.

Günümüzde felsefe, belki de tarihindekinden daha farklı ve daha önemli sorunlar yumağıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Şöyle ki, modern teknoloji ürünü olan hızlı ulaşım ve iletişim araç-gereçleri dünyayı âdeta küçük bir köy haline getirmiş, bu durum toplumsal hayatı derinden etkileyerek manevî, ahlakî ve kültürel değerlerde aşınma ve değişmelere yol açmıştır. Ekonomik ve teknolojik gücü elinde bulunduran ülke veya kesimler, aynı güce sahip olmayanlar üzerinde her türlü hegemonyalarını kurmak için yazılı ve sözlü medyayı kullanarak, reklam ve ilanlarla âdeta insanın direnç noktalarını kırmakta ve onları istedikleri doğrultuda şartlandırıp yönlendirmektedirler. Bu durum karşısında gerçek insani değerlerle sahte değerlerin veya değişmesi gereken geçici değerlerle korunması gereken mutlak değerlerin ne olduğunu tartışıp sorgulama görevi felsefeye düşmektedir.

Ayrıca bilim, felsefe ve sanatı kendi ideolojileri doğrultusunda birer araç olarak kullanmak suretiyle özgürlükleri yok etmek için özgürlük isteyen her türlü tekelci zihniyeti deşifre etmek, eleştirmek ve toplumun önünü açıcı yeni fikirler üretmek felsefenin en doğal görevidir. Öte yandan, felsefe görüntüsü altında toplumun temel dinamiklerini, manevi ve kültürel değerlerini tahribe yönelik saldırıların her şeyden önce felsefeye olan güveni sarsarak ona zarar verdiğini, bu gibi sorumsuz tutum ve davranışların birtakım ideolojik yaklaşımlar olduğunu ortaya koyarak toplumu aydınlatmanın da felsefenin ağır sorumluluğu altında bulunduğunu bilmek gerekir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında, özgür düşünceyi temsil etmek durumunda olan felsefenin öz eleştiriden başka kendini savunacak bir yaptırım gücü - ne yazık ki- bulunmamaktadır.

Felsefenin doğası ve yöntemi gereği her olgu ve olaya eleştirel yaklaşması nedeniyle bazıları onu saldırgan, kışkırtıcı, yapıcı olmaktan çok yıkıcılıkla suçlarlar. Doğrudur, felsefe bunu yapar. Ancak onun amacı, demagoji yaparak zihinleri bulandırmak ve insanları kaosa sürüklemek değildir.

Felsefe, her konuda incelenerek hesabı verilmiş doğru bilgi üzerine oturan hakikat veya hakikatler manzumesini önümüze sermek ister. Bunu başarabilmek ve kendisine duyulan güvenin sarsılmaması için bir felsefe yazısında kullanılan dil ve üslubun iyi seçilmesi,

düşüncenin açık seçik bir şekilde ortaya konulması gerekir. Bunu başaramayan yazarlar her zaman felsefenin güvenilirliğini tartışılır hale getirmişlerdir. Özellikle kendi anadilinin zevkine varamadan, tercümeyle anımsatan bir dille felsefe yapma hevesine kapılanlar veya herkesçe bilinen bir hakikati farklı bir şekilde ifade etmenin bir marifet olduğunu sanarak dil cambazlıklarına başvuranlar, acaba felsefeye ve felsefe okuyucusuna kötülük yaptıklarının farkında mıdır!

Bu noktada Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi) Felsefe Şubesi hocalarından Babanzâde Ahmed Naim'in (ö. 1934) *Hikmet / Felsefe Dersleri*'nin giriş kısmında ortaya koyduğu felsefe tasavvuruna değinmek faydalı olacaktır. Bilimlerdeki baş döndürücü ilerleme karşısında felsefenin anlamsız bir etkinlik olduğu yönündeki görüşlerin hâkimiyet kazandığı bir dönemde yaşayan Ahmed Naim'in değerlendirmeleri, hem dönemin ruhunu anlamak hem de felsefenin önemi ve işlevi konusunda genel bir fikir edinebilmek açısından önemini korumaya devam etmektedir.

Eserinin giriş bölümüne felsefe ve filozof kavramlarına halk arasında yüklenen anlamları ortaya koyarak başlayan Ahmed Naim, bu çerçevede üç tanıma yer vermektedir. Birinci tanıma göre halk arasında “filozof” denilince, hayatın zorluklarına karşı sabır ve metanetle tahammül eden, iyi günlerde ise aşırılıklardan uzak, itidalli bir hayat süren ve bu durum, kendisinde yerleşik bir hal kazanmış olan kimse anlaşılmalıdır ki, bu açıdan filozof ile bilge (hakîm) ve felsefe ile bilgelik (hikmet) arasında bir özdeşlik kurmak mümkündür. İkinci tanımda filozof, her gördüğü şeyin mahiyetini anlamaya çalışan, her söylenene inanmayıp gördüğü, işittiği her şeyi akıl tartışısıyla tartan ve bir şey hakkında hüküm vermeden önce uzun uzun araştırmalar yapan meraklı kimsedir ki, bu bağlamda felsefe “araştırma ve inceleme özgürlüğü” manasına gelmektedir. Ahmed Naim'e göre ikinci tanıma ek olarak felsefenin, gerek eşya gerekse insan hayatındaki “anlam” boyutunu araştırma ve değerlendirme melekesinden ibaret olduğu da söylenebilir ki, bu açıdan da felsefe “derinlemesine düşünme” demek olmaktadır. Üçüncü tanıma göre ise filozof, öğrendiği şeylerle yetinmeyip bunların üzerine çıkarak olaylar ve olgular arasında ilişkiler keşfeden, bu ilişkileri tasnif edip uygun olanları tek bir şeye indirgemeye çalışan, tikel olay ve olgulardan tümel kanunlara ulaşarak olay ve olguların birbiri ardınca gelişinden, tümel gerçekliklere ve ilkelere yükselen kimsedir. Bu mana açısından ise felsefe tümel kavramlar ve ilkelere dair araştırmanın adı olmaktadır.

Bu üç tanıma bir araya getirerek yeni bir tarife ulaşan Ahmed Naim, felsefeyi “derinlemesine düşünme özgürlüğü yoluyla idrak olunan ilkelere dayalı bilgelik” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak Ahmed Naim'e göre, felsefe ve filozofa dair halk arasında yaygın olan anlamlardan hareketle elde edilen bu tanımın, bir “bilim” olarak felsefeyle nasıl bir ilişkisinin olduğunu tespit etmek gerekmekte, bu amaçla da ilk olarak “bilim”in ne ifade ettiği üzerinde durulması icap etmektedir. Aristoteles'in “Bir şeyi bilmek onu sebepleriyle birlikte bilmektir” sözüne atıfla bilimin konusunun, bir tür “sebep araştırması” olduğunu belirten Ahmed Naim, bilimin eşyayı sadece “niçin” sorusu çerçevesinde incelemediğini, bunun yanı sıra “nasıl” sorusunu da sorduğunu belirtmekte ve Bacon'ın “Bilim adamı, kâinâtın yorumcusudur” sözü çerçevesinde, kâinât kitabının her sayfasında bir hakikatin, her satırında

bir sırrın ve her noktasında bir hikmetin bulunduğuna dikkat çekerek, halkın bu kitabı anlamadan okumasına karşılık, bilim adamının kitaptaki her bir kelime ve harfin altındaki yüce anlamları keşfedip bize açıkladığını ifade etmektedir.

En genel anlamda bilimi “sebeplere ve kanunlara dair bir araştırma” şeklinde tanımlayan Ahmed Naim, gündelik bilgiden farklı olarak doğru bilginin/bilimin dört özelliğini sıralamaktadır: (1) Kesindir. (2) Genel ve tümeldir. (3) Bütün problemleri birbiriyle belli bir düzen içinde ilişkilidir. (4) Eşyayı sadece anlamaya değil, onları kontrol altına almaya da yarar. Bu son özellik ile ilgili olarak Bacon’ın “İnsanın gücü, bilgisinin miktarı ile doğru orantılıdır” sözüne işaret eden Ahmed Naim, “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir” (el-Câsiye 45/13) âyetine de atıfla, insanın diğer varlıklara kıyasla oldukça zayıf olan fizikî özelliklerine rağmen diğer varlıkları kontrolü altına alabilmesinin bilgi kaynaklı güç sayesinde mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Mutlak anlamda bilime dair yaptığı bu değerlendirmelerin “özel” bilimler için de geçerli olduğunu kaydeden Ahmed Naim, özel bilimlerin ise birbirlerinden konuları itibariyle farklılaştığına dikkat çekmektedir. Özel bilimler arasındaki farklılık, felsefenin konusunu ve diğer bilimler arasındaki konumunu belirlemek için oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Zira Ahmed Naim’in de belirttiği üzere, eskiden bilim ile felsefe eşanlamli iki kavram iken, bilgi sahasının genişlemesi sonucunda her bir varlık alanına, kendi özelliklerine göre türlü türlü isimler verilmiş ve neticede bilimlerin sayısı o kadar çoğalmıştır ki, konuları yakın olan bilimleri bir üst isim altında toplayıp tasnif etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durumda yapılması gereken, konuları artık istikrar kazanmış olan bilimleri teker teker ele almak ve hâlâ açıkta kalan, bir bilim dalı tarafından ele alınmamış bir konu bulunup bulunmadığını tespit etmek ve ardından böyle bir konuya ulaşmamız halinde bunun bir bilim olarak felsefenin konusu olup olamayacağını belirlemektir.

Bu amaçla bilimleri tasnif eden Ahmed Naim, insanın dikkatini öncelikli olarak cisimlerin çektiğini belirterek “cisimlerle ilgili bilimler” veya “kozmojik bilimler” adını verdiği bir grup bilimi ele almaktadır. Cisimler canlı/organik ve cansız/inorganik şeklinde ikiye ayrıldığından bu grup bilimleri de ikiye ayırmak mümkündür. Canlı/organik cisimleri inceleyen bilimin adı “biyoloji”dir ve canlı/organik cisimler hayvan ve bitki şeklinde iki ana kısma ayrıldığından, biyolojinin altında da “zooloji” ve “botanik” adıyla iki özel bilim bulunmaktadır.

Cansız/inorganik cisimler söz konusu olduğunda ise Ahmed Naim, bu cisimlerin birer “şey” olarak varlığı dışında bir de ses, ışık, sıcaklık vb. bu cisimlerden kaynaklanan olguların varlığına dikkat çekerek, bu olgular açısından cansız/inorganik cisimleri inceleyen bilime “fizik” adı verildiğini belirtmektedir. Birer “şey” olmaları açısından cansız/inorganik cisimleri inceleyen bilimler ise gezegenleri inceleyen “astronomi” veya “kozmoğrafya”, gezegenler içinde özellikle bir tanesini, yani yeryüzünü inceleyen “jeoloji”, yeryüzünde bulunan veya yeryüzünü oluşturan maddî unsurları konu edinen “mineroloji” ile cisimlerin bileşme ve çözülmesinden bahseden “kimya” şeklinde alt dallara ayrılmaktadır.

Duyularımıza konu olan bütün varlıkları kuşatan bir tasnife ulaşmış olsak da Ahmed Naim, insanın soyutlama özelliği sayesinde gerçek/somut varlıkların ötesinde birtakım nitelikleri de idrak edebildiğini vurgulayarak bu tasnifi genişletmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu noktada karşımıza, duyularla algılayamadığımız “miktar” kavramı çıkmaktadır ki, birtakım zihinsel işlem ve bu zihinsel işleme yardım edecek sembol ve işaretler olmadan bir şeyin miktarını öğrenmemiz pek mümkün gözükmemektedir. İşte bu zihinsel işlemlerin yöntem ve kurallarını, kullanılacak işaret ve sembollerin anlamlarını ele alan bilim dalı, “aritmetik”tir. Aslında aritmetik, “matematik bilimler”in bir üyesidir ve matematik bilimlerin konusu, ölçülebilir nicelikler olduğundan, kapsamında aritmetik dışında, mekânı konu edinen “geometri” ile hareketi konu alan “mekanik” de yer almaktadır.

Ya doğrudan ya da dolaylı olarak duyulara konu olan maddî dünyayla ilişkili bu bilimler dışında acaba başka bilim yok mudur? Ahmed Naim’in sorusunu kullanacak olursak “Acaba varlık zinciri gelip yalnız maddî ve tabîî âleme mi dayanıyor? “Mânâ âlemi” diyebileceğimiz başka bir tür gerçeklik zinciri yok mudur?” Ahmed Naim’e göre hiç şüphesiz “mânâ âlemi” diyebileceğimiz bir âlem vardır ve onun varlığını gösteren şey de insanın cisim kategorisine dâhil olan bedeninin ötesinde onu hayvandan ayırt eden birtakım nitelik ve özelliklere sahip olmasıdır. Bu nitelik ve özellikleri “mânâ” olarak isimlendiren Ahmed Naim, bunlardan türeyen üç tür bilime de genel olarak “manevî veya ruhî bilimler” adını vermektedir: (1) Hayvanla kıyaslandığında insanın en önemli farkı, ferden sahip olduğu özel önemdir. Ayrıca insanda geçmişi hatırlamak, zamanı ölçmek, söylemek ve yazmak özellikleri de mevcuttur. İşte insanın bu özellikleri sebebiyle “tarih bilimleri” denilen bir bilim sınıfı ortaya çıkmaktadır ki, içerisinde “asıl anlamıyla tarih”, “arkeoloji”, “epigrafi”, “nümizmatik” ve “coğrafya” yer almaktadır. (2) İnsanın sahip olduğu konuşma kabiliyeti ise kapsamında “filoloji”, “etimoloji” ve “paleografya” gibi bilimlerin yer aldığı “dil bilimleri”ni ortaya çıkarmıştır. (3) İnsanın doğası gereği toplumsal bir varlık olması ve cemaatler, hükümetler ve devletler kurması, toplumsal hayatı tanzim için kanunlar koyması ise “siyaset”, “hukuk” ve “ekonomi”den müteşekkil “toplumsal bilimler” sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Henüz felsefeye bir konu bulamayan Ahmed Naim, acaba insanı yukarıda saydığımız özellikleri dışında bir özelliği açısından incelemenin mümkün olup olmadığını sormaktadır. Ona göre manevî bilimler, insan fitratında bulunup doğrudan doğruya duyular yoluyla idrak edilemeyen, sadece kimde gerçekleşiyorsa o kimse tarafından bilinen manevî olguları ancak dışa yansıyan tezahürleri açısından inceleyebilir, yoksa bizzat o olguların kendilerini tetkik edemez. Bu açıdan manevî bilimlerin tümü, ben’in dışındaki bir saha ile ilgilendikleri için objektif bir karaktere sahiptir. Manevî bilimlerin sahasının dışında kalan bizzat insanın, ruhun, ben’in araştırılması ise “psikoloji bilimleri” adıyla bir başka bilim sınıfının konusunu oluşturmaktadır.

“Cisimlerle ilgili bilimler” ve “manevî veya ruhî bilimler” tasnifi açısından dışarıda kalan “insan ruhu”, felsefenin konusu olarak değerlendirilmeyi hak ediyorsa da Ahmed Naim’e göre özel bilimlerin kendi sınırları dışında saydıkları ya da sınırlarının dışına çıkmadan ele alamayacakları başka problemlerden de bahsedilebilir. Bunların başında ise her bir bilimin konusu ile diğer varlıklar arasındaki “ortak payda” yer almaktadır. Her bir özel

bilim yoluyla sadece “bir” varlık sahası hakkında bilgi edinmek mümkün oluyorsa da bir bütün olarak varlıklar arasındaki irtibat ve ilişki hâlâ meçhul kalmaktadır. Dolayısıyla genel olarak varlıklar hakkında doğru bir görüşe sahip olmak için bir sentez ihtiyacı söz konusudur. Ahmed Naim, bu sentez ihtiyacını üç açıdan gerekçelendirmektedir: (1) Her bilimde incelenen olgular ve ulaşılan kanunlar, birçok teorik ve tümel değerlendirmenin yapılmasına yol açmaktadır ve bu değerlendirmelere o bilimin “felsefesi” adı verilmektedir. Söz konusu değerlendirmelerin birbiriyle irtibatı ve her bilimde ulaşılan bu türden ilkelerin daha üst ilkelerle ilişkilendirilmesi, daha üst bir bilimin varlığını gerektirmektedir ki, buna “bilim felsefesi” denilebilir. Bilim felsefesi, bilimlerin konularının ulaştığı sınırdaki, tümel gerçeklikleri kendi konusu olarak bir araya getirip özetleyen ve tabiat âleminde geçerli en tümel kanunları keşfe çalışan bir üst bilimdir. (2) Ancak bilim felsefesi, tek tek bilimlerin sunduğu malzemeden meydana gelmemektedir. Bilim felsefesinin teşekkülü için kendisine dayanak noktası olacak bir “ilk ilkeler bilimi”ne ihtiyaç vardır. Zira özel bilimlerin hiçbirisi, eşyanın ilk kaynağı olarak “mutlak”ı konu edinmemektedirler. Diğer yandan bilimler arasında ortak olan ve insan aklının işleyişi açısından da vazgeçilmez durumdaki varlık, cevher, sebep, kuvvet, etki ve edilgi, kanun, gaye, hareket ve oluş gibi kavramlar dikkate alındığında da ilk ilkelere mahsus bir bilimin mevcudiyeti zorunlu hale gelmektedir. (3) Özel bilimlerin kanun ve ilkeleri tespit ettikleri gibi sebepleri de incelemekte, fakat her bilim kendi inceleme sahasındaki sebeplerle sınırlı kalmaktadır. Hâlbuki bu özel sebeplerin de sebepleri vardır ve bu zinciri bir son sebepte neticelendirmek ve bir bütün olarak oluşun sebebini tespit etmek gerekmektedir. Dolayısıyla ilk ilkelere dair bir bilim yanında, ilk sebeplere dair de bir bilimin bulunması zorunludur ve yakından incelendiğinde bu iki bilimin konusunun aslında aynı şey olduğu görülecektir. İnsan ruhunun temel kavramlarını, var olması açısından var olanı, ilk ilke ve sebepleri kendisine konu edinen ve konusunun daha tümel olması sebebiyle diğer tüm bilimlere kuşatıcı bir özelliğe sahip olması gereken bu bilim, Ahmed Naim’e göre, Aristoteles’ten bu yana “metafizik” olarak isimlendirilen bilimden başkası değildir.

Felsefeye konu aramak için bilimlerini tek tek inceleyen Ahmed Naim, bu araştırmasının neticesinde, bilimlerin kapsamının dışında kalan en az iki konu olduğu sonucuna ulaşmaktadır: (1) Bilinç aracılığıyla daima kendini algılayan bir insan ruhu ve (2) Aristoteles’i takip ederek “ilk ilke ve sebepler” şeklinde isimlendirilen mümkün, ancak yüce, genel ve kapsayıcı tümeller. İşte felsefe, bu iki konuyu incelemektedir ve konuları açısından da sırasıyla “insan ruhunun felsefesi” ve “ilk felsefe” şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Ahmed Naim, biraz daha kolay anlaşılır kılmak için “ilk ilke ve sebepler”i inceleyen ilk felsefe veya metafiziğin konusunun Allah olduğunun da söylenebileceğini belirtmektedir. Zira ona göre Allah, varlığın ilkesidir, özü itibarıyla vardır, var olması açısından var olandır, ilk ilkelerin ve ilk sebeplerin neticede vardığı nokta da O’dur. Aristoteles’in de *Metafizik* adlı eserini “Teoloji” olarak isimlendirdiğine dikkat çeken Ahmed Naim, metafiziğin birçok alt dalı olmasına rağmen en yüce ve hâkim noktasını Zorunlu Varlık’la ilgili kısmının oluşturduğunu ifade etmektedir. Felsefenin konuları olarak insan ruhu ve Allah ile bunların birbirleriyle ilişkisine dair Ahmed Naim’in şu cümleleri –sadeleştirilerek- iktibas edilmeyi hak etmektedir:

“Görülüyor ki, felsefenin temel taşı insan, en yüce zirvesi de o Yüce Zât oluyor. Birbirine bu derece bağlı olan bu iki ucun artık ahenkli bir şekilde bir bilime konu olmaması

mümkün müdür? İnsan rabbini kendi varlığı ile ruhuyla bulmuyor mu, tanımıyor mu? *Men 'arafe nefsehû fe-kad 'arafe rabbehû* [Kendini bilen rabbini bilmiş olur] denilmemiş mi? Yeryüzünde yaratıcı kavramını düşünebilen tek yaratık insandır. Hegel, “İnsanın hayvandan farkı, hayvanın dinsiz olmasındadır” diyor. Diğer taraftan denilebilir ki, insan, tanrılık düşüncesinden sıyrıldığında eksik kalmaktadır. Yetkin olması, kendi eksikliğini örtmesi, tanrılık düşüncesi sayesinde. Bundan dolayıdır ki, eski zamanlardan bu çağa gelinceye kadar hangi felsefî ekol araştırılırsa araştırılsın, çözüme kavuşturulmaya çalışılan meselenin “İnsan nedir?” ve “Allah nedir?” sorularında kendini gösterdiği görülebilir. Bu sebeple felsefenin yukarıda verilen tariflerini basit bir ifadeye indirgeyerek –Bossuet’yi takiben– “Allah’ı ve ruhu bilme” yahut “Allah’ı bilmeye giriş olması açısından ruhu bilme” şeklinde tarif edebiliriz.”

Kitabın baş tarafında felsefeye dair halk arasında yaygın kanaatlerden hareketle ulaştığı felsefe tanımıyla (“derinlemesine düşünme özgürlüğü yoluyla idrak olunan ilkelere dayalı bilgelik”), bu aşamada vardığı neticeler arasında tam bir uyum olduğunu düşünen Ahmed Naim, “bilgelik” (*hikmet*) en önemli şartının “kendini bilmek”, bilgelik üzerine inşa edildiği ilkelerin en esaslısının da “Allah’ı bilmek” olduğunu belirterek, önceki tarifteki “derinlemesine düşünme ve araştırma” özgürlüğünün ise bütün bilimlerin, dolayısıyla “bilimlerin bilimi” olan felsefenin tahsili için de ön şart olduğunu kaydetmektedir.

Ahmed Naim, bu noktada Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi pozitivist felsefenin önde gelen isimlerinin bilim tasniflerinde felsefeye yer vermemelerine değinerek, bunun sebebinin, onlar açısından felsefenin, sınırlı konusu olan özel bir bilim olmayışından kaynaklandığını belirtmektedir. Ahmed Naim’e göre felsefe artık bütün bilimlere kapsamına alan bir evrensel bilim olmasa da, özel bilimlerin ilkelerini ve sebeplerini kuşatan ilk ilke ve sebepleri araştırdığı için tümel bir bilim özelliğini hâlâ sürdürmekte, fakat eski zamanlara kıyasla konusu belli olduğu için de özel bir bilim olarak diğer bilimlerden ayrı bir alanı incelemektedir.

Felsefeyi “ruh felsefesi” ve “ilk felsefe” şeklinde ikiye ayıran Ahmed Naim, bu ayrımını, her iki sınıfın konularını ayrıntılandırarak biraz daha dakik bir tasnif ortaya koymaktadır. Buna göre “ruh felsefesi”, insan mahiyetinin tâbi olduğu kanunlardan bahseden bir bilim dalıdır. Söz konusu kanunlar ise “olan”a ve “olması gereken”e dair kanunlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci kanunlar bize tecrübenin sonuçlarını bildirirken, diğerleri ruhumuzun güçlerinin ulaşabileceği gayeyi göstermektedir. Psikoloji bilimi, ruhumuzun güçlerini, gerçek durumlarını dikkate alarak inceleyen tecrübeye dayalı bir bilimdir. Ancak ruhumuzun güçlerini, ideal durumları açısından inceleyen birkaç bilim daha bulunmaktadır. Bunlar, anlama gücümüzün ideal kanunlarını araştıran “mantık”, iradenin ideal kanunlarını inceleyen “ahlak” ve hayal gücünün ideal kanunlarını tetkik eden “estetik”tir. Anlama gücü, irade ve hayal gücünün belli bir doğrultuda ilerlemesini sağlayıp başka yönlere sapmalarını engelleyen kanunlarının olması, birer gayelerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Anlama gücünün gayesi hakikat, iradeninki iyilik, hayal gücününki ise güzelliştir. Bu üç bilim dalı ruhun güçlerini araştırmaları sebebiyle ruh felsefesiyle ilişkili olsalar da ruh felsefesinin sınırlarını aşarak ruhun güçlerini ideal durumları açısından inceledikleri için söz konusu

güçleri tâbi oldukları ilkelere de indirgerler ve bu açıdan psikoloji ile metafizik arasında bir tür köprü vazifesi görmektedirler. Ahmed Naim'e göre ruh felsefesini oluşturan psikoloji, mantık, ahlak ve estetikten her birinde merkezde insan olduğu için bu dört bilim dalına "özel felsefe" veya "manevî felsefe" adını vermek de mümkündür.

Diğer yandan ilk felsefe ise giriş mesabesindeki bilim felsefesinin ardından, ilkelere en genel ve soyut haliyle bahseden metafizik ile ilk sebep olarak Tanrı'yı ele alan ve ilk felsefenin zirvesini oluşturan teoloji şeklinde iki ana bölüme ayrılmakta, bu üç bilim dalı da "metafizik felsefesi" veya "nesnel felsefe" olarak da isimlendirilmektedir. Ahmed Naim, bilim felsefesinin konularını dört başlık altında özetlemektedir: (1) Bilimin mahiyeti, şartları, sınırları, türleri ve cinsleri. (2) Farklı bilimlerde uygulanması gereken metotlar. (3) Bilimlerin üzerinde yükseldikleri tümel gerçeklikler, bilimlerin gerektirdiği temel kavramlar ve bilimlerin kuruluş için muhtaç oldukları hipotezler. (4) Bilimlerin ulaştığı genel sonuçlar ile bu sonuçların nasıl bir araya getirileceği, bir sistem dâhilinde nasıl ortaya konulabileceği. Ahmed Naim'e göre hangi bilimin konusu olursa olsun, onu, felsefenin konuları ile –insan ruhu, metot, gerçekliğin en üst şartları, vazife ve hak ilkeleri, mutlak cevher ve ilk sebep gibi– arasındaki irtibat açısından incelemek pekâlâ mümkündür ve bu irtibatın/ilişkinin bir bütün olarak belirlenmesi, varlığın felsefesini yapmakla eşanlamlıdır. Bu açıdan bilim felsefesi ve hatta genel olarak herhangi bir uygulamalı felsefe alanı, pozitivistlerin iddia ettiklerinin aksine, bizatihi "felsefe"yi gerektireceğinden, "felsefe" adında müstakil bir bilimin varlığını inkâr etmek imkânsızdır.

Bunun yanı sıra Ahmed Naim, psikoloji ile metafizik arasında, tam anlamıyla teorik olmaları açısından bir ortak noktanın bulunduğunu belirterek bunları "teorik felsefe", hatasız düşünme sanatı olarak tanımlanan mantık ile güzel yaşama sanatı anlamındaki ahlakı ise "pratik felsefe" şeklinde sınıflamaktadır. Teorik felsefenin pratik felsefeye önceliğinin genel kabul gören bir anlayış olduğuna dikkat çeken Ahmed Naim, mevcut durumumuzun, ideal durumumuza kıyasla tarafımızdan daha iyi bilindiğini ve bu sebeple mevcut durumumuz hakkında düşünmemizin daha kolay olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca daha çok bildiğimiz problemlerden başlayıp aşama aşama ilerlemek suretiyle daha az bildiğimiz konulara yükselmek çağdaş bilimlerce kabul edilen yöntemle daha uygundur. İnsan ruhu hakkındaki bilgimiz ne kadar az olursa olsun, yine de ilk ilke ve sebeplere kıyasla ona dair daha çok şey bildiğimiz muhakkaktır. Dolayısıyla Ahmed Naim'e göre incelememize insandan başlayıp oradan metafizik konularına geçmek ve nihayet tanrılığa dair meselelere yükselmek, bir başka ifadeyle psikolojiyi teoloji için bir zemin olarak değerlendirmek en uygun yoldur. Bu noktada Ahmed Naim, felsefeyi metafizikten başlatmak isteyen yaklaşımları da eleştirmekten geri durmamaktadır. Ona göre Spinoza gibi bu yaklaşımı benimseyen bazı filozoflar, ilk ilkelere ulaştıklarını farz edip insan ruhu da dâhil her şeyin mahiyetini tündengelim yöntemiyle ortaya koyabildiklerini düşünmüşlerdir. İspatlanmadan rastgele kabul edilmiş bu ilkelerin önel birtakım faraziyelerden ibaret olduğunu ileri süren Ahmed Naim, gözlem yöntemine müracaat edilmeksizin her şeyi birkaç ilkeden çıkartmaya çalışmanın beyhude bir çaba olduğu görüşündedir. Böyle bir yaklaşımın sonucunda hasbelkader gerçekliğe uygun sonuçlara ulaşılabilirse de gözlem, tecrübe ve tümevarım yöntemlerinin gözetiminden geçmeyen bu sonuçların güvenilirliği her zaman sorunlu olacaktır. Netice itibarıyla Ahmed Naim'in tercihi,

felsefede, sebepliden sebebe, sonuçtan ilkeye yükselme yönteminin kullanılması yönündedir. Akıl, varlıkları bilmeye girişmeden önce kendisini bilip tanımaya koyulmalı, dolayısıyla metafiziğin öncesinde psikoloji yer almalıdır.

Felsefenin anlamlı bir etkinlik olduğu ve bilimdeki gelişmelere rağmen hâlâ felsefenin önemini koruduğu ana fikri, Ahmed Naim'in Paul Janet'den tercüme ettiği makalelerde de kendini göstermektedir. Paul Janet'in *Principes de Métaphysique et de Psychologie* (Paris: Librairie Ch. Delagrave, 1897) adlı eserinin, yirmi dersten oluşan giriş kısmı, "Felsefe Bilimine Giriş" (Introduction à la Science Philosophique) ana başlığını taşımaktadır. Janet, giriş kısmının birinci dersini, niçin böyle bir başlık kullandığını gerekçelendirmeye tahsis etmekte ve "Felsefe Bir Bilim midir?" sorusuna cevap aramaktadır.

Sözlerine, felsefeyi "bilim" olarak nitelendirmenin ne kadar tartışmalı bir konu olduğuna dikkat çekerek başlayan Janet, felsefenin varlığına kimsenin itiraz etmediğini, ancak onun bir "bilim" olduğu ileri sürüldüğünde bunun tepkiyle karşılandığına işaret etmektedir. Janet'ye göre felsefenin bir bilim olup olmadığı her şeyden önce lafzî bir tartışmadır ve neye, hangi kriterlere göre "bilim" denilip denilmeyeceği noktasında düğümlenmektedir. Bu çerçevede genellikle bazı bilim dalları esas alınarak "bilimselliğin" sınırları çizilmekte, deney ve hesaplanabilirliğin de bilimselliğin yegâne kriterleri olduğu ileri sürülmektedir. Janet'ye göre böyle bir tanımlamaya göre "manevî ilimler" kadar fizyoloji ve tıp gibi doğa bilimlerinin de bilimsellik sınırlarının dışında kalması kaçınılmazdır.

Problemi çözmek için lafızların ötesine geçip anlama odaklanmayı tavsiye eden Janet'ye göre felsefî anlamda bir disiplin, ancak mevcut olmayan bir şeyi konu edinmesi durumunda "bilim" olarak nitelenme hakkından mahrum kalmaktadır. Mesela astroloji bu sebeple bir "bilim" değildir. Ancak bu açıdan felsefeye baktığımızda, ne kadar muğlâk, öznel, tahmine dayalı ve tartışmalı bir alan olsa da, felsefenin bir konusunun olmadığı, çözümlenmesi istenen gerçek meseleleri konu edinmediği, kimsenin ileri süremeyeceği bir iddia olacaktır. Bu anlamda felsefenin bu meselelere yönelik çözüm önerilerinin vehme dayalı olduğu, hatta incelediği meselelerin çözümsüz olduğu ileri sürülse bile, meselelerin kendilerinin hakikî olmadığı düşünülemez. Dolayısıyla felsefenin gösterdiği çözüm önerileri şüpheli olsa da, incelediği meselelerin herhangi bir şekilde çözülemeyeceği kesin olarak bilinse de, o, yine de vardır ve var olmak durumundadır. Janet'ye göre bu açıdan felsefe, "çözümlenmesi istenen bilimsel meseleleri" konu edinen bir disiplindir ve insanın "soru soran bir varlık" olmasının kaçınılmaz bir sonucudur.

Janet, mutlak anlamda bir hiçlik olmayan felsefenin konusunun, çözümlenmeyi bekleyen meseleleri belirlemek ve sınırlandırmaktan ibaret olduğunu söylese de bu tanımla yetinmeye pek niyetli değildir; zira bu haliyle felsefe, sınırsız sayıdaki problemi, bilimsel yönetime uygun olarak tanzim etmekten başka işleve sahip olmayacaktır. Janet'ye göre "problem", özne ile yüklem arasındaki ilişkiye dair sorulmuş bir sorudur ve soru kısmı göz ardı edildiğinde kendi içinde olumlu anlamda bir çözüm önerisini barındırmaktadır ki, bu anlamda o, bir tür hipotezdir. Dolayısıyla felsefenin çözümü mümkün olmayan problemlerle ilgilendiği söylenirken asıl kastedilen şey, hiçbir şekilde çözümü olmayan problemler değil,

çözümüne ulaşılabilecek olan, ancak çözüm yolları henüz belirginleşmemiş veya çözüm yollarından birini tercih etmenin sorunlu olduğu problemlerdir. Bu noktada Janet, felsefenin ilgilendiği problemlerin birer hipotezden ibaret olduğunu, âlemin başlangıcı, ruhun ölümsüzlüğü vb. meselelerden hareketle örneklerle açıklamaktadır.

Janet'in bu aşamada ulaştığı sonuç, felsefenin sadece çözümlenmesi istenen meselelere dair bir bilim olmayıp, bundan fazla bir şey olduğu, onun "bilimsel hipotezlerden" ibaret olduğu yönündedir. Buna göre felsefe belirsiz bir bilinemezlik bilimi değil, belirli ve sınırlı bir bilinemezlik bilimidir. Şüpheyeye yol açan şey, çözüm yollarının yokluğu değil, çok sayıdaki çözüm yolu arasında tercihte bulunmamızı sağlayacak doğruluk kriterinin mevcut olmayışıdır. Janet açısından zor ve zahmetli bir problem karşısında o problemin mümkün çözüm yollarını hayal meyal de olsa keşfedilmek, yani birtakım hipotezler ileri sürmek hiç de yabana atılacak bir şey değildir ve bu kadar bir bilginin bile insana sağlayabileceği önemli oranda bilimsel bir tatmin söz konusudur. Hatta kimi zaman insan, mümkün hipotezlerin sayısını sınırlandırma başarısını da gösterebilir. Mesela âlemin başlangıcı konusunda âlemin ya bizatihi var olduğu, ya kendi kendini yarattığı veya kendi dışında bir kuvvet tarafından yaratıldığı şeklindeki üç seçenek buna örnek olarak verilebilir.

"Sadece şüpheli, belirsiz şeylerle ilgilenen bir bilim gerçek anlamda bilim midir? Felsefede hakikî bir temele dayalı, kanıtlanmış herhangi bir şey yok mudur?" sorusunu gündeme getiren Janet, hipotezin şüpheli, belirsiz olmasına rağmen ilgili olduğu meselenin hiç de öyle olmadığını ileri sürmektedir. Felsefenin ilgilendiği tartışmalı meseleler her zaman için bizzat var olan şeylere dairdir ve felsefe, çözümlenmeyi bekleyen problemler ve hipotezlerden vazgeçse bile yine de vâkıalarla ilgilenen bir bilim olarak hep var olacaktır. Felsefenin psikoloji, ahlak, estetik vb. alanlarda ilgilendiği vâkıalar, tesadüfî ve tikel vâkıalar olmayıp birtakım kanunlara tâbidir ve bu açıdan Janet'ye göre felsefe, vâkıalar ve kanunlara dair bir bilim olup bunlar da birer gerçeklik olduklarından, felsefe, nihâî noktada "gerçekliklerin bilimi" şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu gerçeklikleri bir sistem dâhilinde birbiriyle ilişkilendiren hipoteze dayalı çözüm yolları göz ardı edilse bile yine de bu gerçeklikler, birbirinden ayrı ve tek başına mevcut cüz'î gerçeklikler olmak itibarıyla varlıklarını sürdürmektedirler. Janet, her bilimin bu tür cüz'î gerçekliklerle işe başladığını hatırlatarak, tamamı olmasa da gerçekliğin bu kadarının bile azımsanacak bir şey olmadığını, cüz'î gerçekliklerin bilimi olması açısından felsefenin varlığının inkâr edilemeyeceğini belirtmektedir. Cüz'î gerçekliklerin "bütün" ile ilişkisini vurgulayan Janet, bunları sadece gerçekliği oluşturan parçalar olarak değerlendirmek yerine, gerçekliğin dereceleri şeklinde ele almanın daha doğru olacağını ifade etmekte ve felsefenin öne sürdüğü hipotezlerin, insan aklı açısından geçici ve görece gerçeklikler olarak dikkate alınabileceğine işaret etmektedir.

Bu değerlendirmeler Janet'yi felsefeye dair yeni bir tanım ortaya koymaya sevk etmektedir: "Felsefe, görece gerçekliklere dair bir bilim olup nihâî gerçeklik hakkında ardı ardına öne sürülen tahminlerin bilimidir." Hiç şüphesiz şimdiye kadar kendisini bütün bilimlerin sultanı, ilk ilke ve sebeplerin bilimi olarak tanıtan felsefenin bu tariflerle birlikte "görece bir bilim" haline gelmesi birtakım eleştirileri gündeme getirecektir. Janet, bu tarife rağmen, felsefenin "mutlak" kavramından vazgeçmediğini, hatta bu kavramın, görecelik

düşüncesini felsefelerinin merkezine yerleştiren filozoflar (Herbert Spencer gibi) tarafından bile yok sayılmadığını vurgulamaktadır. Janet'ye göre bizzat felsefeye yönelik hücumlara rağmen insanın mutlak ve sonsuz olanı düşünmek gibi en yüce imtiyazını elinden almak mümkün değildir. Yücelere bakmaktan vazgeçmeksizin daha açık görmeye çalışma imkânı her zaman için vardır, zira aydınlık yücelerden gelmektedir. Janet, felsefenin oluşturucu unsurları olarak gördüğü insan aklı, ilahî hikmet, felsefe yapma hürriyeti ve bu hürriyet sayesinde edinilen, ilkeler tesis etme imkânından hiçbir şekilde vazgeçilemeyeceğini ileri sürmektedir. “Düşünme hürriyeti” ve “insan şerefi” birbirinden ayrılamayan iki tabirdir ve bu sebeple felsefe “hür ruhun bilimi, ruhun hür bilimi”nden ibarettir.

“Felsefenin Yeni Birkaç Tarifi” başlığını taşıyan ikinci derste Janet, felsefenin muhtevasına dair ilk derste ortaya koyduğu çerçeveyi desteklemek üzere, kendi döneminde revaçta olan felsefe tanımlarını eleştirel bir gözle incelemektedir. Felsefenin şimdiye kadar hep kendine has konusu, yöntemi ve kabul görmüş sonuçlarıyla birlikte bir “bilim” olarak telakki edildiğini vurgulayan Janet, kendi döneminde felsefenin “bilimsellik” özelliğinden mahrum bırakıldığını, ancak felsefeden de tümüyle vazgeçilemediği için onu farklı şekillerde tanımlamaya teşebbüs edildiğini belirtmektedir.

Bu yeni felsefe tanımlarından birine göre felsefe, “bilgiye konu olmayan meçhul şeylere dair bir bilimdir.” Bu tanım, bilgiye konu olan şeylerin bilimin, bilinemez şeylerin ise felsefenin konusuna dâhil olduğuna; felsefe kapsamındaki bu “belirsiz” alanın herhangi bir veçhesi zaman içinde deneysel yöntemle ele alınabilecek bir konuma geldiğinde, o alanın felsefeden ayrılıp pozitif bilimin kapsamına girdiğine işaret etmektedir. Claude Bernard ve Théodore Jouffroy'un bu tanımı destekleyici sözlerini iktibas eden Janet, bu yaklaşımın doğru taraflarının bulunduğu dikkat çekerek felsefe ile ondan bağımsızlığını kazanan bilimler arasındaki ilişkiyi incelemeye başlamaktadır. Ona göre “felsefe” denilen bilimin kapsamında bulunan bütün “özel/tikel bilimler”in yavaş yavaş ondan ayrıldıkları tarihî bir vâkıdır. Ancak bu ayrılış hikâyesine başka bir açıdan bakarak bu bilimlerin felsefeden ayrılmak suretiyle felsefeyi fakirleştirmedikleri, bilakis felsefenin, kendine has konusuna kavuşmasına yardımcı oldukları söylenebilir. Özel/tikel bilimlerin felsefenin bünyesinden ayrılmasına rağmen felsefenin, yine de onların ürettikleri bilgilerden istifade etmeye devam ettiğini belirten Janet, bunu yaparken felsefenin, öncelikli ayırt edici özelliği olan “tümelliği” de hiçbir zaman elden bırakmadığını ifade etmektedir.

Felsefenin konusunu “belirsizlik”le niteleyen bu tanımı biraz daha yakından inceleyen Janet, söz konusu “belirsizlik”le kastedilenin ne olduğunu sorgulamaktadır. Acaba buradaki “belirsizlik”le kastedilen, şu anda belirli olmayan, ancak ileride deney ve tecrübe yoluyla olgusal olarak bilinebilir hale gelecek varlıklar mıdır? Bu mana kastediliyorsa, söz konusu varlıkların, bilinebilirliğe büründüklerinde, pozitif bilimin konusu haline gelmelerinden haklı olarak bahsedilebilir. Ancak “belirsizlik”le özgürlük, ruh ve Tanrı gibi varlıkları deney ve tecrübe ile olgusal anlamda ispatlanamayacak şeyler kastediliyorsa, bunların hiçbir zaman pozitif bilimlerin kapsamına girmeyeceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla Janet'ye göre felsefenin kendine özgü bir konusu vardır ve bu konu, maddî varlığın şart ve dayanaklarına indirgenemeyecek olan şeyden ibarettir. Söz konusu felsefe tarifi de pozitif bilimlerde

kullanılan yöntemlerle araştırılması mümkün olmayan duyu veya fizik ötesi birtakım konuların var olmadığını iddia etme gücünden yoksundur.

Bu noktada Janet, Ernest Renan'dan hareketle yeni bir felsefe tanımına daha müracaat etmektedir. Janet'nin pozitivizme mal ettiği bu tanıma göre felsefe, pozitif bilimlerin inceleyemediği belirsiz ve bilinemez varlıkları ele alan bir disiplin olmayıp, bütün içeriğini, kendisini varlığa getiren özel/tikel bilimlerden alan bir tür “çeşni” mesabesindedir. Janet'ye göre bu yaklaşım, felsefeden ziyade felsefe yapma yeteneğini esas almakta ve kendine has konusu olan bir bilim olarak felsefeden değil, her şeyde o şeyin içerdiği tümel anlamı araştırmaya yönelik bir meyle işaret etmektedir ki, bu, felsefe ile her türlü düşünme ve eleştirme faaliyetini özdeşleştiren bir yaklaşımdır. Janet, bu tanıma iki soruyla karşılık vermektedir: (i) Felsefe olmasaydı felsefe yapma yeteneği yine de var olur muydu? (ii) Felsefe yapma yeteneği var olunca felsefenin var olmamasının imkânından söz edilebilir mi? Birinci soruyla ilgili olarak Janet, öncelikle, filozofların olmadığı bir dünyada felsefe yapma yeteneğinin de bulunamayacağına dikkat çekmekte ve felsefenin bilimlerden değil, bilimlerin felsefeden doğduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre felsefe yapma yeteneği, felsefe olmadan var olamayacağı gibi, özel/tikel bilimlerle uğraşan bilim adamlarının da kendilerinden sürekli pratik çözümler bekleyen yaygın tutumla, felsefenin yardımına müracaat etmeden mücadele etmeleri imkânsızdır. Janet'nin ikinci soruya cevabı da olumsuzdur. Felsefe, felsefe yapma yeteneğinin ya sonucu ya da ilkesidir; yani ya onu doğurur ya da ondan doğar. Aksi bir yaklaşım, felsefeyi pek yüksek bir konuma yükseltse de onun gerçek anlamda varlığını inkâr etmek olacaktır.

Janet'nin ele aldığı bir başka felsefe tanımı, felsefeyi bir bilim değil bir sanat olarak değerlendirmektedir. Bu tanıma göre felsefe, şiir ile din arasında orta yerdedir ve şahsî bir teşebbüs olarak felsefe, kişiden kişiye değişen bir özelliğe sahiptir. Her felsefede sanat eseri veya hayal mahsulü olan yönler olduğu doğrudur, ancak Janet, felsefi hipotezlerin herhangi bir kayıtle sınırlanmamış hayal ürünü şeyler olmadığını vurgulamaktadır. Zira felsefi hipotezler, roman veya şiirde olduğu gibi sadece ruhu etkileyen şeyler olsaydı, onları “güzel” olarak nitelenmek yeterli olur, doğru olup olmadıklarının herhangi bir önemi olmazdı. Felsefi hipotezlerin sadece “güzelliğe” değil, aynı zamanda ve öncelikle “doğruluğa” nispetinin oluşunun delili, bu hipotezlerin birbirleriyle tartışabilmeleri, birbirleriyle çelişebilmeleri, birbirlerini reddedip geçersiz kılabilme gücüne sahip olmalarıdır. Diğer taraftan, hiçbir filozofun kendi sistemini sıradan bir hayal mahsulü olarak görmemiş olduğuna işaret eden Janet, felsefede kişisel bir yönün varlığını ve din ile ilişkisini kabul etmekte, fakat bir sanat olarak nitelenmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre felsefenin gerekçelendirme ve açıklamak istediği şey, gerçeklik dünyasıdır ve bu açıdan onu geometri gibi, bir “bilim” olarak görmek mümkündür.

Son olarak Janet, herhangi bir kaynakta ifade edilmemiş olsa da bu konuya dair tartışmalarda sıklıkla dile getirilen bir başka felsefe tanımına, yani felsefeyi felsefe tarihiyle sınırlandıran yaklaşıma değinmektedir. Felsefenin olmuş bitmiş bir etkinlik olduğunu dile getiren bu tanıma karşı Janet, üç itirazda bulunmaktadır: (i) Felsefenin kendisi mevcut değilse felsefe tarihi de anlaşılmaz. (ii) Felsefe tarihini günümüze kadar getirdikten sonra kaçınılmaz

olarak onu daha da ileriye götürmek gerekecektir. (iii) Felsefe tarihinin sunduğu verilerle sınırlı kalındığında bir felsefe ortaya konulmuş olmaz.

Neticede Janet, burada ele aldığı tanımların hepsinin ortak yönünün, felsefenin olumlu anlamda ve varlığa dönük ihtiva ettiği ne varsa hepsini ondan çekip alarak onu boş bir forma indirgemek olduğunu belirtmektedir. Bunun şüpheli bir yaklaşım olduğunu vurgulayan Janet, formun içerikten ayrılamayacağını, içeriği olmayan salt bir etkinliğin ise kendini yiyip bitireceğini ileri sürmektedir.

“Felsefede Kriter” başlığını taşıyan üçüncü makalenin konusunu, ilk iki dersin devamı mahiyetinde, felsefenin bir bilim olup olmadığı ve eğer felsefe bir bilim olarak kabul edilecekse bunun ölçütünün ne olması gerektiği soruları oluşturmaktadır.

Janet derse şu soruyla başlamaktadır: Pozitif bilimlerde uygulanan deney ve hesaplama yöntemleri aynı şekilde felsefede de uygulanabilir mi? Ona göre bilimselliği bu iki yöntemle sınırlamak, pozitif bilimler karşısında felsefenin yenilgisi anlamına gelecektir. Zira deney ve hesaplama yöntemleri, zaman ve mekâna tâbi olgu ve olaylar için geçerli olduğundan, felsefede bu yöntemleri uygulamaya kalkışmak, güç aldığı temel disiplin olan metafiziği devre dışı bırakmak demektir. Janet, felsefenin bir bilim olup olmadığı meselesini, felsefenin kendi konumunu muhafaza edecek tarzda araştırmak gerektiğini düşünmektedir, aksi halde pozitif bilimlerin emrine giren bir felsefenin, kendi varlığını koruması söz konusu olamayacaktır. Şu halde soru, felsefenin hangi açıdan bir bilim olarak kabul edilebileceğidir.

Janet’ye göre felsefe karşısında bilimlerin en önemli özelliği, bilimlerin tümünde, üzerinde uzlaşmış hakikatler ile ihtilaf konusu görüşler arasında kesin bir ayırımın yapılmış olmasıdır. Bilimler söz konusu uzlaşmış hakikatler sayesinde varlık kazanırken, varsayımlar ise bilimlerin ilerlemesini, üzerinde uzlaşmış hakikatlerin sayısını sınırsız bir biçimde artmasını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında felsefe ile bilimler arasında üç önemli fark ortaya çıkmaktadır: (i) Bilimlerin aksine felsefede, üzerinde uzlaşmış hakikatlerin sayısı oldukça azdır. (ii) Felsefede hakkında uzlaşılan hakikatler de felsefe ekollerinin temel kabul ve varsayımlarıyla o kadar iç içe geçmiştir ki, bunlar arasında bir ayırım yapmak oldukça güçtür. Kimi zaman bir felsefe ekolünün bir yargısını kabul etmek, sistemin bütünü benimsenmek anlamını taşımaktadır. (iii) Felsefî ekoller içinde de kesinlik kazanmış hususları bu özelliği hâiz olmayan unsurlardan ayırt etmek hayli zordur. Bütün bilimlerde bir “görüş”, görüş olmaktan öte bir kıymet taşımazken, felsefede “görüş”, “inanc”a dönüşmektedir ve bu sebeple değişime direnmektedir. Janet’e göre bunun sebebi, felsefenin, her nerede gelişirse gelişsin, hep dinden doğmuş olmasıdır. Felsefenin tartıştığı meseleler önceden dinlerin ele aldığı konulardır. Felsefe ister dinin yardımcısı olsun, isterse onun yerine geçme iddiasında bulunsun, dinlerde “inanç” olarak ortaya konulan bu meseleler felsefeye intikal ettiğinde “inanç” özelliğini korumaya devam etmiştir. Hatta Janet’ye göre bu, felsefelerinde dinî ekollerin öğretilerine yer veren filozoflara özgü de değildir. Zira dinî inançları reddeden materyalist veya şüpheli filozofların da kendi görüşlerine bir “inanç” gibi sarıldıkları ve savundukları bilinen bir gerçektir.

Bu noktada filozofların üzerinde uzlaşmış hususları diğerlerinden ayırt etme

konusunda isteksiz davranmalarının bir başka sebebi de felsefenin bireysel bir faaliyet olmasıdır. Herkesçe bilinen, üzerinde uzlaşmaya varılmış görüşleri değersizleştiren bu yaklaşım, Janet'ye göre, felsefeyi garip ve sadece bireysel olarak kabul edilen önermelerle sınırlı bir bilim haline getirecektir. Böyle bir yöntem kabul edildiği takdirde ise felsefe, her bir sakini sadece kendi görüşüyle ilgilenen, komşusuna dönüp bakmayı aklından bile geçirmeyen bir hastaneye benzeyecektir. Bu yaklaşımı benimsemeyen Janet, felsefede bireysellik ve özgünlük kadar, ulaşılan sonuçların doğruluğu ve geçerliliğinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Janet'ye göre felsefede kesinlik kriteri şu olmalıdır: Bütün felsefî ekollerin benimsediği önermeler, tecrübeler, gerçek veya formel her fark, kısacası her hakikat felsefe açısından “bilimsel” kabul edilmelidir. Felsefî ekollerin uzlaştıkları hakikatleri bilimsel kabul etme kriterine yöneltilebilecek muhtemel itirazları dikkate alarak bunlara cevap veren Janet, amacının, “kesinlik kriteri” gibi metafizik bir meseleyi çözmek değil, her bilimde üzerinde uzlaşmış hususları, uzlaşılmamış olanlardan ayırt etmeyi sağlayacak pratik ve hâricî bir kriter bulmak olduğunu belirtmektedir. Çeşitli felsefî ekoller arasında ortak noktaları bulmak üzere birtakım mukayeseler yapan Janet, neticede bütün ekoller tarafından az çok kabul edilen ve hiç olmazsa görece olarak “bilimsel” niteliği yüklenebilecek sekiz önerme tespit etmektedir: 1. Öznelleşebilme özelliğine sahip olguların varlığı kesindir. 2. Öznel durumlar ve nesnel durumlar hiç olmazsa görünüş itibariyle başka başkadır. 3. Maddenin mana üzerindeki etkisi sebebiyle öznel durumlar nesnel durumlara bağlıdır. 4. Bilimde, ileride belirginlik kazanacak olsa da bir dereceye kadar görelilik vardır. 5. Soyut ve tümel kavramlarımızın kaynağı tecrübedir. 6. Zorunluluk ve tümellik özellikleriyle bilgimize konu olan bazı kavramların kendilerine özgü tabiatları vardır. 7. Sonlu olan, tecrübeler dâhilinde bilinip sonsuza kadar bir sınırla sınırlandırılmaz. 8. Sonlu olan sonsuz veya hiç olmazsa sınırsız olan ile kuşatılmıştır.

Felsefe ekollerinin üzerinde uzlaştığı bu önermelerin bir sistem oluşturamayacağına dair eleştiriye ise bilimin birikimsel ilerleyişinden hareketle cevap veren Janet, felsefî sistemlerdeki az sayıda hakikatin bir araya gelip daha tutarlı bir felsefî sistemin kurgulanmasına vesile olacaklarını belirtmektedir. Janet'ye göre felsefenin hiç şüphesiz en önemli ve en cazip yönü, ihtilaf konusu olan meselelerdir. Bütün felsefelerde en çok hoşumuza giden yön, diğer filozoflara yönelik eleştiri ile her filozofun felsefeye dâhil ettiği bireysel unsurdur. Felsefeyi tamamen üzerinde uzlaşmış görüşlere hapsedmek, onu fakirleştirmek anlamına gelecektir. Bu durumda yapılması gereken, Janet'ye göre şudur: Felsefe eskisi gibi bireysel/öznel yöntemi kullanarak tartışmalı konularla uğraşmaya devam etmeli, yeni fikirler aramalı, eleştirmeli, cüretli tahlillere girişmeli, hâsılı, tam bir özgürlük içinde felsefe yapmayı sürdürmelidir. Ancak felsefe bütün hızıyla yürüyüşünü sürdürürken bir taraftan da sadece bir ekolün değil, felsefeye ait olacak ve işletilip kâra geçirilecek bir “sermaye” edinmeye çalışmalıdır. Filozofların bütün gayreti de bu ortak sermayeyi artırmaya, bilinen ve üzerinde uzlaşılan hakikatlere yenilerini eklemeye yönelik olmalıdır. Felsefenin “doğru/gerçek anlamda bilim” olarak nitelenen bilimlere yaklaşması ancak bu sayede mümkün olabilecektir.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde çeşitli gerekçelerle felsefeye yöneltlen eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduk.

Bölüm Soruları

1. I. Filozofların görüşleri birbirini yanlışlamaktadır.
II. Felsefe fikir ayrılıklarına yol açmaktadır.
III. Bilimlerin felsefenin bünyesinden ayrılmasından sonra felsefe anlamsız kalmıştır.
IV. Felsefî bilgi spekülasyondan ibarettir.
V. Filozoflar gayri meşru bir hayat sürmektedirler.

Yukarıdakilerden hangileri felsefeye yöneltile eleştirilerden biri değildir?

- A) Yalnızca I
- B) II-III-IV
- C) III-V
- D) Yalnızca V
- E) Hepsi

2. Felsefenin doğası ve yöntemi gereği her olgu ve olaya yaklaşması nedeniyle bazıları onu saldırgan, kışkırtıcı, yapıcı olmaktan çok yıkıcılıkla suçlarlar.

Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yere aşağıdaki kelimelerden hangisi gelmelidir?

- A) yanlı
- B) yıkıcı
- C) eleştirel
- D) tarafsız
- E) yukarıdan

3. Aşağıdakilerden hangisi felsefenin eleştirilmesine yol açan etkenlerden biridir?

- A) Felsefenin meselelere tarafsız yaklaşması
- B) Filozofların söyledikleriyle yaşantılarının birbirine uymaması
- C) Felsefî eserlerde kullanılan anlaşılmaz üslup
- D) Felsefenin bilimle ilişkisinin kesilmesi

E) Filozofların meselelere çok yönlü bakması

4. Her ne kadar “felsefe herkes içindir” diyorsa da felsefe yapmak için olduğu kadar felsefeden yararlanmak için de keskin zeka ve zengin bilgi birikimine ihtiyaç vardır; bu yüzden felsefe ortalama insanın anlayıp zevk alacağı bir alan değildir.

Yukarıdaki boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

A) Kant

B) Descartes

C) İbn Rüşd

D) Wittgenstein

E) Fârâbî

E) Felsefe anlamsız spekülasyonlardan ibarettir.

5. Her ne kadar “felsefe herkes içindir” diyorsa da felsefe yapmak için olduğu kadar felsefeden yararlanmak için de keskin zeka ve zengin bilgi birikimine ihtiyaç vardır; bu yüzden felsefe ortalama insanın anlayıp zevk alacağı bir alan değildir.

Yukarıdaki boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

A) Kant

B) Descartes

C) İbn Rüşd

D) Wittgenstein

E) Fârâbî

Cevaplar

1)d, 2)c, 3)c, 4)a, 5)a

1. Sizce felsefe insanlar arasında görüş ayrılıklarını körükleyen bir disiplin midir?

2. Felsefenin sorgulayan yapısı ile toplumsal düzen arasındaki ilişkinin mahiyetini tartışınız.

3. Bilimlerin gittikçe daha fazla özelleştiği günümüzde felsefenin bütüncül bakış sunma imkânı nedir?

4. Felsefe ile ideoloji arasındaki ilişkiyi tartışınız.

5. Sizce felsefenin en önemli işlevi nedir?

9. FELSEFEYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

9.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Gazzâlî'nin felsefeye yönelttiği temel eleştiri nedir?
2. Gazzâlî'ye göre materyalist filozofların iddiaları nedir?
3. Gazzâlî naturalist filozofların öğretilerini nasıl tasvir etmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
9	Gazzâlî'nin felsefe eleştirisi hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak
9	Gazzâlî'nin felsefe anlayışını öğrenmek.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Materyalist filozoflar
- Naturalist filozoflar
- Metafizikçi filozoflar

Giriş

Bu bölümde Gazzâlî'nin otobiyografisinde felsefeye ve filozoflara yönelttiği eleştirileri ele alacağız. Bu bağlamda onun filozofları nasıl sınıfladığı ve felsefeye genel olarak nasıl baktığını inceleyeceğiz.

9.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Felsefe eleştirisi denince akla gelen ilk isimlerden biri olan Gazzâlî'dir (ö. 505/111). Gazzâlî, meşhur otobiyografisi *Dalâletten Kurtuluş*'ta felsefeye ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Felsefenin Sağladığı, İyi Olan ve Olmayan Kısımları, Benimseyeni Küfre Götüren ve Götürmeyen, Ancak Bid‘at Sayılan Kısımları, Filozofların Hak Ehlinin Görüşlerinden Aşırıp Kendi Yanlış Görüşlerini Kabul Ettirmek İçin Hak Ehlinin Görüşleriyle Karıştırdıkları Şeylerin Açıklanması, Bu Hak İle Bâtılın Karışımını İnsanlığın Nasıl Reddedtiği ve Buna Karşı İnsan Ruhunda Nasıl Nefret Oluştugu, Onların Görüşleri Arasında Yer Alan Saf Hakikatin Geçersiz Olan Sahtesinden Nasıl Ayrılacağı Üzerine

Kelâm ilmini bitirdikten sonra felsefeye başladım. Kesin olarak öğrendim ki bir ilmi son noktasına kadar kavramayan, hatta o alanı en iyi bilen düzeyine gelip sonra onun derecesini geçmeyen, o ilimde otorite sayılanın farkına varmadığı derinlik ve tehlikeleri sezmeyen kimse, o ilmin bozuk yönlerini farkedemez. İşte bu taktirde ancak bir şeyin yanlışlığı hususundaki iddianın doğruluğuna inanmak mümkün olur. İslâm âlimleri arasında bu tarzda emek ve çaba harcayan birini görmedim!

Hasımlarının görüşlerini red ile uğraşırken, kelâmcıların kitaplarındaki ifadeler tamamen kapalı, dağınık, açıkça çelişik ve bozuktur. Bu ifadelerin, ilimlerin inceliklerini bildiğini iddia edenler bir yana, hiçbir şeyden habersiz câhili kandırması bile düşünülemez. Böylece öğrendim ki, bir mezhebi anlamadan ve bütün inceliklerine vâkıf olmadan reddetmek karanlığa taş atmaktır. Bunun üzerine bir üstad ve hocadan yardım almaksızın, sırf kitaplardan okuyup inceleyerek felsefe öğrenmek için paçaları sıvadım. Bağdat'ta üçyüz talebeye şer‘î ilimleri okuttuğum ve eserlerimi kaleme aldığım dönemde boş vakitlerimi buna ayırıyordum.

Bu çalıntı vakitlerde, sırf okuyup incelemek sûretiyle iki yıldan az bir sürede filozofların bildiklerinin hepsini öğrenmemi şânı yüce olan Allah bana nasib etti. Onu anladıktan sonra bir yıla yakın bir zaman da üzerinde düşünmeye, tekrar tekrar derinliklerini ve tehlikelerini araştırmaya devam ettim. Nihayet felsefenin hile ve aldatmaları ile hakikate ve hayale dayanan yönlerine şüphe etmeyecek derecede vâkıf oldum.

Şimdi sen, filozofların ve onların bilgisinin ne sağladığının hikâyesini dinle! Onların kendilerinin ve ilimlerinin birkaç sınıfa ayrıldığını gördüm. Her ne kadar öncekilerle daha öncekiler, sonrakilerle onlardan öncekiler arasında hakikate uzak ve yakın olma bakımından büyük farklılık bulunsa ve bunlar birçok sınıfa ayrılırsalar da küfür ve ilhâd hepsinin ayrılmaz damgasıdır.

Filozofların Sınıfları ve Hepsinin Küfür Damgasını Taşıdıkları Üzerine

Bilmelisin ki, ekolleri çok ve doktrinleri farklı olmakla birlikte filozoflar “ed-dehriyyûn” (materyalistler), “et-tabîyyûn” (naturalistler) ve “el-ilâhiyyûn” (metafizikçiler)

şeklinde üç kısma ayrılırlar.

1. Materyalistler (*ed-dehriyyûn*): İlk sınıfı teşkil eden materyalistler, eskiçağ filozoflarından, kâinâtı yöneten, bilen ve kudretli Yaraticı'yı inkâr eden bir gruptur. Onlara göre âlem bir yaratıcı tarafından var edilmemiş, aksine öteden beri hayvan menîden, menî de hayvandan meydana gelmiştir ve böyle sürüp gidecektir. İşte bunlar zındıklardır.

2. Naturalistler (*et-tabî'ıyyûn*): İkinci sınıfı oluşturan naturalist filozoflar tabiat âlemini, hayvan ve bitkilerin ilginç yönlerini çokça araştıran kimselerdir. Yine bunlar hayvanların anatomisini derinlemesine araştırmışlar ve onlarda yüce Allah'ın eşsiz hikmetlerini ve eserinin ilginçliğini görerek her şeyin gâye ve maksadını bilen, hikmet sahibi bir Yaraticı'nın varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Yalnız anatomiyi bilen ve organların ilginç yararlarından haberdar olan kimsede hayvanın, özellikle de insanın yapısını mükemmel bir şekilde düzenleyen hakkında zorunlu bir bilgi meydana gelir. Fakat bu filozofların, tabiat üzerinde çok araştırma yaptıkları için, canlıyı tutan güçlerin normal mizâçtan kaynaklandığı hususunda büyük etki altında kaldıkları ortaya çıktı. Mesela insandaki akleden gücün mizâca bağlı olduğunu ve insanın mizâcı bozulunca bu gücün de bozulup yok olacağını sandılar. Bunların iddiasına göre bir şey yok olduğunda, onun artık geri döndürülmesi düşünülemez. Bu durumda nefis ölür ve bir daha dönmez. Böylece âhireti, cenneti, cehennemi, kıyameti ve hesap vermeyi inkâr ettiler. Onlara göre iyiliklere sevap, kötülöklere ceza diye bir şey yoktur. Sonunda dizginleri çözüldü, hayvanlar gibi şehevî arzulara dalıp gittiler.

İşte bunlar da zındıklardır. Çünkü imanın esası Allah'a ve âhiret gününe inanmaktır. Bunlar her ne kadar yüce Allah'a ve sıfatlarına inandırlarsa da âhiret gününü inkâr etmişlerdir.

3. Metafizikçiler (*el-ilâhiyyûn*): Üçüncü sınıfı oluşturan metafizikçiler ise Eflâtun'un hocası Sokrat, Aristoteles'in hocası Eflâtun ve Aristoteles gibi sonraki filozoflardır. Bu Aristoteles mantığı düzenleyen, ilimleri sistemleştiren, daha önce ele alınmayanları işleyip geliştiren ve düzensiz felsefî ilimleri olgunlaştırandır. Bu filozoflar, ilk iki sınıfı oluşturan materyalist ve naturalistlerin skandal derecesindeki hatalarını ortaya çıkararak reddettiler ki "Savaşta Allah müminlere yeter" [el-Ahzâb 33/25] âyeti uyarınca başkasının çarpışmasına gerek kalmadı. Sonra Aristoteles, Eflâtun ve Sokrat'ı, onlardan önceki metafizikçilerin görüşlerini, onlarla ilişkisi kalmayacak şekilde reddetti. Ancak onların küfür ve bid'at rezilliklerinin kalıntılarında kurtulmayı yine de başaramadı. O halde bunları ve bunların ardından giden İbn Sînâ, Fârâbî ve benzerlerini kâfir saymak gerekir. Öyle ki, Aristoteles'in ilmini aktarma konusunda hiçbir İslâm filozofu bu iki kişinin yaptığını başaramamıştır. Bu ikisinden başkasının naklettiği şey, okuyucunun kafasının alamayacağı derecede karıştırma ve çarpıtmadan uzak değildir. Halbuki anlaşılmayan bir şey nasıl red veya kabul edilebilir?! Bu iki kişinin aktardığı kadarıyla Aristoteles felsefesinin bize göre sağlıklı olan tamamı üç kısma ayrılır: Kâfir saymayı gerektiren hususlar, bid'atçı saymayı gerektirenler, asla karşı çıkılması gerekmeyen hususlar."

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Gazzâlî'nin otobiyografisindeki değerlendirmeleri çerçevesinde onun felsefeye yönelttiği eleştirilerin ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olduk.

Bölüm Soruları

1. Kesin olarak öğrendim ki bir ilmi son noktasına kadar kavramayan, hatta o alanı en iyi bilen düzeyine gelip sonra onun derecesini geçmeyen, o ilimde otorite sayılanın farkına varmadığı derinlik ve tehlikeleri sezmeyen kimse, o ilmin bozuk yönlerini farkedemez.

Gazzâlî'nin yukarıdaki fikirleri aşağıdakilerden hangisi ile aynı doğrultudadır?

A) Bir alanda eleştiri geliştirmek için o alanın uzmanı derecesinde bilgi sahibi olmak gerekir.

B) Bilim adamlarının her alanda söyledikleri söz önemlidir.

C) Çözümü zor olan sorunlarda çoğunluğun fikri her zaman önemlidir.

D) Dinin söz söylediği konularda tartışmak gereksizdir.

E) Üzerinde konuşulamayacak şey hakkında susmak gerekir.

2. Hasımlarının görüşlerini red ile uğraşırken,ın kitaplarındaki ifadeler tamamen kapalı, dağınık, açıkça çelişik ve bozuktur.

Gazzâlî'nin yukarıda bahsettiği ekol aşağıdakilerden hangisidir?

A) Filozoflar

B) Kelamcılar

C) Sûfiler

D) Mistikler

E) Bâtınîler

3. Aşağıdakilerden hangisinde Gazzâlî'nin "metafizikçiler" olarak tabir ettiği filozoflar doğru olarak verilmiştir?

A) Sokrat-Eflatun-Aristo

B) Tales-Pisagor-Empedokles

C) Kindî-Fârâbî-İbn Sînâ

D) Eflatun-Aristo-Plotinus

E) Herodot-Galen-Hipokrat

4. Gazzâlî'ye göre filozoflar Tanrı inançlarına göre kaç gruba ayrılmaktadır?

- A) Materyalistler-İdealistler-Realistler
- B) Realistler-İdealistler-Empiristler
- C) Rasyonalistler-Materyalistler-Empiristler
- D) Materyalistler-Naturalistler-Metafizikçiler
- E) Metafizikçiler-Empiristler-Deistler

5. Aşağıdaki isimlerden hangisi genel olarak felsefeye yönelttiği eleştiriyile tanınmaktadır?

- A) Gazzâlî
- B) Kant
- C) Yunus Emre
- D) Hegel
- E) Wittgenstein

Cevaplar

1)a, 2)b, 3)a, 4)d, 5)a

1. Gazzâlî'nin felsefeye yönelttiği temel eleştiri nedir?
2. Gazzâlî'ye göre materyalist filozofların iddiaları nedir?
3. Gazzâlî naturalist filozofların öğretilerini nasıl tasvir etmektedir?
4. Gazzâlî'ye göre metafizikçi filozoflar kimlerdir?
5. Metafizikçi filozofların Gazzâlî'ye göre düştükleri hatalar nelerdir?

10. FELSEFEYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER -III

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Gazzâlî'ye göre matematik ve mantıkla uğraşmanın din açısından değeri nedir?
2. Gazzâlî fizik bilimini hangi açılardan eleştirmektedir?
3. Gazzâlî'nin metafizik alanda filozofları tekfir ettiği üç meseleyi belirtiniz.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
10	Gazzâlî'nin felsefe kapsamındaki disiplinlere yönelik değerlendirmeleri hakkında bilgi sahibi olmak.	Okuyarak
10	Gazzâlî'nin din açısından felsefe disiplinlerine yönelik eleştirilerini öğrenmek.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- İlimler sınıflaması
- Teorik felsefe
- Pratik felsefe

Giriş

Bu bölümde Gazzâlî'nin otobiyografisinde felsefeye yönelttiği eleştirileri incelemeye devam edeceğiz. Bu çerçevede onun felsefî ilimlere yönelttiği eleştiriler bu bölümün konusunu oluşturmaktadır

10.1. Felsefeye Yöneltilen Eleştiriler

Gazzâlî, otobiyografisinde felsefe kapsamındaki disiplinleri tek tek ele alarak onların din açısından konumunu belirlemeye çalışmakta ve önemli eleştiriler yöneltmektedir:

“Bilmelisin ki bizim açımızdan filozofların ilgilendikleri ilimler matematik, mantık, fizik, metafizik, siyaset ve ahlâk olmak üzere altı kısma ayrılır.

1. Matematik: Matematik hesap, geometri ve astronomi ilimleriyle ilişkilidir. Onun olumlu ve olumsuz açıdan dinî meselelerle bir ilgisi yoktur, aksine onun sonuçları, anlayıp bildikten sonra inkârı mümkün olmayan kanıtlara dayanır. Fakat matematik iki tehlike doğurmuştur:

Birincisi, bu ilmi araştıran kimse onun incelikleri ve kanıtlarının açıklığı karşısında hayrete düşer ve bu sebeple filozoflara iyimser gözle bakar; böylece filozofların bütün bilgisinin açıklık ve güvenilirlik bakımından matematik gibi olduğunu sanır. Sonra da onların dillerde dolaşan küfrünü, pasif tanrı anlayışını ve dini küçümsemelerini iştirip körükörüne taklit yoluyla küfre düşer ve şöyle der: “Eğer din gerçek olsaydı bu husus, bu ilmi araştıran filozofların gözünden kaçmazdı!” Bu kimse onların küfür ve inkârını iştirip öğrenmekle gerçeğin, dini inkâr etmek olduğunu ispata yeltenir. Ben, bu kadarcık bilgisiyle hak yoldan sapan nicelerini gördüm ve dayanakları da bundan başkası değildi. Böyle birine: “Bir sanatta uzman olanın her sanatta uzman olması gerekmez; mesela iyi bir fakîh ve kelâmcının tıpta uzman olması icab etmediği gibi, akîl ilimleri bilmeyenin grameri de bilmemesi gerekmez. Aksine her ne kadar başka alanlarda bilgisiz ahmak düzeyinde kalsalar da her sanatta başkalarını geride bırakarak en üst rütbeye ulaşan uzmanlar vardır. Demek oluyor ki, eskilerin matematik alanındaki görüşleri kanıt, metafiziğe dair düşünceleri ise tahmine dayanmaktadır. Bu durumu ancak tecrübe eden ve derinlemesine inceleyen kimse bilebilir” denildiği zaman, o taklidi benimseyen kimse bu yaklaşımı kabule yanaşmayıp, nefsânî arzularının baskısı, tembellik duygusu ve akıllı gözükme hevesiyle hareket ederek yine de filozofların bütün bilgisine iyimser gözle bakmaya devam eder. İşte bu büyük bir kötülüktür. Bu yüzden bu ilimlerin derinliklerine dalmak isteyen herkesi engellemek gerekir. Her ne kadar bu ilimlerin din ile bir ilişkisi yoksa da değil mi ki filozofların başlangıç ilimlerinden sayılmaktadır, onların kötülük ve uğursuzlukları buna da geçer. Bu tehlikeye düşüp de dinden sıyrılmayan ve takva dizginini başından çözmeyen pek az kimse vardır.

İkinci tehlike, İslâm’ın câhil dostlarından kaynaklanmıştır. Bunlar filozoflara ait bütün ilimleri inkâr etmenin dine yardım sayılacağını sanmış ve onların câhil olduklarını ileri sürerek bütün ilimlerini reddetmişlerdir. Hatta Ay ve Güneş tutulması ile ilgili görüşlerine karşı çıkararak bunun dine ters düştüğünü sanmışlardır. Bu durum, Ay ve Güneş tutulmasını kesin delillerle bilen bir kimsenin kulağına varınca, o kendi kanıtlarından şüphe etmez, fakat İslâm’ın cehâlet ve kesin kanıtlamanın inkârı üzerine kurulduğuna inanır. Böylece felsefeye karşı sevgisi, İslâm’a karşı da kini artar. Bu ilimlere karşı çıkarak İslâm’a yardım edeceğini sanan kimse dine karşı büyük bir cinayet işlemiştir. Halbuki dinin olumlu ve olumsuz anlamda bu ilimlere herhangi bir müdahalesi olmadığı gibi, bu ilimlerin de dinî meselelere müdahalesi yoktur. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “Güneş ve Ay yüce Allah’ın âyetlerinden iki

âyettir, bir kimsenin ölmesi veya doğmasıyla tutulmazlar. Bu olayı gördüğümüz zaman yüce Allah'ı zikre ve namaza koyulun"¹ hadisinde Güneş ve Ay'ın yörüngelerini, birleşme veya belli bir konumda karşılaşmalarını bildiren hesap ilmini inkârı gerektiren bir şey yoktur. Hadisin devamı olarak zikredilen "fakat Allah bir şeye tecellî ettiği zaman o şey O'na boyun eğer" şeklindeki fazlalık, güvenilir kaynaklarda asla bulunmamaktadır. İşte matematik ve hakkındaki hüküm bundan ibarettir.

2. Mantık: Mantığın da olumsuz ve olumlu anlamda din ile bir ilişkisi yoktur. O, kanıtlama (*burhân*) ve kıyas yöntemlerinin, kanıtlamada kullanılan öncüllerin şartları ve nasıl düzenlendiği ile doğru tarifin şartları ve nasıl yapıldığının, ayrıca bilginin ya terimlerle elde edilen kavramlardan ya da kanıtlama ile ulaşılan önermelerden ibaret olduğunun araştırılmasıdır. Bunda da karşı çıkılması gereken bir şey yoktur. Aksine mantık, kelâmcıların ve düşünürlerin kanıtlama türünden anlattığı bir şeydir. Ne var ki mantıkçılar onlardan sadece kullandıkları ifade ve terimler ile tarif üzerinde fazlaca durup ayrıntılara inmeleriyle ayrılırlar. Bu konuda onlardan bir örnek vermek gerekirse: "Her A'nın B olduğu belli ise B'nin bir kısmının A olması gerekir; yani her insanın canlı olduğu belli ise bazı canlıların insan olması gerekir." Bunu mantıkçılar "tümel olumlu tikel olumlu olarak döndürülür" diye ifade ederler. Bunun, dince önemli sayılan şeylerle ne ilgisi var ki karşı çıkılsın. Karşı çıkılacak olursa bu, mantıkçıların, dini korumanın bu tür karşı çıkışlara bağlı olduğunu sanan kimsenin aklından hatta dininden şüphe etmelerinden başka bir şey sağlamaz. Evet, onların da bu ilimde bir tür haksızlıkları sözkonusudur. Şöyle ki; mantıkçıların kesin kanıt için ileri sürdükleri şartların mutlaka kesin bilgiye götüreceği bildirilir. Fakat bu şartları dinî amaçlar için kullandıklarında onlara bağlı kalmaları mümkün değildir. Aksine bu konuda son derece esneklik gösterirler. Ayrıca mantığı inceleyen bir kimse onun açık seçik olduğunu görüp benimseyince filozoflardan nakledilen inkârların da mantık delilleri gibi güçlü olduğunu sanır ve böylece daha metafiziğe ulaşmadan çabucak küfre düşebilir. İşte bu tehlike de inkâra yol açar.

3. Fizik ilmi: Bu ilim gökler ve yıldızlar âleminin maddesini, onların altında bulunan su, hava, toprak ve ateş gibi birleşik olmayan cisimleri; hayvan, bitki, madenler gibi birleşik cisimleri ve bunların değişim, dönüşüm ve karışımını sağlayan sebepleri araştırır. Bu, hekimin insan bedenini, ona hizmet eden başka organları ve mizâcın değişmesinin sebeplerini araştırmasına benzer.

Tıbbı karşı çıkmak dinin şartlarından olmadığı gibi, fiziğe karşı çıkmak da dinin şartlarından değildir. Bu konuda sadece *Tehâfütü'l-felâsife* [*Filozofların Tutarsızlığı*] adlı kitabımızda anlattığımız belli meseleler reddedilir. Onların dışındakilere de karşı çıkmak gerekir. Düşünüldüğünde karşı çıkılanların reddedilenlerin kapsamında bulunduğu anlaşılır. Bu konuda işin aslı şudur: Bilmelisin ki tabiat yüce Allah'ın iradesine bağlıdır, kendi başına bir şey yapamaz. Ancak Yaratıcısı sayesinde işlev görür. Güneş, Ay, yıldız ve tabiat güçleri

¹ Buhârî, Kûsûf 1, 2, 4, Nikâh 88, Bed'ü'l-halk 4; Müslim, Kûsûf 1; Ebû Dâvud, Salât 261, 262, 265; İbn Mâce, İnkâmetü's-salât ve's-sünne 152; *Muvatta'*, Salâtü'l-kûsûf 1; Dârimî, Salât 187; Nesâî, Kûsûf 1, 3, 4, 5; Ahmed b. Hanbel, I/298, I/358, II/109, II/118, II/119.

O'nun emrine bağlıdır; bunlardan hiçbiri kendiliklerinden bir işleve sahip değildir.

4. Metafizik: Filozofların en çok yanıldıkları alan metafiziktir. Onlar mantıkî kanıtlamalarda öne sürdükleri şartlara bağlılık göstermediler ve bu sebeple metafizikte pek çok görüş ayrılığına düştüler. Fârâbî ve İbn Sînâ'dan naklolunduğuna göre bu konuda Aristoteles'in doktrini İslâm kelâmcılarının görüşüne yakındır. Fakat düştükleri hatanın hepsi aslında yirmi meseleye dayanır. Bunların üçünden dolayı onları tekfir etmek, on yedisinden dolayı da bid'atçı saymak gerekir. Onların bu yirmi mesele hakkındaki görüşlerini geçersiz kılmak için *Tehâfütü'l-felâsife* kitabını yazdık.

Bütün müslümanların görüşüne aykırı düşen o üç mesele şudur:

“Cesetler dirilmez, ödüllendirilecek ve cezalandırılacak olan sadece ruhlardır, cezalar cismânî değil ruhânîdir.” Ruhâniyeti ispat edip kabul etmişlerdir ki gerçekten de öyle olacaktır. Fakat cismâniyeti kabul etmemişlerdir. Bu görüşleriyle de şeriati inkâr etmiş sayılırlar.

O meselelerden biri de “yüce Allah küllîleri bilir, cüz'îleri bilmez” sözleridir. Bu da yine apaçık bir küfürdür. Halbuki bu konudaki gerçek “Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey bile O'ndan gizli kalmaz” [Sebe' 34/3] şeklinde ifade edilmiştir.

O meselelerden bir diğeri de âlemin ezeli olduğu hakkındaki görüşleridir. Müslümanlardan hiç kimse bu meseleleri kabule yanaşmamıştır.

Bu meselelerin dışında sıfatları inkâr etmeleri, “Allah zâta katılan bir sıfatla değil zâtıyla bilir” ve buna benzer sözleri Mu'tezile'nin görüşüne yakındır. Böyle bir görüşü benimseyen Mu'tezile'yi kâfir saymak gerekmez. Biz *Faysalu't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka* adlı kitabımızda kendi mezhebinin görüşüne muhalif olan herkesi tekfire yeltenenlerin tutumlarının yanlış olduğu hususunu anlattık.

5. Siyaset: Filozofların siyaset alanındaki bütün görüşleri, dünya ve devlet işleriyle ilgili kamu yararını ifade eden hikmetlere dayanır. Onlar bunu yalnızca yüce Allah'ın peygamberlere indirdiği kitaplardan ve önceki peygamberlerden naklolunan hikmetlerden almışlardır.

6. Ahlâk: Filozofların ahlâk alanındaki bütün görüşleri, nefsin nitelik ve huylarını belirlemeye, onun cins ve türlerini, kötülüklerinin nasıl iyileştirileceğini ve bu konuda yapılması gerekenleri anlatmaya dayanır. Onlar bunu da yalnız sûfilerin görüşlerinden almışlardır. Sûfiler kendilerini Allah'a veren, O'nu zikre devam eden, nefsin isteklerine karşı koyup dünya lezzetlerinden yüz çevirerek yüce Allah'ın yoluna koyulan kimselerdir. Sûfilerin nefsin huyları, kısımları ve kötü davranışlarına ilişkin olarak açıkladıkları şeyler, onlara mücâhede sırasında malum olmuş; filozoflar da bâtil düşüncelerini geçerli kılmak üzere onları alıp kendi görüşlerine katarak [halka] hoş görünme yoluna gitmişlerdir. Onların yaşadığı çağda, hatta her çağda kendini Allah'a veren bir topluluk vardır; yüce Allah dünyayı onlarsız bırakmaz. Onlar dünyayı yerinde tutan kazıklardır. Onların bereketiyle yeryüzüne rahmet iner.

Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber: “Onların sayesinde yağmura ve rızka kavuşuyorsunuz, Ashâb-ı Kehf onlardandır”² buyurmuştur. Kur’ân’ın ifadesine göre bunlar (Ashâb-ı Kehf) geçmişte yaşamışlardır.

İşte filozofların, peygamberlerin ve sûflilerin görüşlerini kendi kitaplarına katmalarından, biri kabul edenler, diğeri reddedenlerle ilgili olmak üzere iki tehlike doğmuştur:

Reddedenlerle ilgili olan tehlike gerçekten büyüktür; çünkü bazı kıt akıllılar, eğer bu görüşler filozofların kitaplarında varsa ve onların bâtil görüşleriyle karışmışsa terkedilmeleri ve anılmamaları, hatta ananlara karşı çıkılması gerekir sanmışlardır. Çünkü onlar bu görüşleri ilk defa filozoflardan işitince, kıt akıllılarına, söyleyen bâtil olduğundan bunların da bâtil olduğu fikri gelmiştir. Sözelimi bir Hıristiyandan “Allah’tan başka ilah yoktur, İsa Allah’ın resûlüdür” sözünü işitince, Hıristiyan bu sözüyle mi yoksa Hz. Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğini inkâr etmekle mi kâfir olmuştur? Bunu düşünüp hesaba katmadan “bu Hıristiyan sözüdür” diyerek karşı çıkar. Şayet yalnız inkâr ettiği için kâfir sayılıyorsa, inkâr ettiğinin dışında kalan ve özünde hak olan görüşlerine, Hıristiyan hak olduğunu kabul etse bile karşı çıkmak gerekir. Kıt akıllıların âdeti işte budur: Kişileri hak ölçüsü ile değil, hakkı kişilere bağlı olarak tanır. Akıllı adam, müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib’in -Allah ondan râzı olsun- sözüne uyar. Demişti ki: “Hakkı kişilerle tanıma, hakkı tanırsan hak ehlini de tanımış olursun.” O halde akıllı kimse önce hakkı tanır, sonra sözün özüne bakar; eğer hak ise, söyleyen[in düşüncesi] yanlış da olsa doğru da olsa o sözü kabul eder. Hatta akıllı kimse sapıkların sözleri arasından hakikati çıkarmaya çalışır ve bilir ki altının madeni topraktır. O halde sarrafın, kendine güveniyorsa, saf altını sahtesinden ayırmak üzere elini kalpazanın kesesine sokmasında bir sakınca yoktur. Kalpazanla alışveriş yapmaktan işini bilen sarraf değil, sadece köylü menedilir; sahilde dolaşmaktan iyi yüzücü değil, yüzme bilmeyen acemi engellenir; yılan dokunmaktan becerikli efsuncu değil, çocuk alıkonulur.

Hayatıma yemin ederim ki, hakkı bâtıldan, doğruluğu sapıklıktan ayırt etme konusunda insanların çoğu kendilerini becerikli, uzman, yetkin akıl sahibi ve tam donanımlı sandıklarından, onları sapıkların kitaplarını okumaktan olabildiğince menetmek için bu kapıyı tamamen kapamak gerekir. Her ne kadar halk, anlattığımız bu tehlikeden kendini kurtarsa da anlatacağımız ikinci tehlikeden asla kurtaramaz.

Bazı kimseler bizim din ilimlerinin sırlarına ilişkin eserlerimizde yer alan bazı ifadelere itiraz etmiştir. Bunlar henüz ilimlerin inceliklerine tam vâkıf olmayan, mezheplerin en son hedefinin ne olduğu konusunda kalp gözü açılmamış kimselerdir. Sanırlar ki bu ifadeler öncekilerden alınmıştır. Halbuki bunların bir kısmı zekâ ürünüdür ve bir başkasının söylediğiyle örtüşmesi pekâlâ mümkündür; bazısı dinî kitaplarda, çoğu da manaca sûflilerin kitaplarında yer almıştır. Farzet ki o ifadeler yalnız onların kitaplarında mevcuttur, eğer onlar özünde mâkul, kanıtla desteklenmiş, Kitap ve sünnete de aykırı değilse niçin uzak durulup karşı çıkılması gereksin?! Eğer biz bu kapıyı açacak ve yanlış düşünceli birinin aklına geldi

² Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi‘*, XI/250; Heysemî, *Mecme‘ü’z-zevâid*, XI/63.

diye “gerçek”ten yüz çevirecek olursak, birçok hakikatten vazgeçmemiz gerekir. Ayrıca Kur’ân’daki bir kısım âyetlerden, Peygamber’in hadislerinden, öncekilerle ilgili seleften naklonulan hikâyelerden, hükemâ ve sûflerin sözlerinden de vazgeçmemiz icab eder. Çünkü *İhvânü’s-Safâ* adlı kitabın sahibi kendi görüşlerini desteklemek ve o sayede ahmakların kalbini bâtil düşüncesine yönlendirmek için kitabında bunlara yer vermiştir. Bu durum, yanlış düşünce sahiplerinin kendi kitaplarında hakka yer vermek sûretiyle onu bizim elimizden çekip almalarına yol açar. Âlimin en aşağı derecesi, tecrübesiz câhilden ayırt edilir olmasıdır. Bu yüzden o, balı hacamat şişesinde görse bile ondan tiksizmez; iyi bilir ki o şişe balı bozmaz. İnsan mizâcının ondan tiksizmesi, hacamat şişesinin yalnız kirli kan için yapılmış olmasından kaynaklanan kör cehâlete dayanır. Nitekim câhil kişi, kanın şişede bulunması sebebiyle tiksinti verdiğini sanır; bilmez ki kan özündeki bir nitelikten dolayı tiksindiricidir. O nitelik balda bulunmadığına göre balın şişede olması ona bu niteliği kazandırmaz; öyleyse ondan tiksizmek gerekmez. İşte halkın çoğunu etkisi altında bulduran, bu yanlış kuruntudur. Mesela sen bir sözü halkın güven duyduğu birine isnad etsen, bâtil dahi olsa o sözü kabul ederler. Şayet onu halkın güven duymadığı birine isnad etsen, onu hakikat bile olsa reddederler. Demek oluyor ki insanlar daima hakkı kişilerle tanır, kişileri hak ölçüsüyle tanımaz. Bu ise koyu bir sapıklıktır. İşte red ile ilgili tehlike budur.

İkinci tehlike, kabul edenlerle ilgilidir. *İhvânü’s-Safâ* ve başka filozofların kitaplarına göz gezdiren kimse onların peygamberî hikmetleri ve sûflerin sözlerini kendi ifadeleriyle karıştırdıklarını görünce benimseyip kabul edebilir ve onlar hakkında iyi düşünmeye başlar. Böylece iyimserlik duygusuyla onların bâtil ile karışık görüşlerini çabucak kabul eder ve iyi bir iş yaptığını sanır. Bu da bâtila kapılmanın bir türüdür. İşte bu tehlikeden dolayı filozofların sakıncalı ve aldattıcı olan kitaplarının okunmasını engellemek gerekir. Tıpkı iyi yüzemeyen birini nehir kenarında gezinmekten korumak gerektiği gibi halkı da bu kitapları okumaktan korumak gerekir. Aynı şekilde çocuğu yılan dokunmaktan korumak gerektiği gibi halkı da o sözlerle karışık ifadeleri dinlemekten korumak icab eder. Yine efsuncunun, çocuğunun kendisini örnek alacağını tahmin ettiği zaman, bile bile onun yanında yılan dokunmaması ve onu bundan sakındırması gerektiği gibi gerçek âlimin de böyle olması gerekir. Uzman bir efsuncu yılanı yakaladığında, zehirle panzehiri ayırt ederek ondan panzehiri çıkarıp zehri etkisiz kıldığı zaman, muhtaç olanlardan panzehiri esirgememelidir. İşini bilen sarraf da böyledir; elini kalpazanın kesesine soktuğu zaman oradan hâlis altını çıkarıp sahtesini atar. O da ihtiyacı olandan geçer akçeyi esirgememelidir. Âlim de böyledir. Panzehire ihtiyacı olanın bunun zehirli yilandan elde edildiğini bilerek tiksizmesi durumunda bunu ona anlatmak icab eder. Mala ihtiyacı bulunan dardaki bir fakir de kalpazanın kesesinden çıkarılan altını kabule yanaşmadığı zaman ona bunun sırf bilgisizlikten kaynaklandığını, bu nefretin kendisini amacına ulaşmaktan mahrum edeceğini hatırlatmak gerekir. Yine kalp para ile geçer akçenin birarada bulunmasının geçersiz geçerli yapmadığı gibi geçerliyi de geçersiz kılmayacağı anlatılmalıdır. Aynı şekilde hak ile bâtilin birarada bulunması bâtili hak yapmadığı gibi hakkı da bâtil yapmaz. İşte felsefenin tehlike ve zararı konusunda anlatmak istediğimiz bu kadardır.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Gazzâlî'nin otobiyografisi bağlamında onun felsefe disiplinlerini nasıl değerlendirdiğini ve ne tür eleştiriler yönelttiğini öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Gazzâlî'ye göre filozofların kesin kanıtlar ortaya koyduğu disiplinler aşağıdakilerden hangisinde doğru olarak verilmiştir?

- A) metafizik-ahlak
- B) fizik-matemetik
- C) mantık-matematik
- D) siyaset-ahlak
- E) metafizik-fizik

2. Âlimin en aşağı derecesi, tecrübesiz câhilden ayırt edilir olmasıdır. Bu yüzden o, balı hacamat şişesinde görse bile ondan tiksizmez; iyi bilir ki o şişe balı bozmaz. İnsan mizâcının ondan tiksizmesi, hacamat şişesinin yalnız kirli kan için yapılmış olmasından kaynaklanan kör cehâlete dayanır.

Yukarıda verilen metinde anlatılmak istenen aşağıdakilerden hangisidir?

- A) Bir fikri sanunanına göre değil gerçekliğine göre değerlendirmek gerekir.
- B) Cahil insanlar gördüklerine göre hükmederler.
- C) Genellemeler yapmak yanlıştır.
- D) Eleştiri olmadan düşünce üretilemez.
- E) Bilgi ile eylem birbirinden ayrılamaz.

3. Gazzâlî'ye göre filozoflar kendisinin tekfir ettiği üç mesele dışındaki görüşlerinde aşağıdaki kelimelerden hangisine yakın görüşler ileri sürmektedirler?

- A) Eş'arîlik
- B) Mu'tezile
- C) Vâkıfiye
- D) Mâturîdiye
- E) Sofestâiye

4. Aşağıdakilerden hangisi Gazzâlî'ye göre felsefî ilimlerin bir parçası değildir?

- A) Ahlak

B) Siyaset

C) Kelam

D) Fizik

E) Matematik

5. Gazzâlî'nin felsefe eleştirisini ortaya koyduğu eserin orijinal adı aşağıdakilerden hangisidir?

A) el-Munkız mine'd-dalâl

B) Tehâfütü'l-felâsife

C) İhyâu ulûmi'd-dîn

D) Mizânu'l-amel

E) Makâsıdu'l-felâsife

Cevaplar

1)c, 2)a, 3)b, 4)c, 5)b

1. Gazzâlî'ye göre matematik ve mantıkla uğraşmanın din açısından değeri nedir?

2. Gazzâlî fizik bilimini hangi açılardan eleştirmektedir?

3. Gazzâlî'nin metafizik alanda filozofları tekfir ettiği üç meseleyi belirtiniz.

4. Gazzâlî filozofların ahlak ve siyasete dair görüşlerinin hangi kaynaklardan beslendiğini düşünmektedir?

5. Gazzâlî'ye göre filozofların ahlak alanındaki eserlerini okumanın faydaları ve zararları nedir?

11. FELSEFE SAVUNUSU

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

11.1. Felsefe Savunusu

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İbn Rüşd felsefeyi nasıl tanımlamaktadır?
2. İbn Rüşd'ün tanımına göre felsefenin işlevi ile din arasında nasıl bir ilişki vardır?
3. İbn Rüşd'e göre felsefe ve dinin süt kardeş olması ne demektir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
11	İbn Rüşd'ün felsefe anlayışını öğrenmek.	Okuyarak
11	İbn Rüşd'ün din-felsefe ilişkisine dair görüşlerini öğrenmek.	Okuyarak
11	İbn Rüşd'ün felsefeye yöneltilen eleştirilere verdiği cevapları öğrenmek	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Tevil
- Vâcib
- Müteşâbih

Giriş

Felsefeye yöneltlen eleştiriler filozoflar tarafından felsefenin savunulması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu derste, bu savunuların en meşhuru olan İbn Rüşd'ün *Faslu'l-makâl* adlı eserinin ilgili kısımları incelenecektir.

11.1. Felsefe Savunusu

Felsefeye yönelik eleştirilere, özellikle de Gazzâlî'nin eleştirilerine İbn Rüşd'ün verdiği cevap felsefe adına yapılan savunular içinde en çok bilinenidir. İbn Rüşd, *Din-Felsefe İlişkisi Hakkında Son Söz* anlamına gelen *Faslu'l-makâl* adlı eserinde şöyle demektedir:

“Bu makalede amaç, dinî (*şer'î*) görüş açısından felsefe ve mantık ilimleri alanında inceleme yapmanın dinen câiz mi, sakıncalı mı, yoksa emredilen bir husus mu olduğunu, eğer böyleyse bunun tavsiye (*nedb*) mi, yoksa zorunluluk (*vücûb*) mu ifade ettiğini araştırmaktır.

Deriz ki: Eğer felsefenin işlevi var olanlar üzerinde inceleme yapmaktan ve onları Allah'ın varlığını göstermeleri açısından değerlendirmekten öte bir şey değilse -bununla onların yaratılmış olmalarını kastediyorum, çünkü var olanlar Allah'ın varlığına ancak yapılarının iyi bilinmesi sayesinde tanıklık ederler; ayrıca varlığın yapısı iyi bilindiği sürece Allah hakkındaki bilgi de daha tam olur- din de, var olanların incelenmesini tavsiye ve teşvik ediyorsa, açıktır ki, felsefe kavramının delâlet ettiği şey, din açısından zorunlu ya da tavsiye edilen bir husustur. Dinin var olanları akılla değerlendirmeye ve onları akılla bilmeye çağırıldığı, şâni yüce Allah'ın Kitabı'nın birçok âyetinde apaçıktır. “Ey akıl sahipleri, ibret alın!” [el-Haşr 59/2] âyeti aklî kıyası veya hem aklî hem de dinî kıyası birlikte kullanmanın zorunlu olduğuna dair bir nasıttır. “Göklerin ve yerin hükümlanlığına, Allah'ın yarattığı her şeye bakmazlar mı?” [el-A'râf 7/185] âyeti de bütün var olanların üzerinde düşünüp araştırma yapmaya dair bir nasıttır.

Yüce Allah, bu ilmi kendisine özel kılarak şereflendirdiğini bildirdiği Hz. İbrahim (a.s.) hakkında der ki: “Böylece biz, kesin olarak iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin hükümlanlığını gösteriyorduk” [el-En'âm 6/75], “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine bakmazlar mı?” [el-Gâşiyeye 88/17-18], “(...) göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (...)” [Âl-i İmrân 3/191]. Bu konuda daha başka sayılamayacak kadar çok âyet vardır.

Dinin (*şer'*), var olanları akılla düşünüp incelemeyi ve değerlendirmeyi zorunlu kıldığı, değerlendirmenin de bilinenden bilinmeyi çıkarmaktan öte bir şey olmadığı -ki bu da kıyastır ve kıyas yoluyla- kesinleştiğine göre var olanları aklî kıyasla incelememiz zorunludur.

Açıktır ki, dinin özendirip teşvik ettiği bu çeşit akıl yürütme “burhân” adı verilen en mükemmel kıyas türüyle yapılan en mükemmel akıl yürütme türüdür. Din, yüce Allah'ı ve var ettiklerini, kanıtlama yöntemiyle bilmeyi teşvik ettiğine göre, şâni yüce Allah'ı ve öteki varlıkları kanıtlama yöntemiyle bilmek isteyen kimse için en elverişli (*efdal*) veya zorunlu olan, her şeyden önce kanıtlama türlerini ve şartlarını, ayrıca kanıta dayalı kıyasın diyalektik (*cedelî*), retorik (*hatâbî*) ve sofistik (*mugâlitî*) kıyastan ne ile ayrıldığını bilmektir. Bu ise öncelikle mutlak kıyasın ve türlerinin ne olduğunu, kıyas sayılan ve sayılmayanların ne olduğunu bilmek üzere hazırlık yapmaksızın mümkün değildir. Aynı şekilde bu da kıyası oluşturan bölümleri yani öncülleri ve türlerini bilmeksizin mümkün değildir. Öyleyse dine inanan ve var olanlar üzerinde düşünüp inceleme emrini tutan kimsenin bu incelemeden önce,

çalışmaya nisbetle araç-gerecin durumu ne ise akıl yürütmeye nisbetle aynı durumda olan bu şeyleri bilmesi zorunludur. Nasıl ki fakih, ilâhî hükümler üzerinde derinlemesine düşünme emrinden, kıyas sayılan ve sayılmayan bütün türleriyle birlikte fikhî kıyasları bilmenin zorunlu olduğu sonucunu çıkarıyorsa, aynı şekilde ârif olan kişinin de var olanlar üzerinde düşünme emrinden aklî kıyas ve türlerini bilmenin zorunlu olduğu sonucunu çıkarması gerekmektedir, hatta bu ona çok daha lâyıktır. Çünkü eğer fakih, yüce Allah'ın “Ey akıl sahipleri, ibret alın!” [el-Haşr 59/2] âyetinden fikhî kıyası bilmenin zorunlu olduğunu çıkarıyorsa, Allah'ı hakkıyla bilen ârifin de bundan aklî kıyası bilmenin zorunlu olduğu sonucunu çıkarması ne kadar uygun ve yerindedir!

Biri kalkıp da aklî kıyas hakkında “bu tür bir akıl yürütme şekli bid'attır, çünkü bu İslâm'ın ilk dönemlerinde yoktur” diyemez. Zira aynı şekilde o dönemde fikhî kıyas ve türleri üzerinde akıl yürütme de yoktu; bu, ilk dönemden sonra ortaya çıkan bir şeydir. İşte aklî kıyas hakkında da aynen bu şekilde düşünmemiz gerekmektedir. Bunun da bir sebebi bulunmakla beraber burası onu anlatmanın yeri değildir. Zaten Haşviyye'den az bir topluluk dışında bu dinin mensuplarının çoğu, aklî kıyası kabul etmektedir. onlara da naslardan gereken cevap verilmiştir.

Din açısından fikhî kıyas üzerinde araştırma yapmak gerektiği gibi aklî kıyas üzerinde inceleme yapmanın da zorunlu olduğu kesinlik kazandığına göre, açıktır ki, bizden öncekilerden biri aklî kıyas ve türlerini araştırmamışsa bizim onu araştırmaya başlamamız ve bu konudaki bilginin tam olması için sonraki neslin öncekilerden yardım alması zorunludur. Ne var ki, tıpkı bir kişinin fikhî kıyasın türleri için gereken bütün bilgiyi çıkarıp ortaya koymasının zorluğu gibi, bir insanın bu konuda gereken her şeye kendisinin başlayarak üstesinden gelmesi ya zordur veya imkânsızdır; hatta aklî kıyası bilmek [fikhî kıyasa oranla] bu duruma daha da uygun düşmektedir. Kaldı ki, bizden başkaları bu konu üzerinde araştırma yapmış ise açıktır ki, araştırdığımız alanda görüşleriyle bizi önceleyenlerden yardım almamız gerekmektedir. O bizden başkası ister bizim dinimizden olsun ister olmasın, farketmez. Çünkü kurban kesmenin dine uygun olması için kullanılan âletin gereken şartları taşıması durumunda, bizim dinimizden olan birine veya olmayan birine ait bulunmasının bir önemi yoktur. Bizden başkaları derken İslâm milletinden önce eskilerden bu konular üzerinde düşünenleri kastediyorum.

Durum böyle olunca [yani] aklî kıyas hakkında gereken her şeyi öncekiler tam anlamıyla araştırdıklarına göre, bizim onların kitaplarına el atmamız, bu konuda söylediklerini incelememiz gerekmektedir. Şayet söylediklerinin hepsi doğru ise kabul ederiz; onların arasında doğru olmayan varsa onlara da dikkat çekeriz.

Bu tür incelemeyi bitirdiğimizde var olanlar ve onların ilâhî sanatı gösteren yönleri üzerinde değerlendirme yapmak için gereken araç-gereci edindiğimize göre -çünkü sanattan anlamayan sanat eserini, sanat eserini bilmeyen de sanatkârı (Allah'ı) bilemez- artık var olanlar üzerinde sıradüzenine göre kesin kanıta dayalı kıyas yoluyla elde ettiğimiz bilgilerden yararlanarak araştırma yapmaya başlamamız gerekmektedir.

Yine açıktır ki, var olanlar hakkındaki bu amacımız ancak matematik ilimleri

örneğinde olduğu gibi onların birer birer araştırılmasıyla ve bu konuda sonrakilerin öncekilerden yardım almasıyla gerçekleşir. Mesela yaşadığımız şu dönemde geometri sanatının ve aynı şekilde astronominin bulunmadığını ve bir insanın kalkıp kendi başına gök cisimlerinin büyüklüğünü, şekillerini, aralarındaki uzaklığı anlamaya çalıştığını varsaysak, o kişi bunlara asla güç yetiremez. O kimse yaratılışa insanların en zekisi olsa bile vahiy veya vahiy benzeri bir bilgi olmadıkça Güneş'in ve diğer yıldızların yeryüzüne göre büyüklüğünün ne olduğunu bilemez. Aksine ona Güneş'in dünyadan yüz elli veya yüz altmış kat daha büyük olduğu söylenecek olsa kuşkusuz bunu söyleyeni deli sayacaktır. Halbuki bu, astronomi ilminde kanıtlanmış bir husustur ve o ilimde uzman olan birisi bundan asla şüphe etmez. Bu konuda matematik disiplini ile en uygun düşen usûl-i fıkıh ve fikhın kendisidir. Bu konudaki inceleme ve araştırmalar uzun zaman zarfında tamamlanmıştır. Şayet bugün bir insan kalkıp kendi başına Mağrib ülkesi dışında kalan koca İslâm coğrafyasındaki mezheplere mensup düşünürlerin aralarındaki tartışma konusu olan ihtilafli meselelere dair ortaya koydukları bütün delilleri bilmeye kalksa elbette gülünç duruma düşer. Çünkü bu iş tamamlanmış olduğu halde o kimse için imkânsız bir şeydir. Bu hususun sadece ilmî disiplinlerde değil, aksine uygulamalı (*amelî*) disiplinlerde de böyle olduğu kendiliğinden bellidir. Zira bir insanın tek başına herhangi bir sanatı ortaya koymaya gücü yetmezken, sanatların sanatı olan felsefeye nasıl gücü yetebilir?!

Bu böyle olduğuna göre, var olanlar hakkında geçmiş milletlere ait kanıtlama şartlarının gerektirdiği bir inceleme ve değerlendirmeye rastlarsak onların bu konuda söylediklerine ve kitaplarında yazdıklarına bakmamız icab eder. Gerçeğe uyanlarını alıp kabul ederiz ve bundan mutlu olur onlara da teşekkür ederiz. Gerçeğe uymayanlara ise dikkat çeker, ondan sakındırırız ve kendilerini mâzur görürüz.

Bu anlatılardan belli olmuştur ki, şayet kitaplarında ortaya koydukları amaç, dinin bizi yönlendirip teşvik ettiği amaçla aynı ise, öncekilerin kitaplarını incelememiz dinî bir zorunluluktur. Dolayısıyla ehliyetli olan birinin bu konuda inceleme yapmasını yasaklayan kimse, dinin insanları Allah'ı bilmeye çağırdığı kapıdan onları döndürmüş olur. Bu da, Allah'ı hakkıyla bilmeye götüren araştırma yapma kapısıdır (yöntemidir). O halde bu, koyu bir cehâlet ve yüce Allah'tan uzaklaştıran bir anlayıştır. Bu konuda ehliyetli olan ise iki özelliği kendisinde toplayan kimsedir. Bunlardan birincisi doğuştan gelen zekâ, ikincisi ise dinî adâlet ile ilmî ve ahlâkî fazilettir.

Eğer bir kimse aklî ilimler alanında araştırma yaparken ya yaratılışındaki eksiklikten veya kullandığı yöntemin kötülüğünden yahut duygularının ağır basmasından yahut da onlardaki incelikleri kendisine anlatıp yol gösterecek bir öğretici bulamamasından ya da bu sebeplerin hepsinin veya birden fazlasının biraraya gelmesinden dolayı sapıtır ve ayağı kayarsa, bundan hareketle o alanda araştırma yapma ehliyetine sahip olanı engellememiz gerekmez. Çünkü bu türden bir zararın gelmesi, öze ilişkin olmayıp ârızî bir durumdur. Öyleyse özü ve yapısı gereği yararlı olan bir şeyin; onda ârızî olarak bulunan bir zarar dolayısıyla terkedilmesi gerekmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber, kardeşinin ishal olduğunu söyleyen kimseye bal şerbeti içirmesini tavsiye etmiş, bu yüzden ishal artınca da o şahıs Hz. Peygamber'e şikâyette bulununca Hz. Peygamber, "Allah doğru, fakat kardeşinin

karnı yalan söylüyor” buyurmuştur.³

Hatta biz deriz ki, birtakım bayağı kimselerin felsefe üzerinde yaptıkları araştırmalar yüzünden sapıtmış olduklarını sanarak, ehil olanların felsefe kitaplarını incelemelerini yasaklamak, tıpkı bazı kimseler soğuk suyun boğazlarında düğümlemesi sonucu ölmüştür diye, susuz bir kimseye soğuk ve tatlı su vermeyerek onu susuzluktan öldürmeye benzer. Ne var ki, bu ârizî, susuzluktan ölmek ise öze ilişkin ve zorunlu bir olaydır. Nitekim felsefe disiplini için sözkonusu olan bu durum, diğer disiplinler için de sözkonusudur. Nice fakih vardır ki, fıkıh ilmi onun takvasının azalmasına ve dünya işlerine dalmasına sebep olmuştur. Hatta fakihlerin çoğunun bu durumda olduğunu görmekteyiz. Halbuki onların uğraştığı bu disiplin, doğrudan davranışlarda erdemli olmayı gerektirmektedir. Öyleyse davranışlarda erdemi gerektiren disiplinde ortaya çıkan bu durumun bilimde erdemi gerektiren bu sanattan (felsefe) uzak bulunması düşünülemez.

Bunların hepsi birer gerçek olduğuna, Müslüman topluluğu olarak bizler bu ilâhî dinimizin hak olduğuna, onun bizi şânı yüce Allah’ı ve yaratıklarını bilmekten ibaret olan mutluluk doğrultusunda uyarıp ona çağırdığına inandığımızı göre bu, her Müslüman tarafından yapısının ve mayasının gerektirdiği bir doğrulama (*tasdik*) yöntemiyle kabul edilmiş demektir. Nitekim doğrulama konusunda insanların yapısı farklıdır: Bir kısmı kesin kanıtlarla, bir kısmı âdetâ kesin kanıt kullananların doğrulaması gibi diyalektik önermelerle doğrulamada bulunurken, bazısı da yine kesin kanıt kullananların doğrulaması gibi retorik önermelere dayanarak doğrulamada bulunmaktadır. Çünkü bu ilâhî dinimiz, bu üç yöntemle insanları davet ettiğinden dolayı dini doğrulama bütün insanları kapsar. Meğer ki, bazıları inadından dolayı sadece diliyle inkâr etmiş veya kendi kendini aldattığı için yüce Allah’a davet yöntemlerini kavrayamamış olsun. İşte bu sebeple kızıla ve siyaha (bütün insanlara) gönderilmiş olmak, Hz. Peygamber’e özgüdür. Demek istiyorum ki, onun getirdiği din yüce Allah’a götürülen bütün yöntemleri içermektedir. Bu da, “Sen Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır, onlarla en güzel yöntemle mücadele et” [en-Nahl 16/125] âyetinde açıkça bellidir.

O halde din hak olduğuna ve Allah’ı bilmeye götürülen akıl yürütme yöntemini kullanmaya çağırdığına göre, biz Müslümanlar topluluğu kesin kanıta dayalı akıl yürütmenin, dinin ortaya koyduğuna aykırı bir şeye götürmediğini kesin olarak biliriz. Çünkü gerçek gerçeğe zıt olmaz, aksine onunla uyumludur ve onun doğruluğuna tanıklık eder.

Bu böyle olduğuna göre, kanıta dayalı akıl yürütme herhangi bir varlık hakkında bilgiye ulaştırıyorsa, o varlık hakkında din ya bilgi vermemiş veya onu tanımlamıştır. Eğer bilgi vermemişse burada bir çelişki yok demektir. Bu, dinin hakkında hüküm bildirmediği ve fakihin şer’î kıyasla hüküm ortaya koyduğu meseleler konumundadır.

Şayet din o konuda bir görüş bildirmiş ise bu, ilk bakışta ya kanıtlamanın ulaştığı

³ Buhârî, Tıbb 4, 34; Müslim, Selâm 91; Tirmizî, Tıbb 31; Ahmed b. Hanbel, III/19, 20. Burada “(...) balda insanlar için şifa vardır (...)” [en-Nahl 16/69] âyetine işaret edilmektedir.

sonuca uygun veya aykırıdır. Eğer uygunsu bu hususta söylenecek bir söz yoktur. Eğer aykırı ise “te’vîl”e gidilir. Te’vîlin anlamı, lafzı hakikî anlamından mecâzî anlamına kaydırmaaktır. Bu da Arap dilinin izin verdiği ölçüyü aşmaksızın bir şeye benzeriyle veya sebebiyle yahut ona ilişkin bir şeyle ya da yakın anlamıyla yahut da mecâzın sınıflarının tarifinde sayılan herhangi bir isim vermektir.

Fakih, te’vîl yöntemini birçok dinî hükümde uyguladığına göre, kanıtlama yöntemini bilen birinin bunu uygulaması daha yerinde bir harekettir. Çünkü fakih zannî kıyası, [mantığı] bilen ise kesin sonuç veren kıyası kullanır. Biz kesin olarak biliyoruz ki, din kanıtlamanın ulaştığı sonuca görünüşte aykırı düştüğünde, Arapça’nın te’vîl kuralı uyarınca te’vîli kabul eder. Bu kesin yargıdan hiçbir Müslüman kuşku duymaz, inanan hiç kimse bundan şüphe etmez. Bu yöntemi benimseyip deneyen ve akıl ile naklin uzlaştırılmasından bunu amaçlayan kimsenin, yakinî bilgisindeki artış ne kadar büyüktür! Hatta deriz ki, dinde ifade edilip de görünüş itibariyle kanıtlamanın sonuncuna aykırı düşen her şey, bütün yönleriyle araştırılıp değerlendirildiğinde o te’vîl lehine tanıklık edecek veya onu çağrıştıracak dinî lafızlar bulunabilir.

İşte Müslümanlar, dinin bütün lafızlarının zâhire (dış anlama) hamledilmesinin gerekmediği gibi, hepsinin te’vîl edilmesinin de gerekmediği üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Ancak te’vîle elverişli olanla olmayanların nelerden ibaret bulunduğu ihtilaf etmişlerdir. Mesela Eş’arîler “istivâ” âyeti ile “nüzûl” hadisini te’vîl ederken, Hanbelîler bunları zâhirine hamletmişlerdir.

Dinde “zâhir” ve “bâtın”ın bulunuşunun sebebi, doğrulama konusunda insanların görüş ve zekâlarının farklı oluşudur. Dinde görünüş itibariyle çelişen nassların varlığının sebebi, ilimde derinleşenlerin bunları uzlaştırmaya yönlendirilmesidir. İşte bu hususa işaret etmek üzere yüce Allah, “Sana Kitab’ı indiren O’dur. O’nun bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir (...) İlimde derinleşenler ise ‘ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır’ derler” [Âl-i İmrân 3/7] buyurmuştur.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde İbn Rüşd'ün *Din-Felsefe İlişkisi Hakkında Son Söz* isimli eseri çerçevesinde, onun Gazzâlî'nin eleştirilerine karşı felsefeyi nasıl savunduğunun, din ile felsefe arasında nasıl bir ilişki öngördüğünün ayrıntılarını öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Amacımız dinî (*şer'î*) görüş açısından felsefe ve mantık ilimleri alanında inceleme yapmanın dinen câiz mi, sakıncalı mı, yoksa emredilen bir husus mu olduğunu, eğer böyleyse bunun tavsiye (*nedb*) mi, yoksa zorunluluk (*vücûb*) mu ifade ettiğini araştırmaktır.

Yukarıdaki sözleşn sahibi olan İbn Rüşd'ün felsefeye aşğıdaki kimliklerden hangisi ile yaklaştığı söylenebilir?

- A) Filozof
- B) Matematikçi
- C) Tarihçi
- D) Fıkıhçı
- E) Mantıkçı

2. Dinin (*şer'*), var olanları akılla düşünüp incelemeyi ve değerlendirmeyi zorunlu kıldığı, değerlendirmenin de bilinenden bilinmeyi çıkarmaktan öte bir şey olmadığı -ki bu da kıyastır ve kıyas yoluyladır- kesin olduğuna göre var olanları aklı kıyasla incelememiz zorunludur. Açıktır ki, dinin özendirip teşvik ettiği bu çeşit akıl yürütme adı verilen en mükemmel kıyas türüyle yapılan en mükemmel akıl yürütme türüdür.

İbn Rüşd'e göre yukarıdaki boş bırakılan yere aşğıdakilerden hangisinin gelmesi gerekmektedir?

- A) cedel
- B) burhan
- C) hatâbe
- D) matematik
- E) analiz

3. Dindeın bulunuşunun sebebi, doğrulama konusunda insanların görüş ve zekâlarının farklı oluşudur. Dinde görünüş itibariyle çelişen nassların varlığının sebebi, ilimde derinleşenlerin bunları uzlaştırmaya yönlendirilmesidir.

İbn Rüşd'e göre yukarıdaki boş bırakılan yere aşğıdakilerden hangisinin gelmesi gerekmektedir?

- A) zahir ve batın
- B) bilinen ve bilinmeyen

- C) doğal ve ilahi
- D) dünya ve ahiret
- E) cennet ve cehennem

4. Bin bir konuda görüş bildirmiş ise bu, ilk bakışta ya kanıtlamanın ulaştığı sonuca uygun veya aykırıdır. Eğer uygunsa bu hususta söylenecek bir söz yoktur. Eğer aykırı isee gidilir.in anlamı, lafzı hakikî anlamından mecâzî anlamına kaydırmaktır.

İbn Rüşd'e göre yukarıdaki boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisinin gelmesi gerekmektedir?

- A) te'vil
- B) cedel
- C) teşbih
- D) tenzih
- E) tecrid

5. İbn Rüşd'e göre din açısından felsefe ve mantıkla ilgilenmenin hükmü nedir?

- A) Yararlı
- B) Haram
- C) Caiz
- D) Zorunlu
- E) Hoş görülme

Cevaplar

1)d, 2)b, 3)a, 4)a, 5)d

1. İbn Rüşd felsefeyi nasıl tanımlamaktadır?

2. İbn Rüşd'ün tanımına göre felsefenin işlevi ile din arasında nasıl bir ilişki vardır?

3. İbn Rüşd, Antik-Helenistik felsefe mirasıyla ilgilenmeyi meşru görmekte midir? Sebeplerini açıklayınız.

4. İbn Rüşd'e göre felsefe ve dinin süt kardeş olması ne demektir?

5. İbn Rüşd'e göre tevil ne demektir, hangi durumlarda kullanılmaktadır?

12. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLAR -I

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12.1. Klasik Felsefenin Temel Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Tanım ile tanıtım arasındaki farkı belirtiniz.
2. Tikel ve tümele birer örnek veriniz.
3. Tümel ve bütün ilişkisini bir örnekle açıklayınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
12	Klasik felsefede mantığın nasıl tanımlandığını öğrenmek.	Okuyarak
12	Klasik mantığın temel kavramlarından bazılarının tanımlarını (tanım, tanıtım, öze özgü lafız, arazî lafız, tümel, tikel, özne, yüklem vb.) öğrenmek	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Öze özgü lafız
- Arazî lafız
- Tikel ve tümel
- Tanım ve tanıtım

Giriş

Bu bölümde klasik felsefenin bazı temel kavramları İbn Hindû'nun *Tıbbın Anahtarı* adlı eserindeki sözlük çerçevesinde ele alınacaktır.

12.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları

İbn Hindû, *Tıbbın Anahtarı* adıyla tıp öğrencileri için kaleme aldığı giriş kitabında şöyle demektedir:

“Bilindiği üzere, ilimler ve sanatlar alanında yapılan araştırma[lar]dan önce dilleri vaz‘ edenler, anlamların tümüne vâkıf değillerdi ve bu sebeple [sadece] isimleri vaz‘ edip bu isimlere denk düşen lafızlar ortaya koydular (*yûkı ‘û*). Dolayısıyla ilimler ve sanatları ortaya çıkaranlar, bulup çıkardıkları anlamlara ve varlıklara (*eşyâ*) denk düşen lafızlar icat etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu sanatlardan birisine vâkıf olmak isteyen kimse, o sanat erbabının vaz‘ edip kullandığı kavramları (*muvâda ‘ât*) ve yine onların farkına varıp gündeme taşıdıkları anlamlar için icat ettikleri lafızları bilmeye muhtaçtır.

Tıp ile felsefe arasında bir ortaklık sözkonusu olduğu (hatta tıp, felsefenin alt dallarından birisidir), tıp kendisi ve tüm ilimler için bir alet konumundaki mantık sanatını kullandığı ve [bunun yanında tıp alanında] özel olarak tabipler tarafından vaz‘ edilmiş ve üzerinde uzlaşmış terimler bulunduğu için bu kitabımızı, bir tabibin bilmek durumunda olduğu, mantıkçılar ve filozoflar tarafından [kullanılan] terimler (*elfâz*) ile tıp sanatına özgü terimlere dair uygun [bir bölüm] ile sona erdirmemiz yerinde olacaktır. Böylece giriş [niteliğindeki bu kitap], ismi gibi tıbbın anahtarı ve bu ilmin tâlipleri için de bir program (*minhâc*) olmuş olur. Bu amaçla, bu onuncu bölümde ihtiyaç olduğunu düşündüğüm [terimleri] topladım ve başka şeylerle karışmaması için müstakil alt bölümlere ayırdım. Bu bölüm on iki alt bölüm (*fasl*) içermektedir:

Birinci Fasıl: Mantık terimleri hakkında.

İkinci Fasıl: Felsefe terimleri hakkında.

Üçüncü Fasıl: Tıp ilminin ilkelerine özgü terimler hakkında.

Dördüncü Fasıl: Anatomi hakkında

Beşinci Fasıl: Hastalıklar hakkında.

Altıncı Fasıl: Nabız hakkında.

Yedinci Fasıl: Vücuttan atılan şeyler hakkında.

Sekizinci Fasıl: İlaçlar ve besinlerin kanunları hakkında.

Dokuzuncu Fasıl: Basit ve bileşik ilaçların isimleri hakkında.

Onuncu Fasıl: Besinlerin isimleri hakkında.

On Birinci Fasıl: Garip hastalık isimleri ile tartı ve ölçü [birimleri] hakkında.

On İkinci Fasıl: Önceki alt bölümlerin kapsamı dışında kalan önemli ve ilginç

ayrıntılar (*en-nüket ve 'n-nevâdir*).

BİRİNCİ FASIL

Mantık Terimleri Hakkında

Mantık, kendisiyle doğrunun (*sıdk*) yanlıştan (*kizb*), geçerlinin (*hak*) asılsızdan (*bâtıl*), iyinin (*hayr*) kötüden (*şer*) ayrıldığı bir sanattır. Bu sebeple mantık her ilim için bir alet ve her ilmin gerçekliğine götüren bir vasıta (*zerî'a*). Her ilim, bünyesinde duyuyla ve akli apaçıklıkla bilinmeyen, bunun yerine akıl yürütme, imal-i fikir ve kıyas oluşturma yoluyla bilinebilen hususlar içerir. Açıktır ki, kıyaslardan bazıları geçerli, bazıları da geçersizdir. Zira böyle olmasaydı, inandıklarını ortaya koyup [bunun için] delil ve kesin kanıtlama (*burhân*) sunmalarından dolayı herkes, benimsediği din ve ilmî disiplin konusunda gerçeği dile getirmiş olurdu.

Mantık, kıyasların tartılmasını sağlayan bir tartı (*mi'yâr*), kendisi aracılığıyla delillerin geçerlilik ve geçersizliğinin bilindiği bir kıstastır (*mihakk*).

Konu/özne (*mevzû'*), [bir anlama] delalet eden bir lafzın kendisine dayandığı ve bu lafız sayesinde hakkında yargıda bulunulan, [bir anlama] delalet eden lafızdır.

Yüklem (*mahmûl*), konunun/öznenin haberi olarak değerlendirilen lafızdır. Mesela “Zeyd çıktı”, “Zeyd çıkıyor”, “Zeyd çıkandır (*hâric*)” cümlelerinde “Zeyd” konu/özne, “çıkı, çıkıyor, çıkan” ise yüklemdir.

Şunu bilmelisin ki, konu/özneyi nahivciler bazen “fail”, bazen de “mübteda” olarak, yüklemi ise mübtedanın “haberi” veya “fiil” olarak isimlendirmektedirler.

Öze ve cevhere özgü lafız (*el-lafzatü'z-zâtiyye ve'l-cevheriyye*): Her ikisi aynı şeydir. Bir anlama delalet eden, ortadan kalkmasıyla kendisiyle nitelenenin de ortadan kalktığı, kendisiyle nitelenenin var olması durumunda kendisinin de var olduğu lafız ifade etmektedirler. İşte bu durumu anlatan mana **öze ve cevhere özgü anlam**dır. Mesela “canlı (*hayevân*)” lafız buna örnek [olarak verilebilir]. İnsan “canlı/hayvan” olarak nitelenir ve canlılık anlamı yok farz edildiğinde insan da yok demektir. Diğer yandan insan var olduğunda canlılığın var olması zorunludur. Dolayısıyla “canlılık” lafız, cevhere ve öze ilişkin bir lafız olduğu gibi anlamı da cevhere ve öze ilişkindir.

Arazî lafız (*el-lafzatü'l-araziyye*), ortadan kalktığında kendisiyle nitelenen şeyin ortadan kalkmadığı anlama delalet eden [lafız]dır. Bu özellikteki bir anlam **arazî anlam** olarak isimlendirilir. “Yazarlık” lafız buna örnek olarak verilebilir. İnsan “yazar” olarak nitelenebilir, fakat “yazarlık”ın ortadan kalkıp yok olduğu varsayıldığında insanın ortadan kalkması gerekmez.

İsim, bir şeye genel olarak (*mücmelen*) delalet eden lafızdır. Mesela “insan” lafzını söylediğimizde nefslerimizde insan sureti oluşmaktadır, ancak bu lafız [tek başına], taşıdığı

anlamı bize açıklayamamaktadır.⁴

Tanım (*hadd*), bir şeyin özüne (*zât*), ona ait cevhere özgü şeylerden [hareketle] ayrıntılı bir şekilde delalet eden sözdür (*kelâm*); “İnsan akıllı canlıdır” sözümüz gibi. Tanım ile isim arasındaki şöyle bir fark vardır: İsim tek bir lafız veya tek bir lafız hükmündeki bileşik bir lafızdır. Mesela Zeyd, Amr, Abdullah gibi. “Abdullah” iki lafızdan müteşekkil birleşik bir lafız olsa da Zeyd ve Amr’la aynı hükümdedir. Tanım ise birden çok lafızdan meydana gelmek durumundadır. Tanımın bir diğer özelliği ise tanımlananı, kendisi dışındaki her şeyden ayırt etmesidir. [Bu anlamıyla tanım], ülkeden olmayanların ülkeye girişini engelleyen ve ülkeden olanların da ülkeden çıkışına mani olan ülke sınırı (*haddü’-d-dâr*) gibidir. İşte bu sebeple tanım [hem] düzenli (*muttarid*) [hem de] döndürülmüş (*mün’akis*) olabilmektedir; “Her insan akıllı canlıdır” ve “Her akıllı canlı insandır” gibi.⁵

Tanıtım (*resm*), bir şeyin ayrıntısına delalet etmesi ve birden çok lafızdan müteşekkil olması anlamında tanımla aynı konumdadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz üzere tanım bir şeye, cevhere ve öze ait şeylerden [hareketle] ayrıntılı bir şekilde delalet ederken, tanıtım aynı şeye arazî şeylerden [hareketle] delalet etmektedir; “İnsan dik duran, geniş tırnaklı bir varlıktır” sözümüz gibi. Bu örnekteki iki nitelik insanda arazî olarak bulunan niteliklerdir, çünkü insan bu nitelikler sayesinde insan değildir. Bu sebeple sözkonusu niteliklerin ortadan kalktığı varsayıldığında insanın ortadan kalkması gerekmemektedir. [Halbuki] insan, düşünen canlı olduğu için insandır.

Tikel ve Tümel (*cüz’î ve küllî*): Varlıklar iki çeşittir. Birincisi, kendilerine işaret edilebilen “Zeyd”, “Amr”, “bu at”, “bu kargadaki siyahlık” gibi tek tek varlıkları ifade eden ferdî ve tikel varlıktır. Filozoflar genel olarak bunlara “tikel varlıklar”, bunların her birine de ister cevher isterse araz olsun “fert (*eşhâs*)” adını verirler. İkincisi, tümel [varlık]tır. Tümel, sözkonusu tikelleri kapsayan anlamdır; Zeyd, Amr ve her bir insan ferdini kapsayan “insan” gibi.

Şu hususu bilmelisin ki, tümelle (*küllî*) bütün (*küll*) arasında bir ortaklık sözkonusudur; zira her ikisi de bir [tür] çokluğu içermektedirler. [Aynı şekilde] tikel (*cüz’î*)

⁴ İbn Hindû *Miftâh*’ın tıbbın tarifine tahsis ettiği üçüncü bölümünde “ismi” şu şekilde tanımlamaktadır: “İsimle, isme sahip olan şeye genel olarak delalet eden bir lafız veya lafız hükmündeki bir şeyi kastediyorum. ‘Zeyd’ ve ‘Amr’ ifadelerin lafza; ‘Abdullah’ ve ‘Abdülmelik’ ifadelerin ise tek bir lafız hükmünde olana örnektir”; bkz. İbn Hindû, *Miftâhu’-t-tıbb*, s. 593.

⁵ İbn Hindû, eserinin bir başka yerinde “tanım” a dair şu tanımlı vermektedir: “Tanımla şunu kastediyorum: Kısa, özlü, ne gereğinden fazla ne de [tanımladığı] şeyin anlamına ayrıntılı olarak delalet etme konusunda eksik olan, pek çok lafızdan oluşmuş söz. Mesela, ‘İnsan düşünen, ölümlü bir canlıdır’, ‘Ateş sıcak ve kuru bir unsurdur’, ‘Toprak soğuk ve kuru bir unsurdur’ sözün gibi. Felsefe öğrenimi açısından tanımın büyük faydası vardır. Zira ‘canlı’, ‘düşünen’, ‘ölümlü’ gibi özlü sözler sayesinde sayılmayacak ve sınırlanamayacak kadar [çok] olan insan türünün fertleri hakkında bilgi sahibi olunur”; bkz. İbn Hindû, *Miftâhu’-t-tıbb*, s. 594.

ile parça (*cüz'*) arasında da bir ortaklık vardır; her ikisi de bir çokluğun kapsamında yer almaktadırlar. Ne var ki, tümel, tümelliğiyle birlikte her bir parçasında yer aldığı halde (zira “canlı”, insanda ve canlı türünün tümünde bulunduğu gibi, Zeyd ve Amr gibi bu türlerin her bir ferdinde de mevcuttur) bütün böyle değildir. Mesela iki zirâ'lık⁶ bir uzunluk (iki zirâ' için bütün durumundadır) tam anlamıyla bir zirâ'da bulunmamaktadır. Benzer şekilde bir ölçek buğday, bir avuç buğdayda ve tek bir buğday tanesinde mevcut değildir.

Bizatihi bu [anlatılanlar] dolayısıyla parça ile tikel arasındaki fark da ortaya çıkmaktadır. Tikelde, içinde bulunduğu tümel mevcuttur. Mesela Zeyd'de insan ve canlı bulunmaktadır. Parça ise böyle değildir; bir buğday tanesinde avuç, bir avuç buğdayda da ölçek mevcut değildir.”

⁶ Zirâ': 52 cm.'lik bir ölçü birimi.

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, özne, yüklem, tanım, tanıtım, isim, öze özgü lafız, arazî lafız, tümel ve tikel gibi klasik felsefenin bazı temel kavramları tanımlanıp açıklanmaya çalışılmıştır.

Bölüm Soruları

1. “İnsan dik duran, geniş tırnaklı bir varlıktır” cümlesi mantıkta neye tekabül etmektedir?

- A) Tanıtım
- B) Tanım
- C) Cevher
- D) Nitelik
- E) Töz

2. Aşağıdakilerden hangisi işlevi dolayısıyla mantığa dair yapılan bir niteleme değildir?

- A) Tartı
- B) Alet
- C) Kıstas
- D) Ölçü
- E) Araz

3. İnsan açısından düşünme ve yazarlığın konumunu aşağıdakilerden hangisi açıklamaktadır?

- A) Cins-fasıl
- B) Tümel-tikel
- C) Öze ait anlam-arazî anlam
- D) Nitelik-nicelik
- E) Cevher-araz

4. “Bu kuş” ifadesi aşağıdaki kavramlardan hangisinin kapsamına girmektedir?

- A) Tümel
- B) Tekil
- C) Tikel

D) Bütün

E) Araz

5. “Her insan akıllı canlıdır” ve “Her akıllı canlı insandır” ifadeleri tanımın hangi özelliğini ifade etmektedir?

A) Düzenli ve döndürülmüş

B) Düzenli ve sınırlı

C) Yüklemlî ve düzenli

D) Sınırlı ve döndürülmüş

E) Tekrarlanmış ve döndürülmüş

Cevaplar

1)a, 2)e, 3)c, 4)c, 5)a

1. İbn Hindû’ya göre mantığın işlevi nedir?

2. Öze ve cevhere özgü lafız ile arazî lafız arasındaki fark nedir?

3. Tanım ile tanıtm arasındaki farkı belirtiniz.

4. Tikel ve tümele birer örnek veriniz.

5. Tümel ve bütün ilişkisini bir örnekle açıklayınız.

13. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI -II

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13.1. Klasik Felsefenin Temel Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. “Akıllılık” insana kıyasla ne durumundadır?
2. “Gülme” insana kıyasla nedir?
3. “Ayşe oturuyor” cümlesinde “oturuyor” hangi kategoriye denk düşmektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği geliştirileceği veya
13	Beş tümel ve kategoriler çerçevesinde klasik felsefenin bazı temel kavram ve ayırımlarını öğrenmek.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Beş tümel
- Kategoriler

Giriş

Bu bölümde klasik felsefenin bazı temel kavramları İbn Hindû'nun *Tıbbın Anahtarı* adlı eserindeki sözlük çerçevesinde ele alınmaya devam edecektir.

13.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları

“Tümel Lafızların Yani Cins, Ayırım (*fasl*), Tür (*nev*), Özellik (*hâssa*) ve Arazın Tanımları

İlim ve sanat erbabı olanlar, kanunlarında tümel hususlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü ilimleri [bu tümel hususlar] sayesinde açığa çıkar ve sanatlar nefslerinde ancak bunlar yoluyla yer edinir. Mesela bir katip, tüm kalemleri kapsayan kalem anlamı, tüm kağıtları kapsayan kağıt anlamı, mutlak anlamda “elif” ve mutlak anlamda “be” harfi gibi tek tek her harfi kapsayan her bir harfin sureti nefsinde oluşmadıkça katip olamaz. Aynı şekilde tabip de genel olarak insan bedeninin anatomisini ve mutlak anlamıyla hastalık ve ilacı[n ne olduğunu] bilmedikçe tabip olamaz. Bir katibin bu sayfada tasvir edilmiş olan tek bir “be” harfini bildiğini varsaysak, o katip başka bir “be” harfi çizmeye güç yetiremez, çünkü katip, sadece o tek “be” harfine dair bir bilgiye sahipti. Benzer bir şekilde tabip de mutlak olarak tedavinin ne olduğunu bilmeyip sadece tek bir tedavi [şekli] hakkında bilgi sahibi olursa, yalnızca bir ferdin tedavisini gerçekleştirebilir.

Diğer ilimler ve sanatların durumu da böyledir. İlim ve sanat erbabı ve sorumlularının (*kayyimîn aleyhâ*) nefslerinde tümel hususlar ve kapsayıcı kanunlar oluşmakta ve onlar bunları her bir tikel olayda kullanmakta, fertlere tatbik etmektedirler. Böylece nefslerine nakşolan (*mürtesim*) ve her bir tikeline tatbik ettikleri bu tümel şeyin durumu yüzüğünün taşıdaki tek bir işlemeye benzemektedir. İşte o yüzük taşı tek bir şeydir ve ona mumdan istediğin her [nakışın] işlenmesi mümkündür.

Mantık erbabı olanların sanatı da lafızlara dair olduğundan, özel olarak tümel lafızlara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu tümel lafızlar beş adettir, çünkü tümel anlamların sayısı beştir: Cins, tür, ayırım, özellik ve araz. [Şimdi] bunların tanımlarından, amacımıza uygun düşecek şekilde bahsedelim.

Cins, çok sayıdaki türü kapsayan öze ait bir anlamı gösteren lafızdır; “canlı”nın insan, at ve öküzü kapsaması gibi.

Tür (*nev*), cins altında sıralanmış öze ait bir anlamı gösteren lafızdır; insan, at ve öküz gibi.

Şunu bilmelisin ki, cins ya üstünde bir başka cinsin yer almayacağı şekilde en üst mertebede yer alır ve “emirlerin emiri (*emîru’l-umerâ*)” veya “kadıların kadısı (*kâdî’l-kudât*)” şeklindeki kullanımımız gibi “cinslerin cinsi” olarak isimlendirilir; ya da üstünde bir başka cins bulunur ve o, üstünde bulunan cinse nispetle tür ve altında yer alan türe nispetle de cins olur. Aynı şekilde tür de üstünde bir başka türün yer almayacağı ve sadece fertleri içeren bir konumda bulunur ve “türlerin türü” olarak isimlendirilir; ya da altında bir başka tür yer alır ve üstündeki cinse nispetle tür, altındaki türe nispetle de cins olur. Bu özellikteki bir türün konumu, cinslerin cinsi ile türlerin türü arasında yer alan cinsin konumudur. Bu, bahsetmiş olduğumuz hususları açıklığa kavuşturan bir ayırımdır.

Varlık cevher ve araz şeklinde [ikiye] ayrılan bir şeydir. Cevher ise cisim ve cisim olmayan şeklinde taksim edilir. Cisim, büyüyen ve büyümeyen; büyüyen canlı ve cansız, canlı da akıllı ve akılsız şeklinde [iki kısma] ayrılır. **Cevher** ile, özü itibariyle var olan, **araz** ile de var olmak için başkasına muhtaç olanı kastediyorum. **Cisim**, boyu, eni ve derinliği olan şeydir. **Cisim olmayan cevher** ise özü itibariyle var olan, var olmak için başkasına ihtiyaç duymayan; boyu, eni ve derinliği olmayan şeydir. **Büyüyen (nâmî)**, ağaç, bitki ve canlıların bedenleri gibi belirli bir şekilde artış gösteren şeydir. **Büyümeyen** ise taş gibi, ağaç, bitki ve canlıdaki artışa sahip olmayan şeydir. **Canlı (hayy)**, duyu ve iradî harekete sahip olan; **canlı olmayan** ise duyu ve iradî hareketi olmayan büyüyendir. **Akıllı (nâtk)**, insan gibi düşünme ve kıyas [yapma yeteneğine] sahip olan canlı, **akılsız** ise düşünme ve kıyas [yapma yeteneğine] sahip olmayan canlıdır (*hayevân*). Bahsetmiş olduğumuz bu taksimde cevher, cinslerin cinsi; insan, türlerin türüdür. Bu ikisi arasında yer alanlar ise üstlerindeki nispetle tür, altlarındakine nispetle de cinstir.

Ayırım (fasl), cins açısından ortak türleri birbirinden ayırt edip öze ait anlama delalet eden lafızdır; insan türüyle [diğer] canlı türlerinin arasını ayırt eden “akıllılık” gibi.

Özellik (hâssa), tek bir türe özgü olan ve o türün tüm [fertlerinde] daima bulunan arazî anlama delalet eden lafızdır; insan türündeki gülme gücü gibi.

Araz, bulunduğu özden (*zât*) çıkıp gittiği farz edildiğinde o özün yok olması gerekmeyen arazî anlama delalet eden lafızdır. Özelliğin üç şartının hepsi arazda bulunmamaktadır. [Üç şartla] tek bir türe özgü olma, tüm türü kapsama, türdeki varlığının sürekliliğini kastediyorum. Beyazlığın yokluğunda da varlığını sürdürdüğü düşünülebilen saç açısından beyazlı[ğın konumu] gibi.

Şunu bilmelisin ki, bu beş lafzın delalet ettiği tümel anlamlar, kendi isimleriyle anılırlar. “Canlı” sözumüzün anlamına “cins” denir. “Akıllı” sözumüzün anlamı “ayırım”, “insan” sözumüzün kendisine delalet ettiği mana “tür”, “gülen” sözumüzün işaret ettiği anlam “özellik”, “beyaz” sözumüzün delalet ettiği anlam ise “araz” olarak isimlendirilir.

Eşesli (müttefika), Örtüşen (mütevâtie), Farklı (mütebâyine), Eşanlımlı (müterâdife) ve Türemiş (müştakka) İsimler

[1] Her bir insan ferdinin “insan” olarak isimlendirilmesi ve insan tanımıyla tanımlanması gibi, varlıkların isimleri ve tanımları aynı şeyi ifade edebilir ve bunlar **örtüşen (mütevâtie) isim** şeklinde adlandırılır.

[2] İnsan ve at gibi [bazı varlıkların] isimleri ve tanımları farklılaşır ve iki farklı isim ve iki farklı tanım (insanın tanımı “akıllı canlı” iken atın tanımı “kişneyen canlı”dır) sözkonusu olur ve bunlar **farklı (mütebâyin) isim** olarak adlandırılır.

[3] Gerçek hayvan ile duvara resmi çizilmiş hayvan veya Süreyya yıldızı ile gövdesiz bitki anlamındaki yıldız (*en-necm=ot*) gibi [bazı varlıkların] isimleri ortak, ancak tanımları farklı olur ve bunlar da **eşesli (müttefika) isim** olarak adlandırılır.

[4] [Bazı varlıkların] isimleri farklı, fakat tanımları ortak olabilir, yani *esed* ve *leys* kelimelerinde olduğu gibi anlam bir, ancak [bu anlamı ifade eden] isimler birden çok olabilir ve bunlar **eşanlamlı (müterâdife) isim** şeklinde adlandırılır.

[5] Cesur ve cesaret kelimelerinde olduğu gibi [bazı varlıklar] ismin ve tanımın bir kısmında ortak, bir kısmında da farklılaşmış olabilir; bunlar ise **türemiş (müştakka) isim** şeklinde adlandırılır.

Kategoriler (makûlât) Şeklinde İsimlendirilen Varlığın Cinsleri ve Bunlara Delalet Eden Lafızlar

Tüm var olanlar cinslerin cinsi konumundaki on üst cinsin altında yer alır ve bunların, “kategoriler” olarak isimlendirilen on ismi vardır. Zira var olan bir şey ya varlığının içinde bulunmaya bağlı olduğu bir mahalle ihtiyaç duymaksızın tek başına (*bi-nefsihi*) var olan bir varlıktır (mesela Güneş, Ay, Yeryüzü, su, at ve eşek gibi) ve bu tür [varlıklar] **cevher** olarak isimlendirilir. Ya da var olan bir şey kendisinde bulunacağı ve varlığı ona bağlı olacak bir [başka] şeye muhtaçtır (siyahlık, beyazlık, sıcaklık, soğukluk, babalık ve oğulluk gibi) ve bu tür [varlıklara] ise **araz** denir.

Cevherin tanımı, özü itibariyle (*bi-zâtihî*) zıtları kabul eden şey [şeklinde]dir. Cevher iki türlüdür: Birincisi, boy, en ve derinliği olan ve **cisim** ya da **cismanî cevher** şeklinde isimlendirilen cevherdir; gökyüzü, yeryüzü ve bu ikisi arasında var olan diğer cisimler gibi. Bütün bunlar özleri itibariyle vardır ve aydınlık, karanlık, durağanlık, hareket, sıcaklık ve soğukluk gibi zıtları kabul edebilecek konumdadırlar. İkinci tür ise boyu, eni ve derinliği olmayan ve **ruhanî cevher** olarak isimlendirilen cevher türüdür; nefis gibi. Nefs özü itibariyle vardır ve ilim-cehalet, sevinç-hüzün gibi zıtları kabul edebilecek niteliktedir. Bunların hiçbirisi daha önce bahsettiğimiz üç boyuttan herhangi birisine sahip değildir.

Araz ise dokuz cinsten gerçekleşmektedir:

Birincisi, **nicelik** (*kemmiyye*) cinsidir; miktar gibi. Miktar, bir cisim hakkında onun bir zirâ‘ ve bir karış olduğunu söylemek için kullanılan anlamdır. [Veya] sayı gibi ki, sayı da bir şey hakkında onun beş veya on [adet] olduğunu söylemeye yarayan anlamdır.

İkincisi, **nitelik** (*keyfiyye*) cinsidir; siyahlık, beyazlık, sıcaklık, soğukluk, yaşlılık, kuruluk, hastalık ve sağlık gibi.

Arazlardan üçüncüsü, **bağıntı** (*izâfe*) cinsidir. Bağıntı, her biri diğerinin var oluşuyla var olan iki şey arasındaki nispettir; mesela iki kat olmak (*di‘fiyye*) bunun bir örneğidir. Zira o, kat ile yarım (*nısf*) arasında var olduğu düşünülen haldir. Yarımlık (*nısfıyye*) da yarım ile kat arasında var olduğu düşünülen durumdur. Hiç şüphesiz hem katlık hem de yarımlik diğeri var olduğunda var olmakta, diğeri yok olduğunda yok olmaktadır. Oğul ile babası arasındaki oğulluk [ilişkisi] ile kişi ile kardeşi arasındaki kardeşlik [ilişkisi] de bu şekildedir.

Arazlardan dördüncüsü, **nerede** (*eyne*) cinsi diye anılan cinstir. O, bir şey ile mekânı arasında meydana gelen bir ilişkiden ibarettir; “Zeyd çarşıdadır”, “Muhammed meclistedir”,

“Said Bağdat’tadır” sözlerimizden anlaşılman mana gibi. [Bu arazın] **nerede** cinsi olarak isimlendirilmesi, “Zeyd nerede?”, “Muhammed nerede?” şeklinde bir soru sorulduğunda verilen cevapta karşımıza çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlam, mekânda olan veya bizatihi mekâna ait bir şey olmayıp, [bir şeyin] kendi mekânında bulunması dolayısıyla var olan bir anlamdır.

Arazlardan beşincisi, **ne zaman** (*metâ*) cinsi olarak anılan cinstir. O, bir şey ile o şeyin içinde gerçekleştiği zaman arasında meydana gelen ilişkidir. “Savaş şu vakitteydi”, “Şu günde karşılaştık” şeklindeki sözlerimizden anlaşılman şey bunun örneğidir. Bu cinsin **ne zaman** olarak isimlendirilmesinin sebebi, “Ne zamandı?”, “Ne zaman olur?” şeklindeki soruların cevabında karşımıza çıkmasıdır. Bu anlam ne zaman, ne de zamanda olan bir şeydir, bilakis o, zaman ile o zaman içinde gerçekleşen şey arasındaki bir cinsin anlamdır.

Arazlardan altıncısı, **konum** (*vaz’*) ve **durum** (*nasbe*) cinsi olarak bilinen cinstir. O, bir şeyin parçaları (*eczâ’*) ile mekânının parçaları ve o şeyin bulunduğu konumda ortaya çıkan yapı (*hey’e*) arasındaki ilişkidir. Bir şey hakkında onun oturuyor, yatıyor, ayakta ve bağdaş kurmuş vaziyette olduğunun söylenebilmesini sağlayan işte bu anlamdır.

Arazlardan yedincisi, **aidiyet** (*lehû*) ve **sahiplik** (*kınye*) cinsi olarak isimlendirdikleri cinstir. O, bir şeyin, kendisi intikal ettiğinde intikal eden bir başka şeyle ilişki veya irtibat düzeyidir (*nisbe*); silahlı, zırhlı, yüzüklü, ayakkabılı, gömlekle sözlerimizden anlaşılman anlam gibi. Bunlardan çıkan anlam; silah, zırh, yüzük, ayakkabı veya gömlek olmadığı gibi onları giyen de değildir; bilakis bunları giydiği zaman giyen kişide gerçekleşen bir anlamdır.

Arazlardan sekizincisi, **etki** (*yef’alu*) cinsidir. Başka bir şeyi hareket ettiren veya ona etkide bulunan bir şeyde sözkonusu olan anlamdır o. “Ateş odunu yakar”, “Buz bedeni soğutur” sözlerinden anlaşılman anlam gibi.

Arazlardan dokuzuncusu, **edilgi** (*yenfa’ilu*) cinsidir. O, başkası dolayısıyla hareket eden veya etki kabul eden şeyde gerçekleşen anlamdır. “Elbise yandı”, “Su dondu”, “Odun kırıldı” sözlerinden anlaşılman anlam gibi.

Buna göre varlığın tüm cinsleri on tanedir: Bir cevher ve dokuz araz; yani cevher, nicelik, nitelik, bağıntı, nerede, ne zaman, konum, sahiplik, etki ve edilgi. Bu cinslerden hiçbirisi diğerinin altına girmez; bilakis her birisi yüksek cins olup özü itibarıyla diğerlerinden ayrılmakta ve herhangi bir benzerlikten dolayı birbirlerine karışmamaktadır.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde beş tümel ve kategoriler çerçevesinde klasik felsefenin bazı temel kavramlarını öğrendik.

Bölüm Soruları

1. çok sayıdaki türü kapsayan öze ait bir anlamı gösteren lafızdır; “canlı”nın insan, at ve öküzü kapsaması gibi.

Yukarıdaki boşluğa aşağıdakilerden hangisinin getirilmesi uygundur?

- A) cins
- B) cevher
- C) tür
- D) kategori
- E) bölüm

2. I. İnsan
II. Hayvan
III. Akıllılık

Yukarıdaki üç kavram arasındaki ilişki aşağıdakilerden hangisinde doğru sıra ile verilmiştir?

- A) tür-cins-ayrım
- B) ayrım-cins-tür
- C) cevher-cisim-ruh
- D) ruh-cisim-cevher
- E) cins-tür-ayrım

3. Her bir insan ferdinin “insan” olarak isimlendirilmesi ve insan tanımıyla tanımlanması gibi, varlıkların isimleri ve tanımları aynı şeyi ifade edebilir ve bunlar şeklinde adlandırılır.

- A) anlamlı isim
- B) örtüşen isim
- C) farklı isim
- D) cins ismi
- E) ortak isim

4. Araz ise dokuz cinsten gerekleŒmektedir. Bunlardan birisi de nitelik cinsidir.

AŒağıdakilerden hangisi “nitelik cinsi” içinde değerlendirilemez?

A) siyahlık

B) hastalık

C) yaŒlık

D) sağlık

E) sayı

5. Arazilardan öncüsü, cinsidir., her biri diğerinin var oluŒuyla var olan iki Œey arasındaki nispettir. Oğul ile babası arasındaki oğulluk iliŒkisi ile kiŒi ile kardeŒi arasındaki kardeŒlik iliŒkisi bu Œekildedir.

AŒağıdakilerden hangisi yukarıdaki boŒluęu doldurmak için kullanılmalıdır?

A) konum

B) âdiyet

C) etki

D) bağıntı

E) edilgi

Cevaplar

1)a, 2)a, 3)b, 4)e, 5)d

1. “Akıllılık” insana kıyasla ne durumundadır?

2. “Gölme” insana kıyasla nedir?

3. “AyŒe oturuyor” cümlesinde “oturuyor” hangi kategoriye denk dölŒmektedir?

4. “Zırlılı asker” hangi kategoriye iŒaret etmektedir?

5. “Beyaz adam” tabirindeki beyazlık hangi kateoriye ve beŒ tölmeden hangisine tekaböl etmektedir?

14. KLASİK FELSEFENİN TEMEL KAVRAMLARI -III

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Klasik Felsefenin Temel Kavramları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Sağlık-hastalık ne tür bir karşılığı ifade etmektedir?
2. Nefs ile tabiat arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
3. Dönüşümle oluş-bozuluş arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
14	Mantık, fizik ve metafizik alanlarda klasik felsefenin başlıca kavramlarını tanımak.	Okuyarak

Anahtar Kavramlar

- Karşıtlıklar
- Öğrenim yolları
- Tabiat felsefesi

Giriş

Bu bölümde klasik felsefenin bazı temel kavramları İbn Hindû'nun *Tıbbın Anahtarı* adlı eserindeki sözlük çerçevesinde ele almaya devam edeceğiz.

14.1. Klasik Felsefenin Bazı Temel Kavramları

“Karşıtlıklar (*mütekâbilât*)

Karşıt olan iki şey, konuları/özneleri bir olan ve aynı anda o konuda/özne de bulunmaları mümkün olmayan şeylerdir. Sanki bunlar, aralarındaki bir inat ve anlaşamamazlık, biraraya gelememezlik sebebiyle “karşıt” olarak isimlendirilmişlerdir. Dört tür karşıtlık vardır:

Birincisi, **bağıntı yoluyla karşıt** olandır; babalık ve oğulluk gibi. Zira bir kişi hem baba hem de oğul olabilir, ancak babalık ve oğulluk tek bir açıdan kendisinde aynı anda bulunamaz. Yani Zeyd’in aynı anda Amr’ın hem oğlu hem de babası olması mümkün değildir. Kul, efendi, kat ve yarım da aynı şekildedir. Eğer Zeyd Amr’ın babası ve Said’in oğlu ise buradaki babalık, oğulluğun karşısında yer almamaktadır.

İkinci tür **yokluk ve sahiplik yoluyla karşıt** olandır; körlük ve görme, saç dökülmesi (*kar*) ve kellik (*sala*) gibi.

Üçüncü tür, **zıtlık yoluyla karşıt** olandır; siyahlık-beyazlık, sağlık-hastalık, bilgi-cehalet gibi.

Dördüncü tür, **olumsuzlama ve olumlama yoluyla karşıt** olandır. Bu, özellikle sözde, söz içinde de iki çelişik yargıda (*haber*) sözkonusu olan bir durumdur. Olumlama, bir şeyin varlığını sözle belirtmektir; “Zeyd erdemlidir” sözün gibi. Olumsuzlama ise bir şeyi inkâr etmektir; “Zeyd erdemli değildir” sözün gibi. Şunu bilmelisin ki, olumsuzlama ve olumlama **iki çelişik** (*nakîzayn*) olarak isimlendirilir. Çünkü her biri diğeriyle çelişir ve doğruluk ve yanlışlığı paylaşırlar. Yani birisi doğru ise diğeri her daim yanlıştır. İki çelişikten hangisini varsayarsan say, doğrulanacak olan içlerinden birisi olmak durumundadır.

Öğretim Yolları

Öğretim ve öğrenimin kendileri aracılığıyla gerçekleştiği yol ve yöntemler dört tanedir: Birincisi bölme (*kısmet*), ikincisi çözümleme (*tahlîl*), üçüncüsü tanım ve dördüncüsü kanıtlamadır (*burhân*). Zira ilmî/bilimsel açıklamalar bu dördünden birisi çerçevesinde olmak durumundadır.

[1] **Bölme**, biri çok haline getirmektir ve sekiz çeşittir:

Birincisi, cinsi türlerine bölmektir; canlıyı insan, at ve öküze bölmek gibi.

İkincisi, türü fertlerine bölmektir; insanı Zeyd, Amr ve Said’e bölmek gibi.

Üçüncüsü, bütünü benzer parçalara bölmektir; kayayı çakıl taşlarına, dirhemi *dânıklara*⁷ bölmek gibi.

⁷ Dirhem yaklaşık 3.12 gr.’lık bir ağırlık birimi, *dânık* (çoğulu: *devânîk*) ise dirhem’in 1/6’sıdır.

Dördüncüsü, bütünü, benzer olmayan parçalara bölmektir; Zeyd'in bedenini ayak, el ve başa bölmek gibi.

Beşincisi, ortak ismi, delalet ettiği anlamlara bölmektir; *necm* kelimesini hem yıldız için hem de ot türü bitkiler için kullanmamız gibi.

Altıncısı, arazi cevherlere bölmektir; “Beyazlardan bazısı insan, bazısı kuş ve bazısı taşdır” sözümüz gibi.

Yedincisi, cevheri arazlara bölmektir; “İnsanlardan bazısı siyah ve bazısı beyazdır” sözümüz gibi.

Sekizincisi, arazi alakasız (*garibe*) arazlara bölmektir; “Siyahtan bir kısmı sıcak ve bir kısmı soğuktur” sözümüz gibi.

[2] **Çözümleme** de bölme gibi pek çok yöne sahiptir; ancak biz burada bunlardan sadece ikisini belirtmeye gereksinim duyuyoruz. Bunlardan birincisi, tanımın çözümlenmesi, diğeri de tersine çözümlenmedir (*tahlîl bi'l-aks*).

[2a] **Tanımın çözümlenmesine** (*tahlîlu'l-hadd*) gelince o, bir şeyin tanımını, tanımı oluşturan parçalara bölmektir; “İnsan düşünen canlıdır” ve “Canlı bir cisim, duylara sahip ve irade ile hareket edendir” sözün gibi. Tıbbı daire verdiğimiz tanım da bu çeşit [çözümlemenin] kapsamına girmektedir. [Tıbbın tanımı konusunda] şöyle demiştik: “Tıp sağlık ve hastalığa daire durumların ve sağlık ve hastalıkla ilişkili olmayan durumların bilgisidir.” Bunların her biri sebepler ve belirtilere (*alâmât*) ayrılmaktadır.

[2b] **Tersine çözümlenmeye** gelince o, bileşik bir şeyi, kendisini oluşturan basit [parçalara] ayırmak ve [böylece] o şeyin sonundan başlayıp başına dönmektir. Şu sözümüz buna örnektir: “İnsan nefis ve bedenden; beden el, ayak ve baş gibi aletli organlardan (*el-a'zâü'l-âliyye*); aletli organlar et, sinir ve kemik gibi parçaları benzeyen organlardan, parçaları benzer organlar dört sıvıdan; dört sıvı besinlerden ve besinler de dört unsurdan oluşmaktadır.”

[3] **Tanım**, çoğu bir kılmak ve onu sözkonusu bir'de toplamaktır; “İnsan düşünen canlıdır” sözümüz gibi. Böylece insan türünün içerdiği çok sayıdaki ferdi bu tek tanım altında toplamış olduk. Zaten tanımı daha önce yeteri kadar anlatmıştık.

[4] **Kanıtlama** (*burhân*) bazen genel ve bazen de özel anlamda kullanılır. Genel anlamda kullanıldığında **kıyas** manasına sahiptir. Kıyas, bilinmeyen veya kabul görmemiş (*gayru müselleme*) bir anlama ulaşmak için bilinen veya kabul edilen öncüllerden [hareketle] oluşturulan sözdür (*kelâm*). Mesela şu sözümüz gibi: “Gün aşırı tutan sıtma (*humma'l-ğıbb*) safradan kaynaklanır / Safradan kaynaklanan her şey sıcak ve kurudur / Öyleyse gün aşırı tutan sıtma sıcak ve kurudur.”

Kanıtlamanın özel anlamda kullanılmasına gelince o, kanıtlanmış (*muberhen*) bir şeyin gerçekliğine götüren kıyastır. [Bu anlamıyla kanıtlama] sonuncuyu ilk ile açıklar ve çözümlemenin aksine başlangıçtan sona doğru ilerler. Bunun için o, **birleşim** (*terkîb*) olarak

da isimlendirilir. Şu sözümüz gibi: “Unsurlardan bitkiler, bitkilerden sıvılar, sıvılardan parçaları benzeyen organlar, parçaları benzeyen organlardan aletli (*âli*) organlar, onlardan da beden meydana gelir, öyleyse beden unsurlardan meydana gelmektedir.”

Sekiz Husus (*el-metâlibü's-semâniye*)

Şarihlerin âdeti, bu [sekiz hususa] her kitabın başında yer vermektir ki, onlar bunları “başlangıçlar (*ruûs*)” olarak isimlendirmektedirler. Şayet bu sekiz husus bir kitabı okumaya başlarken öğrenciye sunulursa, ona çok büyük fayda ve yarar sağlarlar. [Söz konusu sekiz husus] şunlardır:

1. Kitabın amacı.
2. Kitaptan elde edilecek fayda.
3. Kitabın temel özellikleri (*simetuhû*).
4. Kitabın kısımları.
5. Kitabın yazarının ismi ve ona aidiyetinin sıhhati.
6. Hangi ilmî disiplin içinde yer aldığı.
7. Öğretim yöntemlerinden ve açıklama yollarından hangisinin kullanıldığı.
8. Kitabın [disiplin içindeki] yeri.

Bu hususların her birinin anlamını açıklamam ve bir kitabın tefsiri sırasında bunlardan bahsetmenin [getireceği] faydaya işaret etmem gerekmektedir. Derim ki:

[1] **Amaç (*garaz*)**, bir failin fiiliyle amaçladığı ve ona ulaştığında fiilin sona erdiği şeydir. Öğrencinin kitabın amacını bilmesinin faydası şudur: Şayet öğrenci amacı bilirse düşüncesini o amaca doğru yönlendirir ve ona ulaştığında orada durur. Amacı bilmediğinde ise neye başladığını, nereye doğru gittiğini ve nerede duracağını bilemez.

[2] **Yarar (*menfaat*)** ise her şeyde arzulandır; yani bir şeyin yararı, arzulanan meyvesidir. Her kitaptan önce yararının açıklanmasının faydası ise öğrencinin o kitabı öğrenmeye arzu duyması ve getirisini düşünerek ona ilgi göstermesidir.

[3] Kitabın **temel özellikleri (*simetuhû*)** ise kısa ve ana hatlarıyla kitabın ele aldığı hususlara işaret eden bir açıklamadır. Bunun faydası ise uzun uzadıya ve ayrıntısıyla ele almadan önce kitabın amacına hızlı bir şekilde vâkıf olmaktan ibarettir.

[4] **Kısımlandırmaya (*kısme*)** gelince o, kitabın anlamlarını ayrıntılandırmak ve bu anlamları birbirlerinden ayırt eden ifadedir. Bunun faydası, bir anlama dair sözün bir başka anlama dair sözle karışmaması ve böylece anlayışın (*fehmi*) karışıklıktan berî olmasıdır.

[5] **Yazarın ismi** ise kitabı yazan kişiyi tanıtmayı [amaçlar]. Bundan beklenen fayda şudur: Öğrenci kitabın anlamlarından bir kısmını anlamaktan aciz kalabilir ve taklit yoluyla hemen o anlamı kabule mecbur olabilir. Kitabın yazarı fazilet, sağlıklı düşünme ve doğruyu ifade etme açısından meşhur müelliflerden ise öğrencinin nefsi o anlamı kabul konusunda sükûnete erer ve anlayışı güçlenene kadar taklit [yoluyla benimsemeye] rahat davranır. Neticede akıl yürütebilecek (*istidlâl*) bir konuma gelir ve böylece kanıtlama (*burhân*) bilgisine ulaşır.

Şayet kitap, yazarı dışında birisine nispet edilmişse, kişinin sözü, hakkında kitap yazdığı ilim dalındaki konumuna göre dinlendiği için kitabı yazanın kim olduğunun tam olarak bilinmesi gerekmektedir. Bunu bilmek ise şu şekilde mümkündür: (a) Sözkonusu kitabın, görüşleri ve sözünü ifade ediş tarzı açısından o kişinin [diğer] meşhur eserleriyle uygunluk arz etmesi. (b) Kitabın isminin o kişinin diğer kitaplarından birinde geçmesi ve onu kendisine nispet etmesi. (c) O ilim dalında güvenilir kimselerin bu kitabın o kişi tarafından telif edildiğine şahitlik etmeleri.

[6] Kitabın içerdiği **ilmî disiplinin cinsine** gelince, öğrencinin bunu bilmesinin yararı, zorunlu tertip ve gerekli derecelendirmeye göre bu kitabı önce mi yoksa sonra mı okuması gerektiğine dair bilgi sağlamasıdır. Zira ilimler çeşit çeşittir ve bazıları diğerlerine göre daha üst dereceye sahiptir. Öğrenci ilimlerin düzenine riayet edip mertebesine göre onların tahsilini önceler veya sonralarsa neredeyse onlara muttali hale gelir ve o ilimlerden birisi hakkında diğer bir ilimden yardım isteyebilir. Derecelendirmeyi terk ederse o ilimlerin özü (*ümm*) onun için ulaşılmaz ve anlaşılmaz hal alır. Böyle bir kişi, merdiven olmadan tırmanmaya yeltenen kimse gibidir. Bunun açıklaması şöyledir: Mantığı anlamadan tabiat bilimini anlamanın yolu yoktur; tabiat bilimini anlamadan da metafiziği anlamak mümkün değildir.

[7] **Kitapta dört öğretim yönteminden hangisinin kullanıldığının** belirtilmesine gelince o, yazarın, kitabının içerdiği şeyleri açıklama ve yer verdiği şeyleri doğrulama konusunda takip ettiği yolun ifade edilmesidir. Bu hususun bilinmesinin sağlayacağı yarar ise şudur: Sözkonusu yöntemlerden her birinin özel şartları ve açıklama konusunda belirli adımları vardır; öğrenci, yazarın kullandığı öğretim yöntemine vâkıf olduğunda onun şartlarına da tâlip olur ve elde ettikleri oranında açıklamaya itimat eder.

[8] Kitabın [disiplin içindeki] **yerine (mertebe)** gelince o, sözkonusu ilim dalının kısımları arasındaki konumudur. Öğrencinin bunu bilmesinin sağlayacağı yarar ise kitabı o ilim dalı içindeki yerine yerleştirmesi, öncesinde ne okuması gerekiyorsa onu okuyup, sonrasında ne okuması gerekiyorsa da onu okumasıdır. Her ilim dalının bedeninin organları gibi belirli bir tertibe sahip kısımları vardır. Bu kısımların sahip olduğu tertipten sapıldığında, organlarının düzeni karışan ve başı ayağın yerine, ayağı da başın yerine konulan beden gibi olur. Böyle bir beden nasıl işe yaramazsa bu türden bir ilmî disiplin de herhangi bir fayda sağlamaz.

Felsefe Terimleri Hakkında

Felsefe, varlıkların gerçekliğini ve iyiliklere (*hayrât*) dair bilgiyi içeren sanatların

sanatıdır ve iki kısımdır: Birincisi, sadece bilinen [yani bilgiye konu olan] **teorik** (*nazarî*) ve diğeri, gerekli olanların yapılması ve iyiliklerin gerçekleştirilmesine ulaştırmak üzere bilinen **pratik** (*ameli*) felsefedir.

Felsefenin teorik yönü üç kısımdır:

[1] **Tabiat bilimi** (*tabî'î*), tabiata sahip olmaları; devamlı surette hareket, değişim ve dönüşüme konu olmaları açısından cisimleri konu edinen ilim dalıdır.

[2] **Matematik bilimi** (*riyâzî*), aritmetik, geometri, astronomi ve mûsikîyi konu edinen ilim dalıdır.

[3] **Metafizik** (*ilâhî*), şanı yüce Yaratıcı'yı konu edinen ilim dalıdır.

Felsefenin pratik yönü de üç kısımdır:

[1] **Ahlak ilmi** (*ilmü'l-ahlâk*), insanın kendi nefsinin yönetimidir (*siyâse*).

[2] **Ev yönetimi ilmi** (*ilmü tadbîri'l-menzil*), kişinin evini yönetimidir.

[3] **Şehir yönetimi ilmi** (*ilmü tadbîri'l-medîne*), şehirlerin yönetimidir.

Var olan (*mevcûd*), etkide bulunan ve etkiye maruz kalandır.

Etki (*fi'l*), bir şeydeki tesirdir; ateşin odunu yakması ve marangozun ahşabı işlemesi gibi.

Edilgi (*infî'âl*), bir şeyden [gelen] tesiri kabul etmektir; odunun ateşten dolayı yanması, ahşabın marangozdan dolayı işlenmeyi kabul etmesi gibi.

Akıl farklı anlamlara delalet eden ortak isimlerdendir. Aklın anlamlarından birisi, kuşatıcı feleğin idarecisi olan en yüce melek anlamındaki **faal akıldır**. [Aklın] ikinci anlamı, düşünme, kıyas ve eşyayı birbirinden ayırt etmeyi (*temyîz*) sağlayan, **aklî güç** (*el-kuvvetü'n-nutkiyye*) olarak da isimlendirilen **insan akıldır** (*el-aklu'l-insânî*).

Aklî nefis (*en-nefsü'n-nâtka*) iki türdür: Birincisi, çocukta bulunan **bilkuvve akıldır** (*akl bi'l-kuvve*). Zira çocuktaki akıl, henüz yetkin hale gelmese de yetkin hale gelme imkân ve gücüne sahiptir. İkincisi, filozofta bulunan akılda olduğu gibi **bilfiil akıldır** (*akl bi'l-fi'l*). Çünkü filozoftaki akıl, güç ve imkân halinden çıkıp yetkinliğin son sınırına kadar ulaşmıştır.

Bilkuvve olan şey, güç itibariyle şöyle şöyle olan ve o şey haline gelmesi imkân halinde olandır; bilkuvve insan olan embriyo (*nutfe*) gibi.

Bilfiil olan şey ise fiilen şöyle şöyle olan ve o şeye dönüşmüş olandır; insan oluşu sonrası açısından embriyo gibi.

Nefs, organlara sahip tabiî cismin yetkinliğidir. Bunun anlamı şudur: Duyulur ve gözlemlenebilir cisimler ya ilahî bir güç olan **tabiatın** gerçekleştirdiği bitkiler, hayvanlar, ateş, toprak, su ve hava gibi tabiî türdendir; ya da yüzük, halhal ve bardak gibi **zanaat** (*sinâ'a*) tarafından gerçekleştirilen sınaî/yapay türdendir. Bu iki türe ait cisimlerin bir suret ve yetkinliği vardır. Zanaat eseri olan cisimlerin suret ve yetkinliği, şekil ve biçimleridir. Tabiî cisimlerin sureti ise farklılık arz etmektedir. Tabiî cisimlerden, ateş, toprak, su ve hava gibi bazıları, organ olmadığı gibi herhangi bir organa da sahip değildirler. Bu tür tabiî cisimlerin suret ve kemali **tabiat** olarak isimlendirilir. Organ olan veya organları olan cisimlerin suret ve yetkinliğine ise **nefs** denmektedir. Bu tür cisimlerdeki organları gözlemleyebilirsiniz; mesela bitkilerin damarları onların beslenmelerini sağlayan bir organdır, insanın gözü görmeyi sağlayan bir organ iken elleri ise tutmaya yarayan birer organdır.

Nefsin “organlara sahip olan tabiî cismin yetkinliği” olduğunu söylemiştik, çünkü nefis bir surettir ve her şeklin sureti onun yetkinlik ve mükemmeliğidir (*tamâm*). Yüzüğe şekil verip onu, yüzüğe özgü surete soktuğu zaman zanaatkarın artık yetkinliğine ulaştığı için işini bıraktığını görmüyor musun?!

“Tabiî cismin yetkinliği” dememizin sebebi, tabiî cisim ile sınaî/yapay cisim birbirinden ayırt etmektir. “Organlara sahip olan” deyişimiz ise organlara sahip olmayan tabiî cismin yetkinliği olan tabiat ile nefsi birbirinden farklılaştırmayı amaçlamaktadır.

Tabiat: Daha önce tabiatı bahsetmiştik; daha fazla açıklamak için deriz ki: Tabiat ortak isimlerdendir; bazen bir şeyin özü ve cevheri için kullanılır ve “Onun tabiatı şöyledir” denir, yani [bu] “Onun özü ve cevheri şöyledir” anlamına gelir. Bazen de organa sahip olmayan tabiî cisimlerin sureti hakkında kullanılır; ateşin suretinin onun tabiatı olarak değerlendirilmesi gibi. [Bu anlamdaki] tabiat bütün cisimlere sirayet eden, onları yetkinliklerine yönelten ve yetkinliklerine ulaştıktan sonra da suretleri üzere kalmalarını sağlayan ilahî bir güçtür. Mesela ateşteki tabiat onu, yetkinliğinin bulunduğu yukarı konuma doğru hareket ettirir ve sonra ateşi o yukarı konumda tutar. Topraktaki tabiat ise onu, yetkinliğinin bulunduğu aşağı konuma doğru hareket ettirir ve sonra toprağı o aşağı konumda tutar. Tabiata Süryanicede *kiyân* denmektedir.

Tabiplere gelince, Hipokrat tabiat kelimesini şu hususlara işaret etmek üzere kullanmaktadır: Birincisi, beden mizacı; ikincisi, beden yapısı (*hey'e*); üçüncüsü, bedeni yöneten güç, yani nefis; dördüncüsü, nefsin hareketidir. Bunların açıklaması bağlamında Hipokrat şöyle demiştir: “Tabiatlardan bazıları kış, bazıları yaz mevsiminde yerinde olur.” Onun buradaki “tabiat”la kastettiği beden mizacıdır. Yine o “Tabiatlardan bazılarının göğsü dar, bazıının ise bacakları incedir” derken bedenin yapısını kastetmiştir. “Tabiat, hastalıkları şifaya kavuşturan şeydir” derken nefsi [yani] bedeni yöneten gücü kastetmiştir. “Her şeyin tabiatı, herhangi bir öğretim olmaksızın olduğu hal üzere gerçekleşir” derken ise nefsin hareketini kastetmiştir.

Ruh, insan bedeninde yayılmış latif bir cisim olup kalpten atardamarlar (*şiryânât*) [vasıtasıyla] yayılarak hayat ve nefes alıp vermeyi; beyinden ise sinirler [vasıtasıyla] yayılarak duyu ve iradî hareketi gerçekleştirmektedir.

Suret: Bir şeyin sureti o şeyi o şey yapan, var olduğunda o şeyin de var olduğu bir anlamdır; yüzüğün şekli, ateşin tabiatı, hayvan ve bitkinin nefsi gibi.

Heyûlâ, sureti taşıyan şeydir; yüzük şeklini taşıyan gümüş, dinar suretini taşıyan altın ve nefsi taşıyan beden gibi. Heyûlâ iki çeşittir: Birincisi, **uzak heyûlâ** olup özü itibariyle hiçbir şekilde surete sahip olmayan; boy, en ve derinlik ile suretlendiğinde cismin meydana geldiği heyûlâdır. Bu çeşit heyûlâyâ âlemin **ana malzemesi** (*tînet*) de denmektedir. İkincisi ise **yakın heyûlâ**dır. Yakın heyûlâ, özü itibariyle bir surete sahip olan, ancak sahip olduğu suretin, heyûlâ durumundaki suretten başka bir suret olduğu heyûlâdır. Mesela gümüş, yüzük suretini almadan önce özü itibariyle cisim ve gümüş suretlerine sahiptir. Diğer yandan heyûlâ; **madde**, **unsur** ve **ana malzeme** olarak da isimlendirilmektedir.

Unsurlar (*ustukussât*), kendilerinden bileşik bir şeyin meydana geldiği tek bir şeydir; kendilerinden lafzın meydana geldiği harfler veya evin meydana geldiği kerpiç ve çamur gibi. **Dört unsur**; ateş, hava, su ve topraktır. Zira bunlar dışında ay-altı âlemde var olan bütün cisimler bu dört unsurdan meydana gelmiş, bunların biraraya gelişinden oluşmuştur (*tekevvene*); hayvanlar, bitkiler ve madenler gibi. Öyleyse unsurlar bunlardan ibarettir. Sözkonusu dört unsura; **dört unsur** (*unsur*), **dört rükün** (*erkân*) ve **dört tabiat** da denmektedir.

Beşinci tabiat (*et-tabî'atü'l-hâmise*), felekler ve yıldızlardır.

Kuşatıcı felek (*el-felekü'l-muhît*), âlemi kuşatan dokuzuncu felek olup cismanî âlemin kabuğudur (*kışra*).

Esîr, derinliği dört unsurla dolu olan Ay feleğidir.

Burçlar feleği (*felekü'l-burûc*), sekizinci felektir. İçinde on iki burcun sureti ve sabit yıldızlar bulunmaktadır.

Sabit yıldızlar (*el-kevâkibü's-sâbite*), sekizinci feleğin içinde yer almaktadırlar. Hareketli olmalarına rağmen birbirleriyle ilişkileri belirlenmiş ve birbirlerine göre konumları sabit olduğundan “sabit [yıldızlar]” şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Hareketli yıldızlar (*el-kevâkibü's-seyyâra*), yedi tane olup her biri tek başına bir feleğin üzerinde hareket etmektedir. Bunların isimleri şöyledir: Satürn (*zuhal*), Jüpiter (*müşterî*), Mars (*merîh*), Güneş (*şems*), Venüs (*zühre*), Merkür (*utârid*) ve Ay (*kamer*). “Hareketli” şeklinde isimlendirilmelerinin sebebi, birbirleriyle ilişkilerinin ve birbirlerine göre konumlarının sabit olmayıp değişmesidir.

Dört temel nitelik (*el-keyfiyyâtü'l-erba' el-ümmehât*); sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluştur. “Temel” olarak isimlendirilmelerinin sebebi, renkler, tatlar, kokular ve diğerleri türünden diğer niteliklerin bunların varlığa gelmesine bağımlı olmasıdır. Bu dört nitelikten ikisi, yani sıcaklık ve soğukluk fail konumundadır. Sıcaklığın şeyleri parçalayıp soğukluğun onları biraraya getirdiğini görmüyor musun?! Diğer ikisi, yani kuruluk ve yaşlık ise edilgin konumdadır. Zira bir şey ancak kendisinde bu ikisinden birisi bulunduğu takdirde bir etki

kabul etmektedir. Dinar suretini nakşetmek istediğimizde, yaşlığı sebebiyle suda bu nakışın tutmadığını, fakat kuruluşundan dolayı demirde tuttuğunu [ya da] mühür vurmak istediğimizde de bunun kuruluşu sebebiyle demirde gerçekleşmemesine rağmen yaşlığı ve yumuşaklığı sebebiyle mumda sözkonusu olduğunu görmüyor musun?!

İki fail nitelikten en kuvvetlisi ve en değerlisi (*eşref*) sıcaklıktır. Çünkü küçük bir kıvılcımdan kısa bir zaman içinde büyük bir yangın meydana gelebilir; halbuki azıcık yağın karın yol açtığı soğutmanın [böyle bir etkisi] yoktur. İki edilgin nitelikten en kuvvetlisi ise kuruluştur. Çünkü kuruluk edilginliğe karşı direnmekte ve neredeyse fiil tanımını içinde yer almaktadır. Kuru bir değnekle vurmanın, yaş bir değnekle vurmaya kıyasla daha şiddetli olduğunu görmüyor musun?! Çünkü yaşlıklar kuruluklara göre etkiyi daha hızlı bir şekilde kabul etmektedir. Ancak sıcaklığın fiil konusunda iki fail niteliğin en değerlisi olması gibi, yaşlık da edilgi konusunda iki edilgin niteliğin en değerlisidir; çünkü o, fiile karşı daha itaatkardır. Bundan dolayı şöyle denmiştir: “Oluşun temelinde sıcaklık ve yaşlık vardır.” Yine denmiştir ki, “Yaşlık sıcaklığın bineğidir.”

Hareketler (*harekât*): Hareket bir zamanda meydana gelen bir değişimdir (*teğayyur*). Zira bazı değişimler, bir zaman olmaksızın, yani başlangıcıyla bitişi arasında bir zaman bulunmaksızın bir anda meydana gelmektedir; Güneş’in doğuşu anında havanın aydınlanması ve göz kapakları açılır açılmaz gözün yıldızları idrak etmesi gibi. Bazı değişimlerde ise başlangıcı ve bitişi arasında uzun veya kısa bir zaman [dilimi] sözkonusu olmaktadır. İşte özel olarak bu [değişim türü] **hareket** olarak isimlendirilmektedir.

Bir zamanda meydana gelen değişim anlamındaki hareketler altı çeşittir. Bunlar mekânî hareket, artma hareketi, eksilme hareketi, dönüşüm hareketi, oluş hareketi ve bozuluş hareketidir.

Mekânî hareket (*el-hareketü'l-mekâniyye*), bir şeyin bir yerden başka bir yere intikali ve mekânının değişmesidir. Bu, halk arasında en yaygın [şekilde bilinen] hareket türü olup diğer beş hareket türünün de aslı ve esasını oluşturmaktadır.

Dönüşüm hareketi (*istihâle*), cevherin özü itibariyle varlığını sürdürmesine rağmen nitelik olarak hareket etmesi ve değişmesidir; suyun ısınması ve saçın beyazlaması gibi. [Bu örneklerde] suda sözkonusu olan değişim suyun soğukluğunda, saçta sözkonusu olan değişim ise saçın siyahlığı ve[ya] kumrallığında gerçekleşmektedir. Suyun ve saçın cevheri ise [bu değişimlere rağmen] varlıklarını sürdürmektedir.

Artma ve eksilme (*nemâ ve zübûl*): Her ikisi de nicelikte gerçekleşen birer hareket olup biri artma diğeri eksilme şeklindedir. **Artmanın** tanımını şöyledir: Bir cisimde ona benzer bir şekilde gerçekleşen; boy, en ve derinlik şeklindeki üç boyutta belirli bir oran (*tenâsüb*) dâhilinde kendisini gösteren ve [bütün bunlara rağmen] cismin nicelik dışında herhangi bir değişikliğe maruz kalmaksızın bulunduğu haliyle varlığını sürdürdüğü bir artıştır; çocuğun bedeninin boy, en ve derinlik olarak büyük bir kimsenin bedenine doğru hareketi gibi.

Bu tanımın açıklaması şöyledir: Katı bir cisim eriyebilir ve bunun sonucunda cismin

tabiatına benzer bir şekilde üç boyutun hepsiyle orantılı bir artış bu üç boyutta gerçekleşebilir. Ancak bu bir artma değildir, çünkü cisim ilk halini koruyamamış, bilakis eriyerek katıyken sıvı hale gelmiştir. Aynı şekilde bir siniri (*asabe*) uzattığımızda kendisine benzer bir artış meydana gelir, ancak bu artış üç boyutun hepsinde değil sadece boyda gerçekleşmiş olur; eni ve derinliği ise eksilir. Sınır, özü itibariyle nitelikleri açısından değişikliğe uğramıştır ve neticede sıkı ve gergin bir hale gelmiştir. Ne var ki bu bir artma değildir. Yine benzer bir şekilde fiçidaki suya su ekleysek bu, fiçidaki suyun niceliğinde bir artıştır (*ziyâde*), fakat orantı (*tenâsüb*) sözkonusu olmadığından artma (*nemâ*) olarak değerlendirilemez. Bitki ve hayvanlarda olduğu üzere gerçek artmanın şu hususları kendisinde toplaması gerekir: [a] Cismin niceliğinde bir artış olmalı, [b] Bu artış cismin tabiatına benzer olmalı, [c] Artış üç boyutta da belirli bir oran dâhilinde gerçekleşmeli, [d] Cisim miktarı ve niceliği dışında herhangi bir değişikliğe uğramadan bulunduğu durumu korumalıdır. Burada sözü edilen orantılılığın (*tenâsüb*) anlamı şudur: Cisim arttığında boyundaki artışın boya oranının, enindeki artışın ene oranı ve derinlikteki artışın derinliğe oranı gibi olmasıdır.

Azalma (*izmihlâl*) da denen **eksilme** (*zübûl*) ise artma hareketinin zıddı olarak nicelikteki bir hareket olup cismin, nicelik dışında bulunduğu durumu korumakla beraber üç boyutunda da belirli bir oran dâhilinde eksikliği kabul etmesidir; semiren ve şişmanlayan bedenin zayıflayıp bir deri bir kemik kalması gibi. Bu şartla[rı özel olarak ifade etmeye] ihtiyaç duymamızın sebebi şudur: Sıvı haldeyken katı hale getirdiğimiz bir cisimdeki eksiklik, üç boyutunda da belirli bir oran dâhilinde olsa da, cisim bulunduğu durumu sürdürmediği ve erimişken katı hale geldiği için eksilme olarak değerlendirilemez. Aynı şekilde uzatılmış bir sinirdeki eksiklik (*noksân*) de eksilme değildir; çünkü eksiklik sinirin üç boyutunda da gerçekleşmemiş, bunun yerine sadece boyunda artış olmuş, sinir bulunduğu durumu muhafaza edememiş ve gergin hale gelmiştir. Yine fiçidaki sudan bir avuç aldığımızda bu da bir eksilme değildir, çünkü eksiklik konusunda bir orantı sözkonusu değildir; sadece suyun üst sınırında bir eksiklik meydana gelmiştir.

Oluş ve bozuluş (*kevn ve fesâd*): Oluş, cevherin yokken var olmasıdır; insanın embriyodan, ateşin havadan var olması gibi. Bozuluş ise cevherin varken yok olmasıdır; insanın ölmesi ve havanın ateş haline gelmesi gibi. Oluş ve bozuluşun “hareket” şeklinde nitelenmesi konusunda gevşek ve müsamahakâr bir yaklaşım hâkimdir. Zira oluş ve bozuluş birer değişim olsalar da hareket değildirler, çünkü bir zamanda gerçekleşmemektedirler. Zeyd’in var olması, kuvveden fiile çıkması, olgunluğa ermesi ve tabii ki ölmesi bir anda olmaktadır. Ancak oluş ve bozuluş, hareketler olmaksızın tamamlanmadığı için hareketlerle birlikte değerlendirilmiştir.

Şu hususu bilmelisin ki, bir şeyin oluşu, kendisinden meydana geldiği şeyin bozuluşudur. Ateşin havadan “olma”sı, ateş cevheri için bir var oluş iken hava cevheri için ise bir bozuluştur. Bu, [anlaşılması] zor ve kapalı (*sırr*) bir konu olup bu kitabın amacını aştığı için bu genel ifadelerle yetinilmektedir.”

Uygulamalar

--

Uygulama Soruları

--

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde İbn Hindû'nun *Tıbbın Anahtarı* isimli eserindeki sözlük çerçevesinde mantık, fizik ve metafiziğin bazı temel kavramlarını öğrendik.

Bölüm Soruları

1. etkide bulunan ve etkiye maruz kalandır.

..... bir şeydeki tesirdir; ateşin odunu yakması ve marangozun ahşabı işlemesi gibi.

..... bir şeyden gelen tesiri kabul etmektir; odunun ateşten dolayı yanması, ahşabın marangozdan dolayı işlenmeyi kabul etmesi gibi.

Yukarıdaki boş bırakılan yerlere gelecek olan kavramlar aşağıdakilerden hangisinde doğru sıra ile verilmiştir?

- A) var olan- etki-edilgi
- B) bağıntı-varolan-etki
- C) var olan-bağıntı-edilgi
- D) cevher-araz-nitelik
- E) cins-tür-ayrım

2. Akıl farklı anlamlara delalet eden ortak isimlerdendir. Aklın anlamlarından birisi, kuşatıcı feleğin idarecisi olan en yüce melek anlamındakidır.

Yukarıdaki boşluğa aşağıdakilerden hangisi gelmelidir?

- A) faal akıl
- B) heyulânî akıl
- C) teorik akıl
- D) bilfiil akıl
- E) mânevî akıl

3. Tabîî cisimlerden, ateş, toprak, su ve hava gibi bazıları, organ olmadığı gibi herhangi bir organa da sahip değildirler. Bu tür tabîî cisimlerin suret ve kemali olarak isimlendirilir. Organ olan veya organları olan cisimlerin suret ve yetkinliğine isedenmektedir.

Yukarıdaki boş bırakılan yerlere gelecek olan kavramlar aşağıdakilerden hangisinde doğru sıra ile verilmiştir?

- A) atom-olgunluk
- B) cins-canlı

C) tabiat-nefs

D) cevher-araz

E) tür-ayrım

4. Aşağıdakilerden hangisi dört unsurdan biri değildir?

A) Toprak

B) Esîr

C) Hava

D) Su

E) Ateş

5. Aşağıdakilerden hangisi bir hareket türü değildir?

A) Mekansal

B) Oluş-bozuluş

C) Dönme

D) Azalma

E) Dönüşüm

Cevaplar

1) a, 2)a, 3)c, 4)b, 5)c

1. Sağlık-hastalık ne tür bir karşıtlığı ifade etmektedir?

2. Öğretim yollarından tanımın çözümlenmesini açıklayınız.

3. Nefs ile tabiat arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

4. Dönüşümle oluş-bozuluş arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

5. Artma ile azalma kavramlarını birer örnekle açıklayınız.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ahmet (1994), *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İbn Sînâ (1980), *Uyûnu'l-hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Küveyt&Beyrut: Vekâletü'l-matbû'ât - Dârü'l-kalem, s. 16-17.
- Jaspers, Karl (1986), *Felsefe Nedir?*, çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, M. Cüneyt (2011), “Tabipler İçin Felsefe: İbn Hindû'nun Felsefe Tasavvuru ve Sözlüğü”, *Felsefe Arkivi*, sy. 39, s. 21-79.
- Kaya, Mahmut (2004), *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul: Klasik.
- Kindî (2002), “İlk Felsefe Üzerine”, çev. Mahmut Kaya, *Kindî: Felsefî Risaleler*, İstanbul: Klasik, s. 139-143.
- Kutluer, İlhan (1998), “Hikmet”, *DİA*, c. XVII, s. 503-511.
- Sayılı, Aydın (1966), *Mısırlılar ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.